

Holokaustas Lietuvoje: Kauno apskrities Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčių žydų likimas 1941 m. vasarą ir rudenį

Tyrimo objektas – Holokaustas Lietuvoje (1941–1944 m.). Tema – Holokaustas Kauno apskrities Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčiuose 1941 m. vasarą ir rudenį. Tikslas – remiantis prieinamais archyviniais dokumentais bei kito pobūdžio šaltiniais, taip pat istorine literatūra, papildyti naujais duomenimis jau atliktus tyrimus Holokausto minėtuose valsčiuose tema, atsakant į straipsnyje suformuluotus uždavinius.

ĮVADAS

Dabartiniu metu yra paskelbta nemažai istorinių darbų Holokausto Lietuvoje (1941–1944 m.) tema. Šių darbų mokslinė vertė abejonių nekelia, tačiau galimybė papildyti juos naujais faktais, tyrimais ir patikslinti visada išlieka. Siekiant atlikti minėtus papildymus pasirinkta Holokausto Kauno apskrities Vilkijos, Veliuonos, Seredžiaus ir Čekiškės valsčiuose 1941 m. vasarą ir rudenį tema. Darbe keliami šie uždaviniai: 1) atskleisti, kaip vokiečių karinės administracijos valdymo laikotarpiu (1941 m. birželio pabaigalėpos mėnuo) vyko Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčiuose gyvenusių vietinių žydų represijos, kokiomis ypatybėmis jos pasižymėjo, kokiais būdais jos vykdytos, kiek žydų nukentėjo vienu ar kitu būdu, kur tai įvyko; 2) parodyti, kaip minėtuose valsčiuose žydai buvo suvaromi į getus,

kokie veiksniai lėmė šį procesą, kiek žydų izoliuota, kokios buvo žydų genocido vokiečių civilinio valdymo laikotarpiu (1941 m. rugpjūtis–rugsėjis) bendrosios ypatybės; 3) atskleisti, koks buvo 1941 m. rugpjūčio pradžioje izoliuotų, suimtų žydų likimas, kur jie žuvo, nustatyti žuvusiųjų skaičių. Holokaustą Kauno apskrityje (taip pat Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčiuose) yra tyrinėję bei žinių pateikę istorikai Arūnas Bubnys¹, Alfredas Rukšėnas², Christophas Dieckmannas³ ir kiti autoriai. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus yra parengęs ir išleidęs Holokausto atlasą, kuriame pateikta žinių apie Holokaustą Kauno apskrities valsčiuose⁴. Rengiant šį darbą remtasi Lietuvos ypatingojo archyvo (LYA) ir Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) fondų dokumentais. Ypatingajame archyve (f. K-1, ap. 58) saugomos baudžiamosios bylos asmenų, kurie vokiečių okupacijos laikotarpiu (1941–1944 m.) dirbo Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčių savivaldybėse, buvo policijos nuovadų pareigūnai, priklausė pagalbinei policijai, tarnavo lietuvių savisauogos batalionuose, kuriuos naciams pavyko įtraukti į žydų persekiojimą. Lietuvos centriniam valstybės archyve saugomi Kauno apskrities viršininko įstaigos (1941–1944 m.) dokumentai (f. R-1534) suteikia statistinių žinių apie žydų gyventojus valsčiuose, jų turėtą, iš jų nusavintą turtą, turto įkainojimus, pardavimus iš varžytynių ir kitus

dalykus. Panaudoti ir Pavienės policijos tarnybos ryšių karininko prie tvarkos policijos vado Lietuvoje (1941–1944 m.) fondo (R-683) dokumentai. Svarbi šio fondo byla (ap. 2, b. 2) pavadinimu „Lietuvos policijos štabo byla Nr. 1. Žydų reikalai“. Joje esama žinių apie Policijos departamento direktoriaus Vytauto Reivyčio, policijos nuovadų antižydišką veiklą 1941 m. rugpjūčio mėn. Panaudoti Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje lietuviškojo Kauno skyriaus dokumentai (f. R-972). Juose yra žinių apie lietuvių policijos Kauno apskrities valsčiuose suimtus ir tardytus žydus. Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo (1941–1944 m.) dokumentai (f. R-731) suteikia žinių apie jame kalintus Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčių žydus, taip pat apie vokiečių policijai perduotus žydus, kurie buvo suimti vokiečių karinės administracijos valdymo laikotarpiu. Fondo MK-1 byloje Nr. 113 yra žinių apie Kauno apskrityje (taip pat Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčiuose (apie Čekiškės valsčių žinių nėra) po karo veikusių komisijų nacių nusikaltimams tirti veiklą. Bylos aktuose greta kitos informacijos yra žinių apie žydų žūtis vietas, nurodomi žuvusiųjų skaičiai, dalies žuvusiųjų vardai ir pavardės.

VALDŽIŲ KAITA, ATSAKINGOS ORGANIZACIJOS, HOLOKAUSTO ETAPAI

1941 m. birželio 22 d. prasidėjus Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karui, Lietuvos antisovietinio pasipriešinimo judėjimo nariai bei juos palaikantys krašto gyventojai perėjo prie atviros ginkluotos kovos su sovietų režimu. Vienas iš jų uždavinių buvo apskričių ir valsčių centruose perimti valdžią iš sovietų į savo rankas dar iki vokiečių kariuomenės atėjimo. Kauno apskrityje partizanams sukilėliams tai padaryti pavyko Kauno

mieste. Kauno radiofone 1941 m. birželio 23 d. Leonas Prapuolenis Lietuvių aktyvistų fronto Vyriausiojo štabo vardu paskelbė, kad susidariusi laikinoji vėl naujai atgimstančios Lietuvos vyriausybė skelbia atkurianti laisvą ir nepriklausomą Lietuvos valstybę. Paskui buvo perskaitytas Lietuvos laikinosios vyriausybės narių sąrašas, sugiedotas Tautos himnas. Nepriklausomybė paskelbta tuo metu, kai Kauno mieste vyko atkaklios kovos tarp partizanų sukilėlių ir besitraukiančių raudonarmiečių. Laikinuosius valdžios organus – komitetus – antisovietinio pasipriešinimo judėjimo nariai steigė ir Kauno apskrities Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos, Vilkijos valsčiuose. Vilkijoje 1941 m. birželio 24 d. įsteigtam komitetui, kurį sudarė 5 asmenys, vadovavo karininkas Stanislovas Gudavičius⁵. Čekiškėje komitetas įsteigtas 1941 m. birželio 23 d.⁶, Veliuonoje – 1941 m. birželio 22 d. (vadovas Juozas Gudelis⁷), Seredžiuje – 1941 m. birželio 22 d.⁸ Kitaip negu Kauno mieste Lietuvos laikinoji vyriausybė, minėtuose valsčiuose laikinieji valdžios organai – komitetai – buvo suformuoti tuo metu, kai vokiečių kariuomenė šias vietas daugiau ar mažiau jau buvo užėmusi. Vienas iš Lietuvos laikinosios vyriausybės uždavinių buvo atkurti iki 1940 m. birželio 15 d. krašte veikusią administraciją ir tvarką. Tokių uždavinių turėjo ir Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos, Vilkijos valsčių komitetai. Jiems bendradarbiaujant su Kauno apskrities viršininko (vadovas Vaitiekus Bortkevičius) ir Kauno miesto ir apskrities policijos vado (vadovas Antanas Žarskus, jo padėjėjas Kęstutis Renigeris⁹) įstaigomis valsčiuose buvo atkurtos ir pradėjo funkcionuoti valsčių savivaldybės, policijos nuovados, kitos įstaigos. Kaip rodo 1941 m. liepos 1–31 d. algų lapai, Čekiškės policijos nuovadoje dirbo 4, Veliuonos nuovadoje – 4, Vilkijos nuovadoje – 6, Seredžiaus nuovadoje – 5 policijos pareigūnai¹⁰, iš viso 19 asmenų. Vilki-

jos miestelyje pradėjo funkcionuoti Kauno apygardos Vilkijos rajono lietuvių saugumo policijos įstaiga. Po to, kai šie atkuriamieji darbai buvo atlikti ir administracija pradėjo funkcionuoti, komitetai savo veiklą baigė (maždaug 1941 m. birželio pabaigoje–liepos mėn. pradžioje). Laikinių valdžios organų – komitetų – veiklą rėmė partizanai sukilėliai, kurių būriai ir atskiros grupės pradėjo kurtis vos tik prasidėjo karas. Partizanų grupės kūrėsi taip pat ir tuo metu, kai minėtus valsčius buvo užėmusios vokiečių kariuomenės pajėgos. Remiantis archyvinių dokumentų žiniomis galima manyti, kad Čekiškės, Veliuonos ir Vilkijos valsčiuose, t. y. kiekviename jų atskirai, veikusių partizanų sukilėlių pajėgas sudarė daugiau nei 100 asmenų. Seredžiaus valsčiuje partizanų sukilėlių galėjo būti apie 200 žmonių. Bendras Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčių sukilėlių pajėgas galėjo sudaryti daugiau nei 500 asmenų. Esamos negausios žinios leidžia manyti, kad minėtų valsčių partizanai sukilėliai sukilimo Lietuvoje laikotarpiu (1941 m. birželio 22–28 d.), t. y. iki vokiečių kariuomenės atėjimo, ir po to persekiojo besitraukiančius raudonarmiečius, sovietų režimo šalininkus, užėmė įvairius objektus. Pavyzdžiui, traukiantis raudonarmiečiams Seredžiaus partizanai sukilėliai užėmė paštą, valsčiaus savivaldybę, kareivines, pieno fermą ir kitus objektus¹¹. Realu, kad analogiškus objektus pradėjo kontroliuoti ir Čekiškės, Veliuonos, Vilkijos partizanai sukilėliai. Pasibaigus sukilimui Lietuvoje ir komitetams nustojus veikti, dalis Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos partizanų išsiskirstė, kiti tapo pavaldūs policijos nuvadoms ir atliko pagalbinės policijos funkcijas. Turimi duomenys leidžia manyti, kad Čekiškėje pagalbinei policijai galėjo priklausyti apie 50–60¹², Veliuonoje – apie 50¹³, Seredžiuje – iki 100¹⁴, o Vilkijoje – apie 70 asmenų, iš viso maždaug 270–280 žmonių.

Lietuvių antisovietinio pasipriešinimo judėjimo dalyviai tikėjo, kad jų atkurta administracija ir kitos struktūros taps nepriklausomos Lietuvos valstybės įstaigomis. Deja, ši jų vizija netapo tikrove – jos tapo pavaldžios vokiečių okupacinei administracijai. Vokietijos kariuomenei užėmus Lietuvą, Kauno apskritis kartu su Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčiais bei kitos vakarinės Lietuvos vietovės tapo pavaldžios gen. mjr. Roberto von Pohllo vadovaujamai 821-ajai Šiaurės armijų grupės karo lauko komendantūrai Kaune. Šiai komendantūrai savo ruožtu buvo pavaldžios provincijos vietovėse įsteigtos vietinės vokiečių karo komendantūros. 1941 m. liepos mėn. pabaigoje įvedus Lietuvoje civilinį valdymą, Kauno apskritis su minėtais valsčiais tapo pavaldi Kauno apygardos komisarui Arnoldui Lentzenui. Tiek karinės, tiek civilinės administracijos valdymo laikotarpiu Kauno apskritis kartu su Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčiais įėjo į ribas, kuriose veikė Vokiečių saugumo policijos ir SD įstaiga Lietuvoje (vadas SS štandartenfiureris Karlas Jägeris). Atkurto lietuvių administracijos įstaigų nelaimė buvo ta, kad okupacinis režimas įtraukė jas į žydų genocido vykdymą. Tam turėjo įtakos ir lietuviškasis antisemitizmas. Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti išvadosė Holokaustas Lietuvoje daugiau ar mažiau vertinamas kaip vokiečių organizacijų ir joms subordinuotų lietuvių organizacijų bendradarbiavimo padarinys¹⁵. Atsižvelgiant į jas Kauno apskrities Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčių žydų genocidą 1941 m. vasarą ir rudenį irgi galima vertinti kaip vokiečių organizacijų bei joms pavaldžių lietuvių organizacijų bendradarbiavimo padarinį. Vokiečių organizacijomis, kurioms tenka atsakomybė ir už minėtų valsčių žydų žūtį, laikytinos: 821-oji Šiaurės armijų grupės

karo lauko komendantūra Kaune (komendantas gen. mjr. R. Pohlis); vietinės vokiečių karo komendantūros Vilkijoje (komendantas SS oberšturmfüreris Missenbaumas) ir Seredžiuje; Kauno apygardos komisaro įstaiga (vadovas A. Lentzenas); Vokiečių saugumo policijos ir SD įstaiga Lietuvoje (vadas SS štandartenführeris K. Jägeris) su jai pavaldžiu SS oberšturmfürerio Joachimo Hamanno skrajojančiu būriu. Lietuvių organizacijomis, kurioms tenka atsakomybė už Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčių žydų likimą 1941 m. vasarą ir rudenį, laikytinos: Kauno apskrities viršininko įstaiga (viršininkas V. Bortkevičius); Kauno apskrities policijos įstaiga; Kauno policijos departamentas (direktorius V. Reivytiš); Valstybės saugumo departamentas (nustojus veikti Lietuvos laikinajai vyriausybei vadintas lietuviškuoju saugumo policijos skyriumi prie Vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje); Kauno apygardos Vilkijos rajono lietuvių saugumo policijos skyrius (jo veikla apėmė ir Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos valsčius); Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčių savivaldybių įstaigos; minėtų valsčių policijos nuovados; pagalbinės policijos pajėgos, kurios buvo pavaldžios minėtų valsčių policijos nuovadų viršininkams; 1-ojo pagalbinės policijos tarnybos bataliono (vadas mjr. Kazys Šimkus) 3-ioji kuopa. (Šis batalionas suformuotas 1941 m. rugpjūčio mėn., reorganizavus Tautinio darbo apsaugos batalioną. Pastarasis batalionas buvo pradėtas formuoti 1941 m. birželio 28 d. ir jam vadovavo plk. Antanas Butkūnas; po voldemarininkų perversmo, t. y. jų pačių metų liepos 24 d., iš jo pareigas perėmė mjr. K. Šimkus.) Remiantis Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti išvadamis¹⁶, istoriko Arūno Bubnio tyrimais¹⁷ ir archyvinių dokumentų teikiamomis žiniomis galima teigti, kad Kauno apskrities Čekiškės,

Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčių žydų žūtyje atsispindi bendrieji žydų genocido 1941 m. vasarą ir rudenį Lietuvoje ypatumai. Galima sąlyginai išskirti du etapus. Vokiečių karinės administracijos valdymo laikotarpiu (1941 m. birželis ir liepa) minėtuose valsčiuose persekiojami žydai vyrai ir moterys, kurių dalis buvo įtariamai iki karo pradžios buvus lojaliais Lietuvą valdžiusiam sovietų režimui, o kiti minėtomis savybėmis nepasižymėjo, t. y. režimui neįtikėjo dėl kažkokių kitų priežasčių. Vokiečių civilinės administracijos valdymo laikotarpiu (1941 m. rugpjūtis ir rugsėjis) buvo persekiojami jau visi žydai – vyrai, moterys ir vaikai.

VILKIJOS ŽYDŲ REPRESIJOS: 1941 M. BIRŽELIO PABAIGA – LIEPOS MĖNUO

Vilkijos valsčių vokiečių karinės pajėgos užėmė 1941 m. birželio 23 d.¹⁸ Vilkijos miestelyje pradėjo veikti vietinė vokiečių karo komendantūra, kuriai vadovavo komendantas SS oberšturmfüreris Missenbaumas. Yra žinių, kad vokiečių komendantas 1941 m. birželio pabaigoje per susitikimą su Vilkijos aktyvistų štabo nariais jiems kalbėjo, jog netvarka, kad žydai laisvai vaikštinėja po miestelį. Komendantas įsakė imtis priemonių: nurodė, kad žydai ant krūtinės ir nugaros nešiotų geltonos spalvos ženklą (Dovydo žvaigždę), kad jiems būtų draudžiama vaikščioti šaligatviais ir kad būtų pažymėti jų namai¹⁹. Po karo teistas Vilkijos būrio vadas S. Gudavičius davė parodymus, kad dar iki susitikimo su karo komendantu Vilkijos ginkluotojo būrio nariai suėmė apie 30 sovietinių aktyvistų, tarp kurių buvo ir žydų²⁰. Remiantis darbe panaudotais LCVA fondų (R-731, R-972) dokumentais galima vardais ir pavardėmis įvardyti 43 Vilkijos valsčiaus žydus, suimtus vokiečių karinės administracijos valdymo

laikotarpiu. Yra duomenų, kad dalis 1941 m. birželio pabaigoje ir liepos mėn. suimtų žydų buvo išvežti į Kauną ir uždaryti į sunkiųjų darbų kalėjimą. 1941 m. liepos 11 d. į kalėjimą uždaryti 2²¹, liepos 17 d. – 1²², rugpjūčio 9 d. – 1²³, rugpjūčio 11 d. – 29 vilkijiečiai žydai²⁴. Esama žinių, kad iki 1941 m. rugpjūčio 2 d., konkrečiai neaiškiais liepos mėn. dienomis į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą buvo uždaryti dar 3 Vilkijos žydai²⁵. 33 kaliniai buvo Valstybės saugumo departamento žinioje. Iš viso į kalėjimą uždaryti 36 asmenys.

Archyviniai duomenys leidžia manyti, kad dalis į Kauno kalėjimą uždarytų vilkijiečių žydų kaltinti tuo, jog sovietmečiu buvo komjaunuoliai, sovietiniai aktyvistai. Vilkijos policijos nuovados viršininkas Eduardas Migevičius 1941 m. liepos 8 d. nutarė suimti ir perduoti valstybės saugumo organams Miną Eglinaitę, Iserio (suimta 1941 m. birželio 23 d. 15 val.), įtariant, kad ji komunistinio režimo metu veikė kaip aktyvi komjaunolė²⁶. M. Eglinaitė per 1941 m. liepos 28 d. apklausą Kauno apygardos Vilkijos rajono lietuvių saugumo policijos valdininkui Kaziu Mikelioniui prisipažino, kad priklausė komunistinio jaunimo ir Mopro organizacijoms. Ji kalbėjo, kad į komjaunimo organizaciją įstojo 1940 m. vasarą. Komjaunimo organizacijos steigiamasis susirinkimas vyko Šaulių namuose. Ten buvo aiškinama, kad tie, kurie įstos į komjaunimą, gaus darbo – turės tarnybą ir bus lengviau pragyventi. Tokių pažadų suviliota ji įstojo į organizaciją. 1940 m. rudenį buvo paskirta pionierių vadove Vilkijos pradžios mokykloje. Pionierių buvo 48 nariai. Taip pat priklausė komjaunimo saviveiklos šokių brigadai. Komjaunimo nariai taip pat buvo Cilė Grosmanaitė, Chaja Misiankaitė, Niuta Eglinaitė, Merė Eglinaitė, Pesė Vilenčikaitė, Frida Gordonšteinaitė ir daugiau kitų²⁷. Kostas Audiejus, Stepas (32 m., katalikas), per 1941 m. rugpjūčio 8 d. apklausą K. Mikelioniui teigė, kad Vil-

kijos miestelio gyventojai C. Grosmanaitė, M. Eglinaitė ir Leiba Vaisfeldas bolševikų laikais buvo komjaunuoliai. C. Grosmanaitė kaip šnipė buvo specialiai siunčiama į Vilkijos valsčiaus savivaldybę. M. Eglinaitė važinėdavo po apylinkes gastroliuodama, skleisdama propagandą. L. Vaisfeldas buvo bolševikų šnipas²⁸. E. Migevičius 1941 m. liepos 8 d. nutarė suimti ir perduoti valstybės saugumo organams Izraelį Gempelį, Abromo, įtariant tuo, kad jis komunistinio režimo metu aktyviai veikė kaip komjaunuolis. Pats kaltinamasis suimtas 1941 m. birželio 23 d. 14 val.²⁹ Kauno apygardos Vilkijos rajono lietuvių saugumo policijos valdininkas K. Mikelionis 1941 m. liepos 26 d. nutarė pradėti kvosti partizanų suimtus Izraelį Gempelį, C. Grosmanaitę, M. Eglinaitę, Maušą Rabinavičių, Hiršą Fridlandą, Leibą Vaišfeldą, Abromą Grausmaną ir Jankelį Mijasniką kaip buvusius komjaunuolius³⁰. I. Gempelis savo narystę komjaunimo organizacijoje patvirtino³¹. E. Migevičius 1941 m. liepos 9 d. priėmė nutarimą sumti H. Fridlandą, Mėjerio, įtariant, kad jis labai aktyviai veikė kaip komjaunuolių vadas Vilkijoje. Nutarta jį laikyti savivaldybės areštiniėje iki tol, kol bus surinkta medžiaga³². Kauno apygardos Vilkijos rajono lietuvių saugumo policijos valdininkas K. Mikelionis 1941 m. rugpjūčio 8 d. atliko kvotą. H. Fridlandas patvirtino, kad į komjaunimo organizaciją įstojo 1940 m., kai vyko steigiamasis susirinkimas. Jis teigė, jog turėjo daug darbo, todėl susirinkimuose nesilankydavo. Dalyvavo susirinkime, kuriame buvo svarstomas sporto sekcijos steigimas. Į ją įstojo, tačiau aktyviai nedalyvavo. Teigė, kad agitacijos nevedė ir lietuvių neterorizavo. Prisiminė, kad komjaunuoliai buvo Zojeris, Eglinas ir kiti³³. E. Migevičius 1941 m. liepos 11 d. nutarė suimti Maušą Giršą Rabinavičių, Zuselio, įtariant dalyvavus „komunistiniame veikime“. Nutarta laikyti jį vietos savivaldybės daboklėje;

pažymėta, kad suimtas 1941 m. liepos 11 d. 9 val.³⁴ Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos valdininkas K. Mikelionis 1941 m. rugpjūčio 8 d. apklausė Antaną Rimkų, Stasio (38 m., Romos katalikas, gyv. Vilkijos mst. Bažnyčios g. 18). Jis davė parodymus, kad pažįsta I. Gempelį, M. Rabinavičių ir H. Fridlandą kaip labai pasižymėjusius komjaunuolius ir šnipus, kurie nakčia vaikščiojo po langais, klausė, ką kalba lietuviai, ir skundė saugumui³⁵. Tą pačią dieną K. Mikelionis kvotė M. G. Rabinavičių. Šis prisipažino, kad priklausė komjaunimo organizacijai ir buvo eilinis jos narys. Į organizaciją įstojo 1940 m. vasarą. Teigė, jog dalyvaudavo susirinkimuose, kalbėjo, kad reikia įtraukti daugiau narių, tuomet aktyviai veikiant bus galima atidaryti sporto, saviveiklos ir meno sekcijas. Per Aukščiausiosios Tarybos rinkimus dalyvavo agitaciniame darbe Kvesų apylinkėje – rinkimų metu dalijo piliečiams balsavimo korteles. Sakė, kad neturėjo ryšių su NKVD pareigūnais ir jų nepažinojo. Taip pat teigė, kad lietuvių neterorizavo³⁶. Policijos nuovada turėjo M. Rabinavičiaus 1940 m. spalio mėn. prašymą LSSR centrinei pašto valdybai. Prašyme rašoma (kalba netaisyta): „Kadangi Vilkijos miest. Kompart. Komitetas numato, kad pil. Rimkevičius tarnaujant Vilkijos pašto įstaigoje yra Smetonos režimo pavaldinys ir jis turi būti iš valdiškos tarnybos paliuosuotas už savo nuožiūrą ir elgesio. Todėl prašau pašto valdybai kaippo bedarbis mane paskirti jo vietoje. Dėl mano asmenybe paliūdią kompart. ir komjaunimo pažino ir prašau mane paskirti vietoj Rimkevičiaus laiškanėšiu. Priedai: kompartijos pažym., komjaunimo pažym. ir kompart. patvirtinimas apie Rimkevičių.“³⁷ Vilkijos policijos nuovados viršininkas E. Migevičius 1941 m. liepos 11 d. nutarė suimti ir laikyti vietos savivaldybės daboklėje Leibą Vaisfeldą, Šnėjerio (g. 1920 m.), nes buvo įtariamas komunistine veikla ir ūkininkų terorizavimu³⁸. Per

apklausą 1941 m. rugpjūčio 8 d. L. Vaisfeldas kalbėjo, kad į komjaunimo kuopelę įstojo 1940 m. ir lankėsi susirinkimuose. Neigė, kad dalyvavo agitaciniame darbe, kad terorizavo ūkininkus. Kaip komjaunimo organizacijos narius paminėjo Egliną, Zojerį ir Šlapoberskį³⁹. Duomenų analizė leidžia manyti, kad tarp suimtų 36 Vilkijos žydų, kurie 1941 m. liepos ir rugpjūčio mėn. buvo uždaryti į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą, 12 buvo įtariamai buvę sovietiniais aktyvistais.

Dalis 1941 m. birželio pabaigoje ir liepos mėn. suimtų žydų buvo sušaudyti Vilkijos valsčiaus teritorijoje. Yra žinių, kad 1941 m. birželio 28 d. prie Nemuno, maždaug 200 m atstumu nuo malūno, trys Vilkijos pagalbinės policijos būrio nariai sušaudė 3 žydus. Vieno žydo vardas buvo Icikas. Vienas iš sušaudytų žydų buvo komjaunuolis⁴⁰. Taip pat esama žinių, kad Vilkijos karo komendanto Missenbaumo vertėjas 1941 m. liepos 21 d. įteikė S. Gudavičiui sąrašą žydų, kurie turi būti sušaudyti. Kitą dieną, t. y. liepos 22 d., S. Gudavičius su partizanais atvyko prie valsčiaus valdybos. Ten iš areštinės jie išsivedė 20 žydų vyrų ir 1 moterį, surikiavo aukas (jos buvo maždaug nuo 20 iki 30 metų) ir pradėjo konvojuoti Jagminiškių kaimo link. Kaime konvojus sustojo prie kaimo gyventojų Jono Grigo ūkio. Ten baudėjai išrikiavo aukas į eilę ir patys išsirikiavo į eilę greta žydų. Paskui baudėjai šaudė aukas pagal S. Gudavičiaus komandą „ugnis“. Žydai krito ant žemės negyvi, sužeistieji prašė, kad jų pasigailėtų. Pasibaigus šaudymui S. Gudavičius įsakė vienam kaimo gyventojui suorganizuoti nužudytųjų užkasimą. Duobkasiai iškasė maždaug 10 m ilgio, 1,5 m pločio ir 2 m gylio duobę ir sumetė į ją nužudytųjų kūnus, kurie buvo labai sudarkyti, greičiausiai dėl to, kad šaudyta sprogstamosiomis kulkomis⁴¹. Vienais duomenimis, aukas šaudė 25–30⁴², kitais – maždaug 30–35 partizanai⁴³. Remiantis vidurkio principu galima daryti išvadą, kad

Vilkijos pagalbinės policijos būrio nariai (apie 30 asmenų) sušaudė 21 žydą. Taigi vokiečių karinės administracijos valdymo laikotarpiu Vilkijoje buvo suimta ne mažiau kaip 60 žydų. Iš jų 24 asmenys 1941 m. birželio 28 d. ir liepos 22 d. sušaudyti Vilkijos valsčiaus teritorijoje, t. y. prie Nemuno netoli malūno ir ties Jagminiškių kaimu. Likę gyvi 36 žydai 1941 m. liepos ir rugpjūčio mėn. iš Vilkijos buvo išvežti į Kauną (liepos mėn. išvežti 6, rugpjūčio mėn. – 30 asmenų) ir uždaryti į sunkiųjų darbų kalėjimą.

VELIUONOS ŽYDŲ REPRESIJOS: 1941 M. BIRŽELIO PABAIGA- LIEPOS MĖNUO

Vokiečių kariuomenės daliniai Veliuonos valsčių užėmė 1941 m. birželio 22 d. Diskriminuojančius potvarkius vietos žydams pradėta taikyti maždaug 1941 m. birželio pabaigoje–liepos mėn. pradžioje. Buvęs Veliuonos valsčiaus savivaldybės darbuotojas Benediktas Mikelkevičius tardomas sakė, kad laikinojo komiteto egzistavimo laikotarpiu jokių priemonių, susijusių su masiniu žydų naikinimu, nebuvo imtasi. Karinės valdžios reikalavimu buvo padaryti užrašai ant namų, kuriuose gyveno žydai⁴⁴. Buvęs Veliuonos ginkluotojo būrio narys Jonas Sabaliauskas davė tokius parodymus: „Aš ir Kazys Armanavičius, vykdydami policijos ir komiteto įsakymą, 1941 m. liepos mėnesį vaikščiojom po namus, kur gyveno žydai, ir atiminėjome vėliavas (buvo įsakymas, kad kiekvienas namas turi iškabinti vėliavą). Po to vaikščiojome ir dažais žymėjome duris, kur gyveno žydai.“⁴⁵ Yra žinių, kad Veliuonos žydams buvo uždrausta vaikščioti šaligatviais, išeiti į gatvę tam tikru laiku, žiūrėti pro langus, išeinančius į gatvę⁴⁶. Veliuonos žydai buvo suimami kartu su nežydų tautybės asmenimis, įtariamais

buvus sovietų režimo rėmėjais ar dėl kitų priežasčių. Buvęs Veliuonos partizanas Jonas Sabaliauskas yra kalbėjęs: „Žydų suėmimai Veliuonoje vyko 5 kartus. Pirmą kartą žydai buvo suimami 1941 m. birželio mėnesio paskutinėmis dienomis, tada suimtas nežymus jų skaičius, daugiausia komunistai ir sovietiniai aktyvistai.“⁴⁷ Dalis suimtų žydų buvo išvežti į Kauną. Buvęs Veliuonos valsčiaus pagalbinės policijos būrio narys Kazys Adumavičius, nurodydamas apytikrę datą, minėjo, kad 1941 m. liepos 14 d. išvežė apie 15–20 žydų į Kauno miestą⁴⁸. Esama duomenų, kad Valstybės saugumo departamento Kvotų skyrius 1941 m. liepos 11 d. perdavė Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkui 25 asmenis. Iš jų 14 buvo žydų tautybės: Levitanas Šmuila, Leibos (g. 1919 m.), Mauša Zudelis, Mejerio (g. 1923 m.), Mauša Smolis, Abromo (g. 1923 m.), Motelis Rozinas, Chaimo (g. 1903 m.), Leiba Perskis, Joselio (g. 1902 m.), Nochimas Elijašovas, Leibos (g. 1902 m.), Jankelis Berelis Jofe, Leibos (g. 1890 m.), Mejeris Zundelevičius, Giršos (g. 1880 m.), Chaimas Laferis, Abromo (g. 1901 m.), Mauša Grinbergas, Borucho (g. 1914 m.), Jankelis Panemunskis, Maušos (g. 1905 m.), Idelis Levitas, Abelio (g. 1894 m.), Joselis Jainė Kravecas, Maušos (g. 1911 m.) ir Fridas Maušas, Zeliko (g. 1908 m.)⁴⁹. Visi asmenys, išskyrus rabiną Leibą Perskį, buvo Veliuonos žydai. Kita dalis suimtųjų, t. y. 11 asmenų, buvo lietuviai⁵⁰. Taigi Kauno kalėjime buvo įkalinta 13 vėliuoniškių žydų. Prezidento Antano Smetonos valdymo laikotarpiu Veliuonoje veikė Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės kovose, sąjungos skyrius. Yra žinių, leidžiančių manyti, kad į kalėjimą uždaryti vėliuoniškiai žydai – žemdirbys N. Elijašovas ir pirklys Ch. Laferis – nepriklausomybės laikotarpiu buvo šios organizacijos nariai⁵¹.

Dalis suimtų žydų buvo sušaudyti Veliuonos valsčiaus teritorijoje. Turimais

duomenimis, 1941 m. liepos mėn. pirmoje pusėje žydai buvo šaudomi Veliuonos žydų kapinėse. Praėjus maždaug dviem savaitėms ar kiek daugiau laiko nuo karo pradžios, t. y. 1941 m. liepos mėn. pirmoje pusėje, Veliuonos partizanų būrio vadas Juozas Milius įsakė 4 partizanams sušaudyti 4 žydus, kurie buvo įtariami sovietine veikla. Vienas jų buvo pavarde Reinšteinas, kitas – Mauša Razinas, trečiojo pavardė nežinoma – žydas iš Jurbarko, apie ketvirtojo tapatybę žinių surasti nepavyko. Pistoletais ginkluoti partizanai varė juos iš daboklės miesto žydų kapinių link. Žydų kapinės buvo maždaug 1,5 km atstumu nuo Veliuonos, į Jurbarko miestelio pusę, ant Nemuno kranto. Kartu su suimtaisiais buvo varomas veliuoniškis žydas Gerškė. Priėjus žydų kapines, vienas partizanas iš kapinių sargo Jono Rimkaus sandėliuko paėmė kastuvą ir padavė jį Gerškei. Paskui žydus nuvarė į kapines, kur jau buvo iškasta duobė. Gerškei liepta duobę pagilinti. Netrukus partizanai žydus sušaudė. Po sušaudymo jie pasitraukė nuo duobės ir netrukus vėl grįžo. Duobėje rado ne keturis, o trijų nužudytųjų kūnus. Žydai iš Jurbarko pavyko pabėgti, nes kulkos jo nesužeidė ir jis apsimetė negyvu. Paskui Gerškė užkasė aukas. Tada partizanai nuvarė Gerškę prie šaltinio. Tuo metu, kai jis plovėsi rankas, vienas partizanas ėmė šaudyti pistoletu jam virš galvos. Paskui jie Gerškę paleido ir grįžo į štabą⁵². Taigi žuvo 3 veliuoniškiai žydai vyrai. Po karo Veliuonoje sudarytos komisijos 1945 m. kovo 20 d. duomenimis, vokiečių okupacijos laikotarpiu žydų kapinėse buvo sušaudyti 6 žmonės. Akte sušaudytųjų tautybė nenurodoma⁵³. Akto duomenys leidžia daryti prielaidą, kad žydų kapinėse galėjo būti dar viena žydų šaudymo operacija. Žinių apie ją surasti nepavyko.

Esama žinių, kad 1941 m. liepos 19 d. ir 20 d. Veliuonos žydai buvo šaudomi pušyne prie Gystaus upelio. Taip pat yra žinių,

kad 1941 m. liepos 19 d. dviem Veliuonos pagalbiniais policininkams buvo duotas sąrašas su 10 žydų pavardėmis. Jiems įsakyta pasiimti policijoje ginklus ir konvojuoti sąrašė minimus žydus prie Gystaus upelio. Išvedę žydus iš sinagogos ir nuvarę į nurodytą vietą, policininkai įsakė jiems iškasti duobę. Žydams dar neiškasus duobės, atėjo dar apie 10 pagalbinių policininkų. Jie atėmė iš žydų daiktus (žiedus, laikrodžius ir pan.). Po kratos baudėjai suvarė žydus į duobę ir sušaudė. Dviem pagalbinės policijos nariams, kurie atvarė žydus į žudynių vietą, liepta užkasti duobę⁵⁴. Turimi duomenys rodo, kad sušaudant apie 10 žydų dalyvavo maždaug 12 pagalbinių policininkų. Minėtoje vietoje žydai buvo šaudomi ir kitą dieną, t. y. 1941 m. liepos 20 d.

1941 m. liepos mėn. antroje pusėje į Veliuoną iš Seredžiaus sunkvežimiu atvažiavo Jono Maširkos vadovaujamas ginkluotas būrys, kuriame buvo apie 15 asmenų. Jie su savimi turėjo slaptosios saugumo policijos sudarytą sąrašą ir iš viršaičio Benado Cvirkos bei policijos nuovados viršininko K. Tautkaus pareikalavo, kad jiems būtų išduoti sąrašė minimi žydai⁵⁵. Vykdydami policijos viršininko K. Tautkaus ir partizanų būrio vado J. Miliaus įsakymus policininkai ir partizanai suėmė sąrašė išvardytus asmenis, t. y. vidutinio amžiaus veliuoniškius žydus (vyrus), ir uždarė juos sinagogoje. Kitą dieną J. Miliaus įsakymu prie Veliuonos sinagogos susirinko partizanai ir čia buvo išrikiuota sargyba. Prie sinagogos atvyko ir Seredžiaus būrio nariai. Šalia sinagogos stovėjo atvykėlių sunkvežimiai. Netrukus dalis partizanų iš sinagogos pradėjo vesti po vieną suimtąjį. Suimtų žydų vyrų amžius siekė maždaug nuo 20 iki 60 metų. Kita dalis šautuvais ginkluotų partizanų išvestuosius rikiavo po tris keturis į eilę, o eiles – į koloną. Paskui buvo patikrinta, ar neliko sinagogoje pasislėpusių žydų. Daliai į koloną surikiuotų žydų buvo duoti

kastuvai (išdalyta apie 18–20 kastuvų)⁵⁶. Paskui veliuniškiai partizanai ir Seredžiaus būrio nariai pradėjo varyti žydų koloną keliu, vedančiu iš Veliuonos į Jurbarką, pro Antkalinės kaimą. Apie 1,5 km už miesto, už tilto per Gystaus upelį, kolona pasuko į dešinę, ant kalnelio augančio pušyno link⁵⁷. Netrukus žydai buvo nuvaryti į pušyną. Čia žydams liepta padėti kastuvus ant žemės, nusirengti viršutinius drabužius ir eiti į daubą ant kalno. Daliai partizanų duota užduotis saugoti egzekucijos vietą apsupus ratu, neleisti priėti pašaliniams žmonėms, šaudyti į pasmerktuosius, jei šie mėgintų bėgti. Kita partizanų dalis, Seredžiaus būrio nariai, kalno dauboje žydus sustatė į eilę ir, patys išsirikiavę į eilę už pasmerktųjų nugarų, pradėjo šaudyti. Yra žinių, kad komandą šaudyti davė partizanai H. Jasinskas, B. Žilinskas ir Seredžiaus ginkluotojo būrio karininkas Maširka. Esama žinių, kad žudynių vietoje buvo ir policijos nuovados viršininkas K. Tautkus. Aukas šaudė Veliuonos partizanų būrio ir Seredžiaus ginkluotojo būrio nariai. Vėliau buvo žudomi sužeistieji. Artėjant žudynėms į pabaigą, partizanas B. Račkaitis atvarė žydą Mejerą Teitelį, kuris netrukus irgi buvo sušaudytas. Vienas iš Seredžiaus atvykusio ginkluotojo būrio narys ragino greičiau baigti žudynes, nes atvykėliai skubėjo dar į tris žydų naikinimo operacijas⁵⁸. Archyviniais duomenimis, M. Teitelis nepriklausomybės laikotarpiu buvo Veliuonoje veikusio Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės kovose, sąjungos skyriaus narys⁵⁹. Po egzekucijos operacijai vadovavę asmenys davė nurodymus užkasti sušaudytųjų palaikus ir išvyko į Veliuoną⁶⁰. Duobę, kurioje turėjo būti palaidoti nužudytųjų kūnai, kasė daugiau nei 6 vietos gyventojai. Jie sunėšė lavonus į duobę ir užkasė. Prieš užkasant duobę buvo iškraustytos nužudytųjų kišenės, nuimti nuo rankų laikrodžiai, nuauti batai⁶¹. Turimi duomenys rodo, kad egzekuciją vykdė apie 10–15 Se-

redžiaus ginkluotojo būrio narių, kuriems vadovavo J. Maširka⁶², taip pat Veliuonos policijos nuovados 2 pareigūnai ir apie 18 Veliuonos partizanų, tiksliau – pagalbinių policininkų⁶³. Pažymėtina, jog dalis minėtų velioniškių baudėjų buvo dalyvavę žudynėse, kurios vyko žydų kapinėse ir pušyne prie Gystaus upelio 1941 m. liepos 19 d. Taigi 1941 m. liepos 20 d. egzekuciją vykdė maždaug 30–35 baudėjai.

Kiek žmonių žuvo pušyne prie Gystaus upelio 1941 m. liepos 20 d.? Įvykių liudininkas duobkasys Kazys Bartušas kalbėjo: „<...> aš pamačiau sušaudytus žydų tautybės tarybinius piliečius, suskaičiavau 58 jaunos žydus vyrus ir senius, tarp jų gulėjo ir nužudytas žydas Meikė Teitelis.“⁶⁴ Jis taip pat sakė: „Atėjęs į sušaudymo vietą aš pamačiau sušaudytus žydų tautybės tarybinius piliečius, kurių buvo apie 50–55 asmenis, tarp jų gulėjo nužudytas Teitelis Meikė, kurį konvojavo šluabas sukilėlis.“⁶⁵ „Kada mes iškasėme duobę ir sudėjome visus lavonus, jų buvo 58, visi vyriškos lyties.“⁶⁶ Be to, K. Bartušas yra teigęs, kad į žudynių vietą prie Gystaus upelio buvo atvaryta apie 50 žmonių⁶⁷. Pasak kitų tiesioginių liudininkų parodymų, pušyne prie Gystaus upelio galėjo būti nužudyta apie 30⁶⁸, 40⁶⁹, 43⁷⁰, 40–45⁷¹, 46⁷², 46–48⁷³, 50⁷⁴, 70–80⁷⁵ žydų. Veliuonoje veikusios komisijos 1945 m. kovo 20 d. duomenimis, vokiečių okupacijos laikotarpiu prie Gystaus upelio buvo sušaudyti 48 asmenys⁷⁶. Kurie statistiniai duomenys patikimi? K. Bartušo ypatingi tu, kad jo, kaip duobkasio, veiksmuose būta tam tikro tikslingumo, t. y. jis mėgino suskaičiuoti aukas. Dėl šios aplinkybės jo pateiktus duomenis galima laikyti patikimesniais už kitų liudininkų pateiktas žinias. Vienais K. Bartušo duomenimis, aukų buvo 50, kitais – 50–55, trečiais – 58 asmenys. Tad iš jo duomenų darytina išvada, kad aukų galėjo būti nuo 50 iki 58 asmenų. Vilkijos rajono darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo

komiteto 1959 m. birželio 17 d. pažymoje rašoma, kad 1958 m. rugpjūčio mėn. buvo atkasti prie Gystaus upelio sušaudytų aukų palaikai (85–90 asmenų) ir perkelti į kapavietę, esančią Vilkijos r. Padauguvos apyl. prie Jaučakių k.⁷⁷ Pastarasis skaičius leidžia daryti prielaidą, kad K. Bartušo nurodytas skaičius – 58 aukos – laikytinas patikimu, nes yra mažesnis už perkeltų į kapavietę aukų skaičių. Atsižvelgiant į tai galima teigti, kad per 1941 m. liepos 20 d. žudynių operaciją pušyne prie Gystaus upelio buvo nužudyti 58 žydai vyrai. Egzekucijoje dalyvavo 10–15 Seredžiaus ginkluotojo būrio narių, kuriems vadovavo J. Maširka, Veliuonos policijos nuovados 2 pareigūnai ir apie 18 Veliuonos pagalbinių policininkų. Dalis minėtų Veliuonos pagalbinių policininkų dalyvavo žudynėse toje pačioje vietoje vieną dieną prieš tai. Taigi išvada būtų tokia: 1941 m. liepos 19 d. ir 20 d. per dvi žudynių operacijas pušyne prie Gystaus upelio buvo nužudyti 68 Veliuonos žydai vyrai, kuriuos anksčiau buvo suėmusi vietos policija ir pagalbiniai policininkai. Iš žudynių vietos prie Gystaus upelio į kapavietę prie Jaučakių kaimo buvo perkelti 85–90 aukų palaikai, o 1941 m. liepos 19 d. ir 20 d. buvo sušaudyti 68 asmenys. Tad kas gi buvo tos kitos 17–22 aukos? Galima prielaida, kad Veliuonos valsčiuje, be minėtų didesnio masto masinių žudynių pušyne prie Gystaus upelio, galėjo būti ir tokių atvejų, kai buvo sušaudyti pavieniai žydai ar jų grupelės ir po to jie buvo palaidoti minėtoje vietoje. Taip pat galima prielaida, kad tai galėjo būti ir žuvusių neżydų tautybės asmenų, t. y. sovietų režimo rėmėjų, raudonarmiečių, kitų režimui neįtikusių asmenų grupių palaikai. Tyrinėtoja Genovaitė Erslavaitė, remdamasi K. Jägerio 1941 m. gruodžio 1 d. ataskaita, teigė, kad Veliuonos valsčiuje prie Gystaus upelio 1941 m. rugsėjo 4 d. buvo nužudyti 159 žydų vyrai, vaikai ir moterys⁷⁸. Šie duomenys neteisingi. K. Jägerio ataskaitos duo-

menys, jų sugretinimas su kitų archyvinių dokumentų teikiamaomis žiniomis rodo, kad 1941 m. rugsėjo 4 d. žudynių prie Gystaus upelio nebuvo, o statistinis rodiklis – 159 aukos – iš tiesų žymi 1941 m. rugsėjo pradžioje iš Veliuonos į Vilkiją išvežtų ir ten netrukus sušaudytų veliuniškių žydų skaičių. Be to, tyrinėtojos duomenų negalima laikyti tiksliais ir dėl to, kad, kaip minėta, Vilkijos rajono darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto 1959 m. birželio 17 d. pažymoje rašoma, jog 1958 m. rugpjūčio mėn. buvo atkasti prie Gystaus upelio sušaudytų žydų palaikai ir perkelti į kapavietę Vilkijos r. Padauguvos apyl., prie Jaučakių k. Veliuonos apylinkės tarybos ir palaikų perkėlimo aktų duomenimis, buvo perkelti 85–90 žmonių palaikai⁷⁹.

Yra žinių, kad dalis represuotų, t. y. sumintų ir sinagogoje laikytų veliuniškių žydų buvo varomi į viešuosius darbus, kai kurie asmenys patyrė patyčias. Maždaug 1941 m. liepos 15 d. Veliuonos policijos viršininkas K. Tautkus buvusį sovietinį aktyvistą A. Kazanovą paskyrė prižiūrėti žydus, kuriems buvo pavesta dirbti viešuosius darbus. Gal du kartus jis prižiūrėjo apie 20 žydų, kurie Veliuonos turgaus aikštėje vykdė kasimo darbus, valė nešvarumus iš kanalo. A. Kazanovas žydus vesdavo į darbą, paskui atgal į sinagogą⁸⁰. Keliems žydams buvo pavesta šluoti Veliuonos Vytauto bei S. Dariaus ir S. Girėno gatves⁸¹. Vienas buvęs pagalbinis policininkas apklausiamas teigė, kad jis, vykdydamas įsakymą, du tris kartus konvojavo žydus į darbus, t. y. tvarkyti gatvių⁸². Yra žinių, kad pagalbinės policijos būrio nariai B. Mickūnas, H. Jasinskas ir B. Žilinskas ateidavo į sinagogą ir mušdavo žydus. Kartą jie liepė atvesti iš daboklės buvusį sovietinį aktyvistą J. Antanaitį ir pareiškė, kad šis, jei nori gyventi, turi vykdyti jų įsakymus. B. Žilinskas davė jam lazda ir liepė varyti žydus į Nemuną maudytis. J. Antanaitis

su lazda rankoje varė žydus iš sinagogos į Nemuną, paskui juos su šlapiais drabužiais vaikė po Veliuonos miestelį. B. Mickūnas ir kiti būrio nariai ėjo įkandin J. Antanaičio vaikomų žydų ir juokėsi⁸³. Vienas liudininkas vėliau prisiminė, kad policijos pagalbininkai Jurgis Antanaitis, Pranas Danaitis, Aleksiejus Kazanovas ir kiti, būdami ginkluoti, varė žydus (apie 15–20 asmenų) pro bažnyčią gatve Nemuno upės link. Pasiekę upę, jie suvarė žydus į Nemuną taip, kad buvo matyti tik jų galvos. Paskui išvedė juos į krantą ir nuvedė atgal į sinagogą. Vėliau liudininkas matė, kaip būdami ginkluoti Danaitis ir Antanaitis vaikė žydus Vytauto gatvėje. Senesni žydai griūdavo gatvėje ir atsilikdavo nuo kitų⁸⁴.

Apibendrinant galima teigti, kad vokiečių karinės administracijos valdymo laikotarpiu (1941 m. birželio pabaiga–liepos mėn.) 13 Veliuonoje suimtų žydų buvo išvežti į Kauną ir ten 1941 m. liepos 11 d. uždaryti sunkiųjų darbų kalėjime. 6 žydai vyrai sušaudyti Veliuonos žydų kapinėse (3 iš jų 1941 m. liepos mėn. pirmoje pusėje). 1941 m. liepos 19 d. ir 20 d. 68 veliuoniškiai žydai vyrai buvo sušaudyti valsčiaus teritorijoje, pušyne prie Gystaus upelio. Taigi 1941 m. birželio pabaigoje ir liepos mėn. buvo suimti ir minėtais būdais represuoti maždaug 87 Veliuonos valsčiaus žydai.

SEREDŽIAUS ŽYDŲ REPRESIJOS 1941 M. BIRŽELIO–LIEPOS MĖN.

Vokiečių karinės pajėgos Seredžiaus valsčių užėmė 1941 m. birželio 22 d.⁸⁵ Yra žinių, kad Seredžiaus miestelyje būta vokiečių komendanto⁸⁶. Galima prielaida, jog maždaug 1941 m. birželio pabaigoje–liepos mėn. pradžioje Seredžiaus lietuvių įstaigas galėjo pasiekti vokiečių karinės valdžios įstaigų nurodymai (analogiški Vilkijos aktyvistams), kaip turi būti elgiamasi su vietos žydais. Kiek

Seredžiaus valsčiuje žydų galėjo būti suimta ir represuota nuo 1941 m. birželio pabaigos ir tų pačių metų liepos mėn., galima iš dalies spręsti analizuojant duomenis apie 1941 m. vasarą ir rudenį, t. y. vokiečių karinės administracijos ir civilinio valdymo laikotarpiams, represuotus asmenis. Buvusio pagalbinio policininko Prano Volskio duomenimis, Seredžiuje buvo suimta, atiduota gestapui ir sušaudyta ne mažiau kaip 300 žydų, 10 komunistų ir 50 raudonarmiečių⁸⁷. Įvykių liudininko Stasio Butkaus duomenimis, Seredžiaus valsčiuje buvo suimta 460 žydų tautybės asmenų⁸⁸, taip pat 200 komunistų, sovietinių tarnautojų⁸⁹. Pasak Kazio Sedlauskio, Seredžiaus valsčiuje buvo suimta ir vėliau sušaudyta iki 500 žydų⁹⁰. Seredžiaus valsčiaus žydus ir kitų tautybių asmenis, kurie buvo įtariami buvę lojalūs sovietų režimui ar dėl kitų priežasčių neigiamai vertinami, vietiniai partizanai ir policijos nuovados pareigūnai pradėjo suiminėti nuo 1941 m. birželio pabaigos. Yra žinių, kad pirmosiomis okupacijos dienomis Seredžiaus partizanai suėmė žydus Abromą Segalį ir Srulią Palunskį⁹¹. Taip pat esama žinių, kad 1941 m. birželio pabaigoje areštinėje valsčiaus pastate jau buvo kalinami keletas suimtų žydų ir lietuvių, kurie buvo įtariami buvę sovietų režimo šalininkais⁹². Dar yra žinių, kad 1941 m. birželio pabaigoje ir liepos mėn. dalis Seredžiuje suimtų žydų (19 asmenų) 1941 m. liepos 11 d. buvo uždaryti į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą ir buvo Valstybės saugumo departamento žinioje⁹³. Be minėtų 19 žydų, į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą dar iki 1941 m. liepos 11 d. galėjo būti uždarytas Seredžiaus žydas Izaokas Vitenbergas⁹⁴. Taip pat yra žinių, kad 1941 m. rugpjūčio 12 d. buvo uždarytas į minėtą kalėjimą ir laikomas Valstybės saugumo departamento žinioje Seredžiaus žydas Samuelis Palunskis, Berelio (g. 1911 m.)⁹⁵. Galima prielaida, kad jis galėjo būti suimtas iki rugpjūčio mėn. pra-

džios. Iš viso Kauno sunkiųjų darbų kalėjime buvo uždarytas 21 žydas iš Seredžiaus.

Turimi duomenys rodo, kad dalis 1941 m. liepos 11 d. ir iki šios datos Kauno sunkiųjų darbų kalėjime įkalintų žydų (iš viso 13 asmenų) buvo suimti įtariant juos buvus lojaliais sovietų režimui. Vienas iš jų – žydas Faivelis Todresas. Seredžiaus policijos nuovados viršininkas rašė Kauno karo komendantūrai, kad F. Todresas bolševikų valdymo metais reiškėsi kaip aktyvus komjaunuolis, pagalbinis milicininkas, kad veikė kaip čekistas⁹⁶. Liudininkas Kazys Račkaitis teigė, kad F. Todresas buvo aršus komjaunuolis, pagalbinis milicininkas ir važinėdavo daryti kratų, kad jis prisipažinęs, jog nuo mažų dienų dirbo komjaunimui. Liudininkas Kazys Burba davė parodymus, kad F. Todresas buvo čekistas ir susirinkimuose sekė susipratusius lietuvius. Per apklausą F. Todresas sakė, kad komunistų partijai nepriklausė, buvo įstojęs kaip komjaunuolis į pirminę organizaciją ir buvo priimtas kandidatu, pagalbinėje milicijoje netarnavo. Jis taip pat teigė, kad lietuvių neskundė ir su jais taikiai sugyveno⁹⁷. Kitas suimtas – Seredžiaus žydas Izaokas Vitenbergas. Seredžiaus policijos nuovados viršininkas rašė Kauno karo komendantūrai, kad jis yra žinomas kaip aktyvus komunistų veikėjas, bet veikė labai atsargiai⁹⁸. Liudininkai Julija Žemecienė, Antano, Jonas Maširka ir Antanas Ovsenka davė parodymus, kad I. Vitenbergas buvo komunistas ir veikė labai atsargiai. I. Vitenbergas per apklausą teigė, kad komunistų partijai nepriklausė ir su jos nariais nieko bendro neturėjo, kad buvo Žydų tarybos narys ir dėl savo sunkių ir atsakingų pareigų neturėjo laiko ryšiams su komunistais⁹⁹. Trečias suimtas – Seredžiaus žydas Leizeris Aroniškis. Seredžiaus policijos nuovados viršininkas 1941 m. liepos 10 d. rašė Kauno karo komendantui, kad siunčia jam L. Aroniškį, kuris bolševikų valdymo

metais labai aktyviai veikė bolševikų naudai ir už nuopelnus buvo gavęs tarnybą kalėjime – dirbo prižiūrėtoju¹⁰⁰. Kaip liudininkas apklaustas Seredžiaus partizanų būrio vadas Jonas Maširka teigė, kad L. Aroniškis tik bolševikams užėjus buvo veikėjas, aktyvistas, komunistų partijos narys, todėl gavo prižiūrėtojo tarnybą Vilniaus kalėjime. Pats L. Aroniškis per apklausą sakė, kad komunistu ir komjaunuoliu nebuvo, nieko neskundė, policijai ir komunistų partijai nepriklausė. Jis teigė, kad nuo 1940 m. iki 1941 m. birželio 20 d. buvo Vilniaus sunkiųjų darbų kalėjimo prižiūrėtojas, dirbo „prie vartų atidarinėjimo ir telefonų“¹⁰¹. Seredžiaus policijos nuovados viršininkas 1941 m. liepos 10 d. rašė Kauno karo komendantui, kad siunčia sulaikytą Seredžiaus miestelio gyventoją Chilkę Aroniškį, kuris bolševikų valdymo metu yra buvęs žymus komunistinio jaunimo veikėjas ir pastebėtas sekant bei skundžiant čekistams lietuvius¹⁰². Pasak liudininkų Kazio Račkaičio, J. Maširkos ir A. Ovsenkos parodymų, Ch. Aroniškis buvo pagalbinės milicijos milicininkas, čekistas, komunistas, šnipas, aršus raudonųjų darbuotojas, be to, rinko žinias apie lietuvius, nusištačiusius prieš komunistinę santvarką. Per 1941 m. liepos 7 d. apklausą Ch. Aroniškis prisipažino, kad tarnavo Seredžiaus pagalbinėje milicijoje, bet ginklo neturėjo. Buvo komjaunuolis, tačiau žinių nerinko ir jų komunistų partijai bei milicijai neteikė¹⁰³. Seredžiaus policijos nuovados viršininkas 1941 m. liepos 10 d. rašė Kauno karo komendantui, kad siunčia sulaikytą Seredžiaus miestelio gyventoją Aroną Aciką, kuris bolševikų valdymo metu buvo komjaunuolis ir labai įžūliai persekiojo lietuvius, skundė juos čekistams¹⁰⁴. J. Maširka ir K. Račkaitis davė parodymus, kad A. Acikas buvo komunistas, pagalbinės milicijos narys, čekistas, rinko žinias apie asmenis, veikiančius prieš komunizmą, klausydavosi po langais net

naktimis. A. Acikas (16 m.) per apklausą 1941 m. liepos 10 d. teigė, kad nepriklausė komunistų partijai, buvo komjaunuolis, žinių nerinko ir naktimis niekur nevaikščiojo¹⁰⁵. Seredžiaus žydas Abelis Tirča, Leibos, buvo kaltinamas tuo, kad bolševikų valdymo metais buvo aršus komjaunuolis ir pagalbinis milicininkas, sekė lietuvius¹⁰⁶. Seredžiaus policijos nuovados viršininkas 1941 m. liepos 10 d. rašė Valstybės saugumo policijos viršininkui, kad siunčia Eviną Joselį, skleidusį Seredžiuje nepagrįstus gandus¹⁰⁷. Liudininkas Benadas Ovsenka teigė, kad E. Joselis kalbėjęs, jog sovietai „atmušė vokiečius (14 km)“. B. Ovsenka sakė nežinąs, ar vežiku dirbęs E. Joselis yra dirbęs politinį darbą. Per 1941 m. apklausą E. Joselis teigė, kad komunistu ir komjaunuoliu nebuvo, komunistų partijai nei policijai jokių žinių neteikė. Aiškino esąs sulaikytas dėl to, jog karo metu pasakęs, kad rusai jau užėmė Klaipėdą ir jau 40 km atmušė vokiečius¹⁰⁸. Seredžiaus policijos nuovados viršininkas 1941 m. liepos 10 d. rašė Kauno karo komendantui, kad siunčia Seredžiaus miestelio gyventoją žydą Abromą Segalį, Nochimo (37 m.), kuris bolševikų valdymo metu yra buvęs aktyvus komunistų veikėjas ir dabartiniu metu pavojingas esamai santvarkai¹⁰⁹. Liudininkai J. Žemeckienė ir A. Ovsenka davė parodymus, kad A. Segalis buvo komunistas, veikė su komunistų partija. Pats A. Segalis per apklausą 1941 m. liepos 9 d. teigė, kad komunistų partijos nariu nebuvo, žinių nerinko ir jų komunistų partijai nei milicijai neteikė. Jis sakė, kad komunistų partijos pirmininkas yra jo žmonos pusbrolis¹¹⁰. Seredžiaus policijos nuovados viršininkas 1941 m. liepos 10 d. rašė Kauno karo komendantūrai, kad pristato Geldą Gecelį, Borucho (16 m.), kuris bolševikų valdymo laikotarpiu buvo labai aktyvus komjaunuolis, sekė lietuvius ir juos skundė čekistams¹¹¹. Pasak liudininkų A. Ovsenkos ir J. Maširkos parodymų,

G. Gecelis buvo komunistas, čekistas, pagalbinės milicijos milicininkas. K. Račkaitis teigė, kad G. Gecelis buvo komjaunuolis, čekistas, rinko žinias milicijai ir komunistų partijai. Dažniausiai klausydavosi vakarais po langais, dieną būdavo ten, kur didesni lietuvių susibūrimai. K. Račkaitis aiškino, kad du kartus yra sugavęs G. Gecelį po langais, kad šis, kaip čekistas, turėjo revolverį. Pats G. Gecelis per apklausą 1941 m. liepos 7 d. teigė, jog pagalbinėje milicijoje netarnavo, ginklo neturėjo. Nors ir buvo komjaunuolis, tačiau nieko neskundė ir žinių nerinko, jų komunistų partijai ir milicijai neteikė¹¹². Seredžiaus policijos nuovados viršininkas 1941 m. liepos 10 d. rašė Kauno karo komendantui, kad siunčia sulaikytą Seredžiaus gyventoją Geldą Leibą, Borucho, kuris įtariamasis buvęs bolševikų aktyvistu ir bolševikų valdymo metais šnipinėjęs čekistams, skundęs milicijai lietuvius. G. Leiba šiuo metu yra pavojingas esamai santvarkai¹¹³. Liudininkai J. Maširka ir K. Račkaitis davė parodymus, kad G. Leiba buvo komunistas, čekistas, dirbo pagalbinėje milicijoje. Kaip pasižymėjęs, darbštus ir atsidaavęs komunizmo idėjai buvo pasiūstas į Kauną, į kažkokią siuvyklą. Pats G. Leiba per apklausą 1941 m. liepos 10 d. aiškino, kad komunistų partijai nepriklausė, komjaunuoliu nebuvo, slaptai žmonių nepersekiojo, žinių niekam neteikė. Siuvykloje dirbo paprastu darbininku¹¹⁴. Seredžiaus policijos nuovados viršininkas 1941 m. liepos 10 d. rašė Kauno karo komendantui, kad siunčia sulaikytą Seredžiaus gyventoją Faivelį Podrečiką, kuris bolševikų valdymo metu yra pasireiškęs kaip aktyvus komunistų veikėjas ir veikė „kontakte“ su čekistais¹¹⁵. Pasak liudininkų Benado Račkaičio ir Juozo Masaičio parodymų, F. Podrečikas buvo komunistų šalininkas, nešiojo pagalbinės milicijos ženklą, dažnai buvo galima pastebėti jį vaikščiojantį su komjaunuolių sekretoriumi, jis persekiojo susipratusius

lietuvius ir juos viešoje vietoje koliodavo, jei kas nepritardavo. Per 1941 m. liepos 10 d. apklausą F. Podrečikas teigė, kad komunistų partijai ir tiesiogiai komjaunimo organizacijai nepriklausė, retsykais nueidavo į komjaunimo susirinkimą. Pagalbinei milicijai priklausė dėl to, kad komunistų partijos sekretorius Mazinteris buvo prigrasinęs, kad jei nepasirašys, tai negaus jokie darbo. Dėl to buvo priverstas „išsirašyti“¹¹⁶. Seredžiaus policijos nuovados viršininkas 1941 m. liepos 10 d. rašė Kauno karo komendantui, kad siunčia jam Iciką Bekerį, kuris bolševikų valdymo metu buvo labai aktyvus komunistų veikėjas ir persekiojo lietuvius, yra pavojingas esamai santvarkai¹¹⁷. Liudininkai Juozas Ovsenka ir Vladas Gurgždys apklausiami teigė, kad I. Bekeris buvo didelis, aktyvus komunistų veikėjas, skundė čekistams susipratusius lietuvius ir su lietuviais žiauriai elgdavosi, kad balsavimo metu ragino lietuvius balsuoti už „išstatytus veikėjus“ ir persekiojo, skundė čekistams tuos, kurie nebalso. I. Bekeris 1941 m. liepos 10 d. apklausiamas sakė, kad komunistų partijai nepriklausė, žmonių neskundė ir su čekistais reikalų neturėjo¹¹⁸. Esama duomenų, kad į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą 1941 m. liepos 11 d. buvo uždarytas Seredžiaus žydas Mauša Motelis Todresas, Nochimo (g. 1895 m.)¹¹⁹. Turimomis žiniomis, jis buvo prekybininkas, 1937 m. spalio 11 d. buvo priimtas į Šaulių sąjungą¹²⁰, tad greičiausiai buvo suimtas ir uždarytas į kalėjimą dėl veiklos, nesusijusios su lojalumu sovietų režimui. Taigi iš 20 žydų, kurie buvo suimti iki 1941 m. liepos 11 d. ir uždaryti į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą, 13 buvo suimti dėl prosovietinės veiklos, kiti 7 asmenys – greičiausiai dėl kitų priežasčių.

Dalis 1941 m. birželio pabaigoje ir liepos mėn. suimtų žydų buvo sušaudyti Seredžiaus valsčiaus teritorijoje. Yra žinių, kad maždaug 1941 m. birželio 23–24 d. Seredžiuje

vokiečiai sušaudė 2 asmenis – lietuvių Antaną Rakauską ir žydą Giršą Kopelianską kaip asmenis, įtariamus buvus lojaliais sovietų režimui¹²¹. Taip pat esama žinių, kad žydų šaudymų būta Motiškių kaimo apylinkėse. Seredžiaus vykdomojo komiteto duomenimis, valsčiuje prie Motiškių kaimo buvo sušaudyta 12 žydų tautybės asmenų. Dokumente rašoma: „Motiškių seniūnijos ribose yra ir šaudykla 12 asmenų žydų tautybės. Pirmoje duobėje yra 5 asmenys, kitoje taip pat 5 asmenys, o trečioje duobėje – 2 asmenys kunigo rūbuose už kareivinių.“¹²² Yra žinių, kad žudynių būta Pieštvenų kaimo apylinkėse. Vilkijos rajono MGB skyriaus pažymoje rašoma, jog Pieštvenų miške (2 km nuo Seredžiaus) buvo sušaudyta 13 žydų tautybės asmenų¹²³. Pažymoje taip pat nurodoma, kad Pieštvenų dauboje buvo sušaudyta apie 10 žydų tautybės asmenų¹²⁴. Esama žinių, kad už Seredžiaus dauboje buvo sušaudytas žydas Irškė¹²⁵. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Pieštvenų kaimas buvo arti Motiškių kaimo. Dėl to tikėtina, kad šios žinios gali būti sietinos su žiniomis apie žudynes Motiškių kaimo seniūnijos teritorijoje. Yra žinių, kad nedidelių žydų grupelių žudynių būta prie Pieštvenų upelio. Taip pat yra žinių, kad 1941 m. liepos mėn. pirmoje pusėje du pagalbinių policininkai suėmė ir uždarė į sinagogą du Seredžiaus miestelio žydus – Boruką ir Blatą. Tą pačią dieną jie dar su vienu pagalbinių policijos būrio nariu nuvedė žydus į žudynių vietą ir ten juos sušaudė. Paskui pagalbinių policininkai sumetė aukų kūnus į duobę (duobė buvo iškasta dar prieš atvedant aukas į žudynių vietą) ir ją užkasė. Vienais duomenimis, sušaudymo vietos būta maždaug 1 km atstumu nuo Seredžiaus bažnyčios, pakeliui į Motiškių kaimą, prie Pieštvenų upelio. Yra žinių, kad duobė buvo iškasta ties Pieštvenų upelio skardžiu. Treti duomenys rodo, kad žudynės vyko netoli žydų sinagogos, prie Pieštvenų upelio. Ketvirtai duomenys nurodo,

kad žudynių vietos būta už miestelio, prie Pieštės upelio¹²⁶. Liudininkas Aleksas Romanauskas teigė, kad ties Piešte pagalbiniai policininkai sušaudė apie 20 žydų¹²⁷. Yra žinių, kad žydai buvo šaudomi tikriausiai prie Seredžiaus piliakalnio. 1941 m. rugpjūčio ar liepos mėn. maždaug 16 (kitais duomenimis, daugiau nei 10) žydų buvo varomi ant (ar prie) Seredžiaus miestelio kalno. Ten žydams liepta iškasti duobę. Kai duobė buvo iškasta, baudėjai žydus sušaudė¹²⁸. Įvykių liudininkė Marytė Bubliskaitė vėliau prisiminė, kad ant kalno buvo nuvesti ir sušaudyti žydai Bekeris, Nuchinzonas ir Evelis¹²⁹. Galimas dalykas, jog liudininkai turėjo omenyje Seredžiaus piliakalnį. Greičiausiai žudynės įvyko ne ant piliakalnio, o arti jo. Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad arti piliakalnio teka Pieštės upelis. Esama žinių, kad žydų buvo sušaudyta netoli Seredžiaus bažnyčios. Vilkijos MGB rajono skyriaus pažymoje rašoma, jog netoli Seredžiaus bažnyčios buvo sušaudyti 4 žydų tautybės asmenys¹³⁰. Po karo buvęs Seredžiaus pagalbinės policijos narys Zenonas Banys kalbėjo, kad šalia bažnyčios buvo sušaudyta keletas žmonių. Jis taip pat sakė, kad žudynių būta prie Pieštės upelio, Stanislavos miške¹³¹. Buvęs pagalbinis policininkas Kazys Eimutis teigė, kad žydų žudynės vyko ir Seredžiaus miestelyje. Pasak jo, žydų buvo sušaudyta ir prie Pieštės upelio¹³². Taigi minimos šios vietovės: Pieštėnų ir Motiškių kaimai, Seredžiaus miestelis, Pieštės upelis ir Pieštėnų dauba. Pieštėnų miškas ir piliakalnis vertintini kaip objektai, kurie yra arti vienas kito. Turimi archyviniai duomenys nėra konkretūs, galima manyti, kad viena jų grupė gali būti sietina su kita grupe. Išanalizavus šiuos duomenis darytina prielaida, kad Seredžiaus miestelyje ir jo apylinkėse, Pieštėnų ir Motiškių kaimų apylinkėse, t. y. dauboje, prie Pieštės upelio, prie bažnyčios ir piliakalnio, miške, galėjo būti sušaudyti apie 50 žydų. Yra žinių, kad

1941 m. liepos mėn. Seredžiaus valsčiaus Gaideliškių apylinkėje nežinia iš kur pasirodė 4 žydai (2 vyrai ir 2 moterys). Juos pastebėjo lietuvių policininkai. Jie sulaukė žydus ir ten pat sušaudė. Kapas yra Daučionių kaime, Leonardo Vaižgelos sklype¹³³. Pastarąsias žinias galima laikyti patikimomis dėl tos aplinkybės, kad, gyventojų 1942 m. gegužės 27 d. surašymo duomenimis, Leonas Vaižgėla buvo Daučionių kaime esančio buto-ūkio šeimininkas¹³⁴. Taigi minėtose apylinkėse galėjo būti sušaudyti maždaug 54 žydai.

Esama duomenų, kad žudynių būta valsčiaus Skrebenų kaimo apylinkėse. Seredžiaus valsčiaus gyventojų Algirdo Dockevičiaus, Benado Gudžiūno ir Antano Rusteikos pasirašyto 1945 m. kovo 15 d. akto duomenimis, kapinynuose prie Skrebenų kaimo vienoje duobėje palaidoti apie 29 žydų palaikai, tarp jų – žydai Mileris Berkė ir Irškė. Kitose septyniuose duobėse palaidoti apie 70 žydų tautybės vyrų, moterų ir vaikų palaikai. Iš viso duobėse palaidoti 99 asmenys. Aukas į žudynių vietą iš Seredžiaus atvarė ir sušaudė lietuvių partizanai¹³⁵. Vilkijos rajono MGB skyriaus pažymoje rašoma, kad Stanislavos miške (5 km nuo Seredžiaus) sukilėliai sušaudė daugiau nei 30 žydų tautybės žmonių¹³⁶. Pastarieji duomenys greičiausiai apima tik dalį minėtoje vietoje sušaudytų asmenų skaičiaus ir sietini tik su viena čia vykusia operacija. Turimų žinių analizė leidžia daryti prielaidą, kad 1941 m. liepos mėn. prie Skrebenų kaimo būta dviejų didesnio masto žydų žudynių operacijų. Įvykių liudininkas Leonas Minialga prisiminė, kad 1941 m. liepos 18 d. į žudynių vietą prie Skrebenų kaimo buvo atvartyta kolona žydų vyrų, nešinių lagaminais. „Koloną sudarė 23 eilės, o kiekvienoje eilėje buvo po 4 asmenis. Taigi 92 žydai, kurie nenujautė, kad plyname lauke, kur dar brendo javai, jų laukė mirtis. Koloną iš visų pusių apsupę šeši uniformuoti ir automatais ginkluoti vokiečiai bei keturi

jiems talkinę baltaraiščiai staiga pradėjo šaudyti be atvangos. Viskas buvo greitai baigta. Vienas vokieitis, matyt, karininkas, dar apėjo ant žemės išguldytus vyrus ir kontroliniais šūviais pribagė tuos, kurie dar judėjo.“ L. Minialga pasakojo, kad po šio kraupaus įvykio javų lauke egzекutoriai sulipo į vokiečių sunkvežimį ir dainuodami išvažiavo. Kitą dieną vietiniai ir apylinkių gyventojai buvo atvaryti užkasti duobių. L. Minialga kalbėjo: „Mačiau aukštą, mano akimis, kapo kauburį, kurio ilgis siekė gal 12–15 m. Ilgainiui ši kapavietė įsmuko gal 20–30 cm. Sovietmečiu atvažiavo traktorius ir užlygino duobę. Laukuose, kur augdavo javai, buvo pasodintas miškas, bet aš tos kapavietės niekada neužmiršau.“ Skrebenų kaimo seniūnaitis Arvydas Bilvinas pasakojo: „Nusipirkau sodybą iš vietos gyventojų Romo Dockeyvičiaus, kuris matė dar vieną žydų žudynių epizodą toje pačioje vietoje. Tai buvo 1941 m. vasarą. Plentu nuo Seredžiaus Vilkijos link važiuojant vokiškas sunkvežimis sugedo. Jame sėdėjo 17–19 vyrų žydų, kuriuos vokiečiai išlaipino iš sunkvežimio ir, atvedę į tą pačią vietą, kurią nurodė L. Minialga, sušaudė. R. Dockeyvičius tai matė pro sodybos langus.“¹³⁷ Galimas daiktas, kad R. Dockeyvičius prisiminė kai kurias L. Minialgos matytas aplinkybes. Kita vertus, tikėtina, jog L. Minialga nurodė bent kiek padidintą aukų skaičių, nes archyviniai duomenys šiek tiek skiriasi nuo jau minėtų duomenų.

Žinių apie žydų žudynes prie Skrebenų kaimo yra ir buvusių Seredžiaus pagalbinės policijos narių baudžiamosiose bylose. Buvęs pagalbinės policijos narys Antanas Ročka prisiminė, kad 1941 m. liepos mėn. jis ir kiti pagalbiniai policininkai, vykdydami vado nurodymą, rikiavo žydus į koloną ir juos konvojavo į Stanislavos mišką (miškas yra netoli Skrebenų kaimo). Prieš tai žydai buvo surinkti vienoje vietoje, o Stanislavos miške sustatyti vienas šalia kito prie duobės.

Po to pagalbiniai policininkai išsirikiavo priešais aukas ir jas sušaudė. Vienais duomenimis, sušaudyti 35–40, kitais – apie 50, trečiais – apie 70 žydų. Operacijoje dalyvavo apie 15–20 pagalbinės policijos būrio narių. A. Ročka taip pat teigė, kad buvo šaudomi žydai vyrai, o moterų ir vaikų nebuvo¹³⁸. Įvykių liudininkas Juozas Ovsianka, prieš žudynes kalėjęs Seredžiaus areštinėje, prisiminė, kad maždaug 1941 m. liepos mėn. jį ir kitus asmenis išvedė iš areštinės. Po to baudėjai juos kartu su maždaug 60–70 žydų varė į Stanislavos mišką. Iš areštinės išvestiems asmenims liepta iškasti duobę. Kai duobė buvo iškasta, pagalbiniai policininkai rikiavo žydus prie duobės „į gretą“ ir sušaudė¹³⁹. Galimas dalykas, kad J. Ovsianka prisiminė tų pačių žudynių aplinkybes, apie kurias kalbėjo A. Ročka. Įvykių liudininkė Bronė Skaisgirienė teigė, kad prieš sušaudymą Stanislavos miške Seredžiaus žydai buvo laikomi sinagogoje. Jie į žudynių vietą buvo vežami sunkvežimiais¹⁴⁰. Yra žinių, kad buvo nužudyti žydai Idelkis ir Segalis¹⁴¹. Taigi 1941 m. liepos 18 d. vykusios žydų naikinimo operacijos metu Seredžiaus sinagogoje kalinti žydai galėjo atsidurti žudynių vietoje dviem būdais: dalis jų buvo nuvežti sunkvežimiu, kiti galėjo būti varomi pėsčiomis, prieš tai surikiavus juos į koloną. Žudynes vykdė pajėgos, kurias sudarė vokiečiai, policijos nuovados pareigūnai ir pagalbiniai policininkai. Žudynių vietoje galėjo būti sušaudyta truputį daugiau nei 60, tačiau mažiau nei 70 Seredžiaus žydų.

Esama žinių, kad 1941 m. liepos mėn. prie Skrebenų kaimo būta žudynių, kurių metu sušaudyta apie 30 Seredžiaus žydų. Vienas buvęs pagalbinis policininkas prisiminė, kad maždaug 1941 m. liepos pabaigoje–rugpjūčio pradžioje apie 16 val. šautuvais ginkluoti partizanai varė žydų vyrų grupę Skrebenų kaimo link. Žydai buvo nuvaryti į lauką prie Skrebenų kaimo ir konvojus ten

sustojo. Dalis baudėjų apsupo žudynių vietą, saugojo. Kiti baudėjai aukas šaudė automatiniais šautuvais į nugarą pagal jiems duodamą komandą. Sušaudyta apie 30 žydų vyrų. Baigus šaudymą buvo atvesta gyventojų, kurie iškasė duobę ir joje palaidojo aukas¹⁴². Faktą, kad būta operacijos, kurios metu žuvo apie 30 žydų, patvirtino ir kiti asmenys, kurie palaidojo sušaudytus žydus. Po karo Skrebenų kaimo gyventojas Antanas Rusteika kalbėjo, kad 1941 m. liepos mėn. prie savo namų išgirdo šūvių garsus. Po 2–3 val. pas jį užėjo partizanas, liepė paimti kastuvą ir eiti užkasti žydų. Atėjęs į žudynių vietą jis pamatė, kaip 5 ar 6 asmenys renka į krūvą sušaudytų žydų kūnus. Pasak A. Rusteikos, buvo užkasti 29 žydų palaikai¹⁴³. Įvykių liudininkas Benadas Gudžiūnas prisiminė, kad 1941 m. liepos ar rugpjūčio mėn. buvo Skrebenų kaime ir matė, kaip buvo konvojuojama maždaug 30 žydų. Vienas iš jų buvo pavarde Mileris. Po 10–15 min. jis išgirdo šūvius. Po kurio laiko pas jį atėjo partizanas, liepė jam pasiimti kastuvą ir eiti užkasti žydų. Aukos buvo sušaudytos lauke, kuris priklausė A. Rusteikai. Iš sušaudytų aukų padėties buvo matyti, kad žydai sušaudyti, kai ėjo. Jam ir kitiems atėjusiems liepta iškasti duobę, sumesti į ją aukų kūnus ir užkasti¹⁴⁴. Skrebenų kaimo gyventojas Jonas Reifonas kalbėjo, kad 1941 m. liepos mėn. į jo namus užėjo ginkluotas partizanas. Jis liepė pasiimti kastuvą ir eiti užkasti sušaudytų žydų. Atėjęs į žudynių vietą, pamatė daugiau nei 20 aukų kūnus, kurie gulėjo veidu į žemę, kiti – vienas ant kito. Paskui aukas palaidojo¹⁴⁵. Atsižvelgiant į Seredžiaus valsčiaus gyventojų A. Dockevičiaus, B. Gudžiūno ir A. Rusteikos 1945 m. lapkričio 15 d. parengto akto duomenis, galima manyti, kad 1941 m. liepos mėn. vykusios operacijos metu buvo sušaudyti 29 Seredžiaus žydai. Yra žinių, kad 1941 m. liepos mėn. prie Skrebenų kaimo buvo sušaudyti ir pavieniai žydai. Tų metų liepos

mėn. pagalbiniai policininkai išsivedė iš areštinės kelis asmenis ir susodino juos į vežimą. Paskui jie nuvažiavo prie žydės Eršienės namo. Pagalbiniai policininkai iš namų išvedė dvi žydes – Eršienę ir Getkienę – ir pasodino jas į vežimą. Po to visi vežimu nuvažiavo į Stanislavos mišką. Iš areštinės išvestiems suimtiesiems liepta iškasti duobę. Tada pagalbiniai policininkai žydes pastatė prie duobės ir sušaudė. Po žudynių suimtieji iš areštinės užkasė duobę ir buvo grąžinti iš areštinę¹⁴⁶. Esama žinių, kad 3 pagalbinės policijos būrio nariai išsivedė iš areštinės du asmenis. Juos ir žydžių Eršienės ir Getkienės vyrus pagalbiniai policininkai susodino į vežimą ir pajudėjo Skrebenų miško link. Atvykus į vietą, pagalbiniai policininkai liepė asmenims iš areštinės iškasti duobę. Kai tai buvo atlikta, policininkai žydus išrikiavo prie duobės ir sušaudė. Po to duobkasiai užkasė duobę ir buvo nuvežti atgal į areštinę¹⁴⁷. Remiantis K. Jägerio ataskaita istorinėje literatūroje nurodoma, kad 1941 m. rugsėjo 4 d. prie Skrebenų kaimo (2 km nuo Seredžiaus) buvo sušaudyti 193 žmonės: 6 vyrai, 61 moteris ir 126 vaikai¹⁴⁸. Iš tiesų žudynės mnėtoje vietoje vyko 1941 m. liepos mėn. Per dvi didesnes žudynių operacijas ir nedidelių žydų grupelių sušaudymus čia žuvo maždaug 99 asmenys. Minėti 193 Seredžiaus žydai 1941 m. rugsėjo 4 d. žuvo Vilkijos valsčiuje prie Jaučakių kaimo, prieš tai juos atvežus į Vilkiją, tačiau ne Skrebenų miške.

Esama duomenų, kad pavienių, nuo represijų besislapstančių žydų buvo nužudyta likus visai nedaug laiko iki sovietų kariuomenės atėjimo. Antai 1944 m. liepos mėn. prie Gaideliškių kaimo, krūmynuose, maždaug 4 policininkai sulaukė ir suėmė 4 žydus (2 vyrus ir 2 moteris). Du suimtieji buvo pagyvenusio amžiaus. Suimtuosius pradėjo varyti Seredžiaus kryptimi. Pakeliui pagalbiniai policininkai aukas sušaudė. Vienais duomenimis, žudynės vyko gyventojų Žatkaus sklype,

kitais – ties dauba ir namu, kuriame gyveno asmuo, vardu Marijonas (pavardė šaltinyje neįskaitoma). Dar kitais duomenimis, aukos sušaudytos ant kalno šalia Dubysos upės. Po karo Gaideliškių kaimo gyventojas Jonas Levišauskas kalbėjo, kad 1944 m. liepos mėn., likus 10–12 dienų iki vokiečių kariuomenės atsitraukimo, jį ir dar vieną asmenį išsikvietė Seredžiaus valsčiaus viršaitis ir pasakė, kad reikia užkasti 4 asmenų palaikus. Tada viršaitis ir jis nuėjo į Gaideliškių kaimą. Ten jie pamatė Seredžiaus policijos vachmistą ir du policininkus. Aukas ten buvo sušaudę pagalbiniai policininkai. Po to J. Levišauskas ir dar vienas asmuo užkasė aukų kūnus maždaug 100 m atstumu nuo kelio, kuris vedė iš Gaideliškių kaimo į Seredžių, prieš nusileidimą nuo kalno¹⁴⁹. Nėra žinių, kad nužudytieji buvo Seredžiaus valsčiaus žydai. Taigi vokiečių karinės administracijos valdymo laikotarpiu (1941 m. birželio pabaiga–liepos mėn.) Seredžiaus valsčiaus teritorijoje buvo suimti ir represuoti 174 žydai. 153 žydai sušaudyti valsčiaus teritorijoje 1941 m. birželio pabaigoje ir liepos mėn. Iki 1941 m. liepos 11 d. imtinai iš Seredžiaus į Kauną išvežta ir sunkiųjų darbų kalėjime uždaryta 20 žydų, 1941 m. rugpjūčio 12 d. čia atvežtas dar vienas karinės administracijos valdymo laikotarpiu suimtas žydas. Kauno kalėjime buvo uždarytas iš viso 21 Seredžiaus žydas. 4 žydai sušaudyti 1944 m. liepos mėn., prieš sovietų kariuomenės atėjimą. Taigi 1941 m. birželio pabaigoje–liepos mėn. ir 1944 m. liepos mėn. Seredžiaus valsčiaus teritorijoje sušaudyti 157 žydai.

ČEKIŠKĖS ŽYDŲ REPRESIJOS: 1941 M. BIRŽELIO PABAIGA– LIEPOS MĖN.

Vokiečių kariuomenės pajėgos Čekiškės valsčių užėmė 1941 m. birželio 23 d.¹⁵⁰ Realu, kad

maždaug 1941 m. birželio pabaigoje–liepos mėn. pradžioje Čekiškės vietines lietuvių įstaigas galėjo pasiekti okupacinės valdžios nurodymai, kaip elgtis su vietos žydais. Įvykių liudininkas Juozas Žaukas teigė, kad okupacijos laikotarpiu Čekiškės valsčiuje buvo suimti 257 žydai¹⁵¹. Yra žinių, kad 1941 m. birželio 23 d. partizanai Gegužėnų kaime suėmė sužeistą komjaunuolį žydą Gireną. Kartu su juo buvo ir grupelė iš Čekiškės miestelio pasitraukusių žydų¹⁵². Greičiausiai buvo suimti ir šie žydai, nors žinių apie tai šaltinis nesuteikia. Archyvinuose dokumentuose yra duomenų, kad 1941 m. liepos 10 d. partizanų saugomoje Čekiškės areštinėje (ji buvo įrengta buvusio restorano patalpose) kalėjo apie 25–30 žydų¹⁵³. Žydus iš areštinės partizanai išsivesdavo ir konvojumi varydavo į miestelių gatvių šluoti¹⁵⁴. Esama žinių, kad iš žydų, kurie buvo varomi į viešuosius darbus, buvo tyčiojamosi¹⁵⁵. Dalis suimtų žydų – Jankelis Buršteinas, Efroimas Judelevskis, Mauša Judelevičius-Judelevskis ir Leiba Kaplinas – buvo išvežti iš Čekiškės į Kauną ir 1941 m. liepos 22 d. uždaryti Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. Jie buvo laikomi Valstybės saugumo departamento žinioje¹⁵⁶. Kartu su žydais buvo suimami ir nežydų tautybės valsčiaus gyventojai. Kauno apygardos Vilkijos rajono lietuvių saugumo policijos valdininkas K. Mikėlionis kalbėjo Čekiškės policijos nuovados viršininkui, kad reikia suimti sovietinius ir partinius darbuotojus¹⁵⁷. Įvykių liudininkas Juozas Žaukas teigė, jog buvo suimta apie 17 komunistų ir sovietinių aktyvistų¹⁵⁸. Turimi duomenys rodo, kad galėjo būti suimta apie 28 ar net daugiau nežydų tautybės asmenų, kurie buvo įtariami buvę sovietų režimo rėmėjais ar dėl kitų priežasčių. Dalis jų buvo paleisti, kiti išvežti į Kauną. Yra žinių, kad 1941 m. birželio 23 d. buvo sušaudyti Vincas Žauka, Kazimieras Žauka ir Povilas Sadauskas¹⁵⁹.

Dalis vokiečių karinės administracijos valdymo laikotarpiu Čekiškėje suimtų žydų buvo sušaudyti valsčiaus teritorijoje. Žinių apie didesnio masto žudynių operacijas surasti nepavyko. Archyviniai duomenys rodo, kad minėtu laikotarpiu buvo šaudomi pavieniai žydai ir nedidelės jų grupelės. Vienas įvykių liudininkas prisiminė, kad praėjus maždaug dviem savaitėms nuo karo pradžios Čekiškės miestelyje partizanai suėmė 6 žydus: Maušą Štreichmaną, jo sūnus Iciką ir Ruviną, Ciliją Braudytę, Rachmilį Judelevskį ir Monkę Mejerą. Jie buvo sušaudyti prie Lazdonos upelio¹⁶⁰. Pasak įvykių liudininko, Čekiškės partizanai varė Vilkijos kryptimi 6–8 žydus, jis girdėjo iš ten sklandančius šūvių garsus. Ten buvo sušaudyti žydas Štreichmanas ir du jo sūnūs, dar keli žydai¹⁶¹. Yra žinių, kad atsakomybė už minėtos žydų grupelės žūtį prie upės tenka ir Vilkijos S. Gudavičiaus būrio partizanams. S. Gudavičius teigė, kad jis, vykdydamas vokiečių komendanto Missenbaumo nurodymą, 1941 m. liepos pradžioje su 15 būrio narių sėdo į vežimus ir iš Vilkijos atvažiavo į Čekiškę. Čia jie rado 6 žydus, kuriuos suėmė vietinė pagalbinė policija. S. Gudavičius ir jo būrio nariai nuvedė žydus į pievą prie upės, maždaug 1 km atstumu nuo Čekiškės. Čia jie žydus sušaudė ir grįžo į Vilkiją¹⁶². Buvęs Čekiškės policijos nuovados viršininkas Aleksandras Skuodis kalbėjo, kad 1941 m. liepos mėn. į jo kabinetą užėjo S. Gudavičius ir pasakė, kad atvyko suimti ir išvežti į Vilkiją kelių žydų. S. Gudavičius ir jo būrio nariai išsivedė ir konvojavo žydus Štreichmanus – tėvą ir du sūnus. Vėliau pas A. Skuodį užėjo keletas vietos gyventojų ir paprašė, kad leistų palaidoti žydus Štreichmanus, kurių kūnai guli miestelio pakraštyje¹⁶³. Liudininkė Emilija Armanavičienė pasakojo, kad maždaug 1941 m. liepos 13–15 d. ji kalėjo areštiniėje. Iš Vilkijos atvykę partizanai kartu su Čekiškės partizanais išsivedė 8 žydus, tarp kurių

buvo viena moteris, nuvedė juos už miestelio ir sušaudė¹⁶⁴. Taigi 1941 m. liepos 13–15 d. Čekiškės ir Vilkijos partizanai už Čekiškės miestelio, pievoje prie upės, sušaudė maždaug 6–8 žydus.

S. Gudavičius su savo partizanais Čekiškėje lankėsi ne kartą. Yra žinių, kad vieną 1941 m. liepos mėn. dieną, apie 12–13 val. dienos, jie vėl atvyko, užėjo į žydo Gidalko namus ir jį išsivedė, paskui nuvedė kiek atokiau nuo jo namų ir sušaudė¹⁶⁵. A. Skuodis pasakojo, kad du Vilkijos būrio nariai 1941 m. liepos mėn. suimtą žydą Gidalką varė gatve ir jam šautuvo buože buvo suduotas smūgis, kai žvilgtelėjo į šoną. Po to, kai Gidalkas pasižiūrėjo į šoną antrą kartą, S. Gudavičius savo būrio nariui įsakė Gidalką nušauti. Šis tai ir padarė, o Gidalkas, apsipylęs krauju, krito Tilto gatvėje¹⁶⁶. Pasak liudininkų, tą dieną, kai žuvo Gidalkas, S. Gudavičius ir jo būrio nariai suėmė ir konvojavo į Čekiškės miestelio pakraštį du žydus – kirpėją Glazą ir vaistininką Lipmaną ar Leibmaną. Po 40–50 min. iš ten pasigirdo šūviai. Vėliau A. Skuodis liepė vietos gyventojams eiti ir užkasti nužudytuosius¹⁶⁷. Buvęs Vilkijos pagalbinis policininkas Jonas Dailida, greičiausiai nurodydamas netikslią datą, kalbėjo, kad 1941 m. rugpjūčio 2 d. S. Gudavičius su grupe būrio narių vyko į Čekiškę. Ten išsivedė 6 žydus vyrus ir 1 moterį žydę, kuriuos konvojavo už 3 km nuo miestelio. Baudėjai, išlipę iš vežimų, žydus sušaudė netoli kelio, prie duobės. Sušaudę žydus, sėdo į vežimus ir nuvažiavo į Vilkiją¹⁶⁸. Su šiuo žudynių epizodu gali būti sietinos šios žinios. A. Skuodžio duomenimis, 1941 m. liepos mėn. S. Gudavičius su savo būrio nariais atvyko į Čekiškę. Prieš tai jis informavo policijos nuovados viršininką apie savo atvykimo tikslą. Atvykę jie suėmė žydą Judelevskį ir dar vieną žydą. Suimti žydai buvo sušaudyti prie smėlio duobės¹⁶⁹. Taigi, remiantis minėtais duomenimis, darytina

išvada, kad 1941 m. liepos mėn. S. Guda-
vičiaus būrio nariai ir Čekiškės pagalbiniai
policininkai sušaudė apie 17 Čekiškės žydų.
Apibendrinant minėtus duomenis galima
teigti, kad vokiečių karinės administracijos
valdymo laikotarpiu (1941 m. birželio pa-
baiga–liepos mėn.) buvo represuota, suimta
daugiau nei 30 žydų. 1941 m. liepos mėn. 17
žydų sušaudyta valsčiaus teritorijoje, 4 žydai
išvežti iš Čekiškės į Kauną ir uždaryti sunkių
darbų kalėjime. Jau minėti įvykių liudininko
J. Žauko duomenys ir darbe pateiktos žinios
apie Čekiškės gete 1941 m. rugpjūčio mėn.
apgyvendintų žydų skaičių rodo, kad 1941 m.
birželio pabaigoje ir liepos mėn. suimtų Če-
kiškės žydų galėjo būti maždaug 50 asmenų.

GETOIZACIJA

Kauno mieste getoizacija prasidėjo dar
vokiečių karinės administracijos valdymo
laikotarpiu. Kauno miesto komendanto ir
Kauno miesto burmistro 1941 m. liepos 10 d.
įsakyme Nr. 15 žydams nurodyta išsikelti į
getą Vilijampolėje¹⁷⁰. Getas baigtas steigti
1941 m. rugpjūčio 15 d. Kauno apskrities
valsčiuose getoizacijos pradžia sietina su
Rytų krašto komisaro Hinricho Lohse's
1941 m. rugpjūčio 13 d. direktyvomis, kurių
nuostatomis okupacinė valdžia pradėjo va-
dovautis dar gerokai iki minėtos datos. Vie-
nas punktų skelbė, kad iš kaimo vietovių turi
būti pašalinti žydai ir sutelkti miestuose arba
didžiųjų miestų rajonuose, tarp kurių gyven-
tojų ir anksčiau buvo daug žydų. Ten turi būti
įsteigti getai, žydams turėjo būti uždrausta
palikti getą¹⁷¹. Kauno apskrities viršininkas,
vykdydamas Kauno apygardos komisaro
A. Lentzeno nurodymus, 1941 m. rugpjū-
čio 7 d. rašė visiems valsčių viršaičiams ir
policijos nuovadų viršininkams, kad jiems
pavedama iki 1941 m. rugpjūčio 15 d. žydų
getams skirti nuošalią miestelio dalį, aptverti

ją jų lėšomis ir joje apgyvendinti visus žydus,
o getų išorinę apsaugą pavesti partizanams.
Jis nurodė, kad getų viduje tvarką turi užti-
krinti specialiai suorganizuota žydų policija,
kad turi būti sudaryti žydų komitetai, kurie
tvarkys geto reikalus. Taip pat nurodyta, jog
getuose apgyvendinti žydai turi būti įspėti,
kad apsaugos pareigūnai be įspėjimo juos
šaudys tuo atveju, jei mėgins savavališkai
išeiti už geto ribų. Žydai turėjo maitintis
savo lėšomis¹⁷². Archyviniai duomenys
leidžia daryti prielaidą, kad mažieji getai
buvo įsteigti Vilkijos ir Čekiškės valsčiuose.
Išanalizavus po karo teisto buvusio Vilkijos
pagalbinio policininko Jono Dailidos paro-
dymus aiškėja, kad 1941 m. rugpjūčio 7–8 d.
buvo suimta ir suvaryta į getą Vilkijoje apie
150–200 žydų vyrų. Rugpjūčio 12 d. suimta
ir į getą suvaryta apie 500 žydų¹⁷³. Išeitų,
kad į mažąjį getą Vilkijoje buvo uždaryta
apie 650–700 vietos žydų. Vilkijos valsčiaus
savivaldybės žiniomis, 1941 m. rugpjūčio
pradžioje, getoizacijos išvakarėse, Vilkijos
valsčiaus teritorijoje gyveno 603 žydai¹⁷⁴.
Pastarąjį statistinį rodiklį galima laikyti
patikimu, nes savivaldybė tiesiogiai vykdė
žydų gyventojų statistinę apskaitą. Taigi
galėjo būti suimti ir suvaryti į getą maždaug
603 vilkijiečiai žydai. Tarp vilkijiečių buvo
lietuvių, atjautusių žydus. Antai Vilkijos
miestelio gyventoja Jadvyga Navickaitė
1941 m. rugpjūčio 9 d. buvo suimta dėl to,
kad žydams nupirko maisto. Ją suėmęs par-
tizanas paėmė kartoninio popieriaus gabalą,
užrašė ant jo „žydų maitintoja“ ir prisegė
J. Navickaitėi prie krūtinės. Paskui jis ją vedė
per Vilkijos miestelį į policiją. Policijoje ji
buvo pasodinta į daboklę, kurioje išbuvo apie
tris dienas. Po to dar 8 dienas, t. y. iki 1941 m.
rugpjūčio 20 d., buvo kalinama kitoje vie-
toje. Vėliau buvo nuteista 5 mėnesius kalėti
Kauno sunkių darbų kalėjime. Įkalinimo
Vilkijoje laikotarpiu J. Navickaitė kelis kartus
buvo varoma į darbus su minėtu užrašu ant

krūtinės. Vieną dieną, kai dirbo, ji nusiplėšė užrašą ir numetė į Nemuną¹⁷⁵.

Istorinėje literatūroje galima rasti teiginių, kad žydų getas Čekiškėje nebuvo įsteigtas¹⁷⁶. Tačiau yra ir tam prieštaraujančių žinių. Istorikas Antanas Vaičius rašo, kad Čekiškėje getas buvo įsteigtas aplink sinagogą esančiuose namuose. Į getą moterys, vyrai ir vaikai buvo varomi iš Bažnyčios gatvės¹⁷⁷. Buvęs Čekiškės policijos nuovados viršininkas A. Skuodis yra kalbėjęs: „1941 m. liepos pabaigoje ar tai rugpjūčio pradžioje iš Kauno apskrities viršininko Bortkevičiaus buvo gautas raštiškas nurodymas, kad visi valsčiaus gyventojai būtų apgyvendinti Čekiškės miestelio viename iš rajonų ir tam būtų skirti keli namai. Kartu su valsčiaus viršaičiu parinkome tokią vietą žydams suvaryti, o policininką Praną Bartką išsiuntėme apie tai pranešti visoms žydų šeimoms. Tokiu būdu į getą buvo patalpinta daugiau nei 200 žydų tautybės asmenų. Namai su turtu mano nurodymu buvo uždaryti, o raktai perduoti valsčiaus viršaičiui. Iš karto buvo suorganizuota žydų gyvenamosios vietos apsauga. Patruliavo baudžiamojo būrio šauliai. Dalis žydų tautybės gyventojų į nurodytą vietą nepersikėlė, todėl įsakiau juos visus sulaikyti ir apgyvendinti gete priverstine tvarka. Išsiųsti į getą žydai ten gyveno apie 2 savaites. Šiuo laikotarpiu pas mane du kartus buvo atvykęs Vilkijos miestelio baudžiamojo būrio viršininkas Gudavičius su savo žmonėmis, kuriam pareikalavus pirmą kartą perdaviau 4 žydus, o antrą kartą, rodos, aštuonis. Iš šio skaičiaus Gudavičius sušaudė už Čekiškės miestelio 8 žmones.“¹⁷⁸ Pastarieji duomenys rodo, kad daliai žydų, kurie nepanoro keltis į getą, buvo pritaikyta baudžiamoji sankcija – sušaudymas. Remiantis A. Skuodžio duomenimis galima daryti išvadą, kad po minėtų žydų sušaudymo geto kalinių vis tiek buvo apie 200. Namus, kuriuose gyveno į getą suvaryti žydai, perėmė valsčiaus savival-

dybė, raktai nuo jų buvo perduoti valsčiaus viršaičiui Stumbrui¹⁷⁹. Taigi Čekiškės gete buvo apgyvendinta maždaug 200 žydų. Esama žinių, kad Veliuonos žydai į getą nebuvo suvaryti ir iki išvežimo į sušaudymo vietas gyveno savo namuose¹⁸⁰. Namus, kuriuose jie gyveno, saugojo pagalbinė policija¹⁸¹. Kaip rašė Veliuonos savivaldybės viršaitis 1941 m. rugpjūčio 9 d., Veliuonos valsčiuje buvo 237 žydai¹⁸². Vadinas, buvo izoliuoti ir pagalbinės policijos saugomi kaip kaliniai savo namuose maždaug 237 Veliuonos žydai.

Nėra žinių, kad geto būta Seredžiaus miestelyje. Seredžiaus valsčiaus viršaitis 1941 m. rugpjūčio 12 d. rašė apskrities viršininkui, kad valsčiuje yra 112 šeimų, kurias sudaro 356 asmenys¹⁸³. Galima manyti, kad Seredžiuje buvo izoliuoti ir pagalbinės policijos saugomi kalėjimu tapusiuose namuose maždaug 356 Seredžiaus žydai. Apibendrinant darytina išvada, kad 1941 m. rugpjūčio 7 d. prasidėjusios getoizacijos metu Kauno apskrities Vilkijos ir Čekiškės miesteliuose įsteigtuose mažuosiuose getuose, Veliuonos ir Seredžiaus miestelių žydų namuose, kurie virto kalėjimu, buvo įkalinti ir vietinės pagalbinės policijos saugomi maždaug 1396 vietos žydai. Šis statistinis rodiklis savo ruožtu žymi ir vokiečių civilinės administracijos valdymo laikotarpiu suimtų žydų skaičių. Būtina pabrėžti, kad vokiečių karinės administracijos valdymo laikotarpiu buvo suimami atskiri žydai ir jų grupės, o dabar suimti visi be išimties žydai – vyrai, moterys ir vaikai.

IŠVEŽIMAI 1941 M. RUGPJŪČIO MĖN., ŽUDYNĖS PRIE JAUČAKIŲ KAIMO

Po to, kai Kauno apskrities valsčių žydai buvo izoliuoti suvarant juos į mažuosius getus arba palikus juos gyventi savuose, kalėjimu tapusiuose namuose, prasidėjo naujas genocido etapas. Dalis žydų 1941 m.

rugpjūčio mėn. iš Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos buvo išvežti į Kauną, ten dalis jų galėjo būti sušaudyti Kauno IV forte 1941 m. rugpjūčio mėn. vykusių masinių žudynių operacijų metu arba pateko į getą Vilijampolėje. Patekusieji į getą buvo sušaudyti kiek vėliau. Galbūt pavieniams iš jų pavyko išvengti žūties ir sulaukti okupacijos pabaigos. Izolius žydus Seredžiaus ir Veliuonos valsčių teritorijose, išskyrus Vilkiją, didesnio masto žudynių operacijos nebuvo vykdomos. Čekiškėje, kaip anksčiau minėta, sušaudyti 8 žydai, nenorėję keltis į getą. Dalis Čekiškės, Seredžiaus ir Veliuonos valsčių žydų 1941 m. rugpjūčio ir rugsėjo mėn. buvo išvežti į Vilkiją ir ten sušaudyti 1941 m. rugpjūčio 28 d. ir rugsėjo 4 d. vykusių masinių žudynių metu. Vilkijos valsčiaus žydai sušaudyti tik per žudynes 1941 m. rugpjūčio 28 d., po jų valsčiaus teritorijoje vietinių žydų jau nebeliko. Taigi, kokiomis apimtimis Čekiškės, Seredžiaus ir Veliuonos valsčiuose sumažėjo žydų skaičius 1941 m. rugpjūčio mėn., kai dalis jų buvo išvežti į Vilkiją ir Kauną? Veliuonos viršaičio 1941 m. rugpjūčio 9 d. duomenimis, valsčiuje buvo 237 žydai¹⁸⁴. 1941 m. rugsėjo pradžioje iš Veliuonos į Vilkiją buvo išvežti 159 žydai. Prieš minėtą išvežimą, po rugpjūčio 28 d. žuvo vienas žydas. Vadinasi, Veliuonoje iki 1941 m. rugpjūčio 28 d. žydų gyventojų sumažėjo nuo 237 iki 160, t. y. 77 asmenimis. Kaip minėta, Seredžiaus valsčiaus viršaitis 1941 m. rugpjūčio 12 d. rašė apskrities viršininkui, kad valsčiuje yra 112 šeimų, kurias sudaro 356 asmenys¹⁸⁵. 1941 m. rugsėjo pradžioje iš Seredžiaus į Vilkiją buvo išvežti 193 žydai. Taigi Seredžiuje 1941 m. rugpjūčio mėn. iki 28 d. žydų gyventojų sumažėjo nuo 356 iki 193, t. y. 163 asmenimis. Čekiškėje 1941 m. rugpjūčio pirmoje pusėje gete buvo apie 200 žydų. 1941 m. rugsėjo pradžioje iš Čekiškės į Vilkiją buvo išvežti 146 žydai. Vadinasi, Čekiškėje 1941 m. rugpjūčio mėn.

iki 28 d. žydų gyventojų sumažėjo nuo 200 iki 146, t. y. 54 asmenimis. Apibendrinant galima teigti, kad nuo 1941 m. rugpjūčio pradžios iki to paties mėnesio 28 d. Čekiškės, Seredžiaus ir Veliuonos valsčiuose žydų dėl išvežimų į Vilkiją ir Kauną sumažėjo nuo 793 iki 499, t. y. 294 asmenimis. Vienas iš žydų genocido 1941 m. rugpjūčio mėn. eigos momentų ir išvežimų pobūdį lėmusių aplinkybių buvo tas, kad turėjo būti atskirti žydai, įtariami sovietmečiu pasižymėję lojalumu sovietų režimui. Policijos departamento direktoriaus V. Reivyčio 1941 m. rugpjūčio 16 d. aplinkraštyje rašoma: „Gavus šį aplinkrašį, pastaboj nurodytose vietose tuojau sulaikyti visus žydų tautybės vyrus nuo 15 metų amžiaus ir tas moteris, kurios vokiečių okupacijos laikais pasižymėjo savibolševikiška veikla arba dar ir dabar pasižymi tokia veikla ar įžūlumu. Sulaikytus asmenis surinkti prie magistralinių susisiekimo kelių ir tuoj specialiomis skubiausiomis susisiekimo priemonėmis pranešti Policijos departamentui. Pranešant tiksliai nurodyti, kokioje vietoje ir kiek yra sulaikytų ir surinktų šios rūšies žydų. Reikia pasirūpinti, kad sulaikytieji būtų aprūpinti maistu ir tinkama apsauga, kuriai galima panaudoti pagalbinę policiją. Šis aplinkraštis turi būti išpildytas per dvi paras nuo jo gavimo. Sulaikytus žydus saugoti iki kol bus paimti ir išvežti į stovyklą“¹⁸⁶. Kauno apskrities žydai turėjo būti surenkami Vilkijoje, Jonavoje, Rumšiškėse, Zapyškyje ir Garliavoje¹⁸⁷. Vilkijos policijos nuovados viršininkas 1941 m. rugpjūčio 18 d. rašė Policijos departamento direktoriui: „Pranešu, kad iš Vilkijos miest. išvežtų žydų tautybės vyrų 280 ir moterų 120, liko neišvežtų ir laikomų Vilkijos žydų sinagogoje 18 moterų ir surinktų iš kitur ir laikomų sinagogoje: Čekiškės 21 motr., Veliuonos 14 motr. ir Seredžiaus 62 motr. ir 14 vyrų. Viso dar laikomų sinagogoje 129 žydai.“¹⁸⁸ Taigi, įvykdžius Policijos departa-

mento aplinkraštyje nurodytus reikalavimus, iš Veliuonos į Vilkiją buvo išvežta 14 moterų, iš Čekiškės – 21 moteris, iš Seredžiaus – 62 moterys ir 14 vyrų. Iš šių valsčių į Vilkiją buvo išvežta iš viso 111 žydų. Lekėčių (Šakių aps.) policijos nuovados viršininko 1941 m. rugpjūčio 17 d. duomenimis, į Vilkiją buvo pristatyti 9 Lekėčių valsčiaus žydai¹⁸⁹.

Taigi 1941 m. rugpjūčio mėn., t. y. nuo mėnesio pradžios iki 28 d., Čekiškės, Seredžiaus ir Veliuonos valsčiuose žydų sumažėjo nuo 793 iki 499, t. y. 294 asmenimis. Nustatyta, kad iš minėtų valsčių į Vilkiją, vykdant aplinkraščio nurodymus, išvežta 111 žydų. Kas nutiko kitiems minėtų valsčių 183 žydams iki 1941 m. rugpjūčio 28 d.? Iš Veliuonos į Vilkiją, vykdant 1941 m. rugpjūčio 16 d. aplinkraštyje nurodytus reikalavimus, buvo išvežta 14 žydų moterų, o iš viso rugpjūčio mėn. išvežti 77 žydai. Koks kitų 63 Veliuonos žydų likimas? Buvusių pagalbinės policijos narių duomenimis, dalis žydų buvo išvežti į Kauną¹⁹⁰. Prielaidą, kad dalis jų pateko į getą Vilijampolėje, leidžia daryti šie duomenys. Veliuonos žydė R. Jankelevičienė 1941 m. rugpjūčio 23 d. Veliuonos valsčiaus viršaičiui rašė: „Mano vyras Jankelevičius Jokūbas buvo, bolševikams užėjus į Lietuvą, už prieškomunistinę veiklą suimtas ir sėdėjo Kauno sunkiųjų darbų kalėjime ligi š. m. birželio mėn. 23 d. Dabar jis, kaip šiai santvarkai ištikimas asmuo, gavo tarnybą žydų komitete Vilijampolėje, kur ir gyvena. Kadangi aš dabar čia Veliuonoje neturiu jokio užsiėmimo ir neturiu kuo maitintis, maloniai prašau poną viršaitį leisti man ir mano dvylikos metų dukteriai Lėjai išvažiuoti iš Veliuonos apsigyventi pas vyrą į paskirtą vietą, Vilijampolę, Linkuvos g. 23.“¹⁹¹ Buvo minėta, kad iš Čekiškės į Vilkiją, vykdant V. Reivyčio aplinkraščio nurodymus, buvo išvežta 21 moteris, o iki 1941 m. rugpjūčio pabaigos išvežti 54 žydai. Kur atsidūrė dar 33 Čekiškės žydai? Buvęs policijos pagalbi-

ninkas Jonas Pranevičius kalbėjo: „Aš vieną kartą dalyvavau žydų pogrome. Vedžiau žydus iš policijos namo ir vieną kartą konvojavau 50 žydų žmonių iš Čekiškės į Vilkiją, kuriuos perdaviau Vilkijos policijai. Ten juos pasodino į sunkvežimius ir išvežė į Kauną. Ką su jais ten padarė, aš nežinau.“¹⁹² Galimas dalykas, kad liudininkas prisiminė tik apytikrą išvežtųjų skaičių. Tad realu, kad galėjo būti išvežti maždaug 33 žydai. Jau minėta, kad iš Seredžiaus į Vilkiją, vykdant aplinkraštyje išdėstytus reikalavimus, išvežtos 62 moterys ir 14 vyrų, o 1941 m. rugpjūčio mėn. iš Seredžiaus išvežti 163 žydai. Koks dar 87 žydų likimas? Buvęs pagalbinis policininkas Stasys Džemedžiūnas kalbėjo, kad dalis Seredžiaus žydų buvo išvežti į Kauną. Kelias į Kauną ėjo per Vilkiją¹⁹³. Realu, kad tarp jų buvo ir anksčiau minėtas žydas Samuelis Palunskis, kuris 1941 m. rugpjūčio 12 d. buvo uždarytas į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą. Apibendrinant galima teigti, kad 1941 m. rugpjūčio mėn. iš Čekiškės, Seredžiaus ir Veliuonos į Kauną buvo išvežti 183 žydai. Dalis jų galėjo būti sušaudyti 1941 m. rugpjūčio mėn. Kauno IV forte vykusių masinių žudynių metu, dalis galėjo patekti į getą Vilijampolėje ir buvo sušaudyti kiek vėliau, galbūt pavieniams pavyko išgyventi ir sulaukti okupacijos pabaigos.

Vilkijos valsčiaus viršaitis 1941 m. rugpjūčio mėn. (diena dokumente nenurodyta) rašė, kad valsčiaus teritorijoje yra 603 žydai¹⁹⁴. 1941 m. rugpjūčio 28 d. jis rašė Kauno apskrities viršininkui: „Į š. m. rugpjūčio mėn. 21 d. raštą Nr. 762 pranešu, kad Vilkijos miestelyje yra užsilikę 222 žydai, kurie sumokėjo valsčiaus savivaldybės kason kontribucijos mokesčio 21 400 rublių.“¹⁹⁵ Išeitų, kad nuo 1941 m. rugpjūčio mėn. pradžios iki to paties mėnesio 28 d. vilkijiečių žydų sumažėjo nuo 603 iki 222, t. y. 381 asmeniu. Tas pats viršaitis 1941 m. rugpjūčio mėn. (apskrities viršininkas gavo

raštą 1941 m. rugpjūčio 28 d.) rašė: „Į š. m. rugpjūčio mėn. raštą Nr. 973 pranešu, kad Vilkijos m. ir valsčiuje žydų yra sekančiai: 1) žydų vyrų nuo 12 iki 60 met. amžiaus – 36; 2) žydų vyrų – senių virš 60 metų amžiaus yra 1; 3) žydžių moterų nuo 12 metų amžiaus iki senatvės – 172; 4) vaikų, mergaičių ir berniukų – 160. Iš viso esančių laisvų ir sulaikytų iš kitų valsčių atvežtų Vilkijon yra 369 žydai, iš jų 119 svetimų valsčių.“¹⁹⁶ Pastarieji duomenys rodo, kad vilkijiečių žydų sumažėjo nuo 603 iki 250, t. y. 353 asmenimis. Remiantis šiais duomenimis darytina išvada, kad kontribuciją sumokėjo 222, o jos nesumokėjo 28 žydai, kurie Vilkijoje buvo iki 1941 m. rugpjūčio 28 d. Turint omenyje anksčiau minėtą Vilkijos policijos nuovados 1941 m. rugpjūčio 18 d. raštą Policijos departamento direktoriui, kuriame rašoma, kad iš Vilkijos išvežta 280 žydų tautybės vyrų moterų ir 120 žydžių moterų¹⁹⁷, galima manyti, kad vilkijiečių žydų sumažėjo nuo 603 iki 203, t. y. 400 asmenų. Tačiau ir šie duomenys abejotini, nes kontribuciją sumokėjo 222 vilkijiečiai žydai. Okupacinė valdžia buvo labai reiklūs kontribucijų atžvilgiu, todėl tikėtina, kad 1941 m. rugpjūčio mėn., tiksliau – nuo mėnesio pradžios iki 28 d., vilkijiečių žydų vis dėlto sumažėjo nuo 603 iki 222, t. y. 381 asmeniu. Realu, kad 381 asmuo atsidūrė Kaune. Taip pat realu, kad tarp jų buvo ir 30 žydų, kurie 1941 m. rugpjūčio 9 d. ir 11 d. buvo uždaryti į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą. Apibendrinant galima teigti, kad po vokiečių karinės administracijos valdymo laikotarpiu patirtų represijų, t. y. 1941 m. rugpjūčio pradžioje, Čekiškėje, Seredžiuje, Veliuonoje ir Vilkijoje gyveno 1396 žydai, jų skaičius iki tų pačių metų rugpjūčio 28 d. sumažėjo iki 721, t. y. 675 asmenimis. Iš minėtų keturių valsčių 564 žydai buvo išvežti į Kauną. 111 žydų iš Čekiškės, Seredžiaus ir Veliuonos miestelių buvo išvežti į Vilkiją.

Pirmąsias masines žydų žudynes Vilkijos valsčiuje prie Jaučakių kaimo Vokiečių saugumo policijos ir SD įstaiga Lietuvoje (vadas SS štandartenfiureris K. Jägeris) surengė 1941 m. rugpjūčio 28 d. Žudynių išvakarėse pasirūpinta duobės iškasimu. Vietos gyventojas Aleksiejus Dvoriakovas vėliau prisiminė, kad 1941 m. rugpjūčio pabaigoje į jo namus užėjo pagalbinis policininkas. Jis liepė paimti kastuvą ir eiti paskui jį. Paskui jie abu ir dar keli asmenys nuėjo į nedidelį miškelį netoli Jaučakių kaimo, ties Kazio Pustelniko ūkiu. Atvykus į vietą, ten duobę jau kasė keletas vietinių valstiečių. Darbas vyko naktį. Maždaug 9 val. ryto duobė buvo iškasta. Ji buvo 50 m ilgio, 2,5 m pločio ir 2–2,5 m gylio¹⁹⁸. Prieš operaciją būrio vadas S. Gudavičius surinko visus partizanus ir paskelbė, kad visus suimtus žydus reikia konvojuoti Jaučakių kaimo link (2 km nuo Vilkijos). Ten yra iškastos duobės ir žydus sušaudys baudžiamasis būrys. Po to policininkai ir partizanai nuvyko prie sinagogos. Ten taip pat atvyko 1-ojo pagalbinės policijos bataliono (vadas mjr. K. Šimkus) 3-iosios kuopos apie 25–30 (kitais duomenimis – 40) karių grupė, kuriai vadovavo ltn. J. Barzda ir viršila Z. Arlauskas. Vilkijos pagalbinė policija vedė iš sinagogos žydus, t. y. vyrus, moteris ir vaikus, ir rikiavo į koloną. Dalis žydų, kurie negalėjo paeiti, buvo susodinti į vežimus. Yra duomenų, kad žydai buvo sodinami ir į mašiną. Paskui baudėjai apsupo žydus ir pradėjo konvojuoti juos į žudynių vietą prie Jaučakių kaimo. Atvykus į vietą, S. Gudavičius įsakė partizanam apsupti žudynių vietą ir ją saugoti. Prieš sušaudymą jie vertė žydus nusirengti iki apatinių drabužių, po to grupelėmis vedė aukas prie duobės. Ten juos šaudė lietuvių bataliono kariai. Prieš šaudymą ir šaudymo metu viršila Z. Arlauskas kareivius girdė degtine. Žudynėms pasibaigus, bataliono 3-iosios kuopos karių grupė grįžo į Kauną, o duobkasiai

užkasė duobę¹⁹⁹. Buvęs Vilkijos pagalbinis policininkas Vytautas Stelmokaitis kalbėjo, kad žydų tautybės piliečius šaudė vokiečių ir savisaugos bataliono kariai. Į Vilkiją mašinomis jie buvo atvažiuavę du kartus. Pirmą kartą iš Kauno jie atvažiavo 1941 m. rugpjūčio mėn. sunkvežimiu. Jų buvo pilna mašina, maždaug 20–25 asmenys. Tarp jų buvo trys ar keturi vokiečiai, kiti – policijos bataliono kariai. Jie vilkėjo šviesiai žalios spalvos kiteliais, antkaklių ir rankovių apvadai buvo tamsiai rudos spalvos, pilotės – žalios spalvos. Ant kairės rankovės buvo pusapvalės formos ženklelis su Lietuvos vėliavos atvaizdu; kalbėjo lietuviškai. Jie buvo ginkluoti karabinais. V. Stelmokaitis prisiminė, kad žudynių vietoje buvo saugumo viršininkas Mikielionis ir pagalbinės policijos būrio vadas Gudavičius. Po sušaudymo atvykėliai išvažiavo į Kauną²⁰⁰. Liudininkas Juozas Petrauskas teigė, kad iš žudynių vietos buvo vežami trys vežimai su sušaudytų piliečių turtu²⁰¹. Pasak A. Dvoriakovo, aukų daiktai buvo sukrauti į mašiną ir išvežti²⁰². Įvykių liudininkas Pranas Karalius sakė, kad visi iš žydų paimti drabužiai buvo suversti sinagogoje²⁰³. Pasak K. Jägerio ataskaitos, 1941 m. rugpjūčio 28 d. Vilkijoje buvo sušaudyti 402 žmonės: 76 vyrai, 192 moterys ir 134 vaikai²⁰⁴. Duomenų analizė rodo, kad tarp 402 nužudytųjų buvo 222 Vilkijos žydai. Po jų sušaudymo Vilkijos valsčiaus teritorijoje vietinių žydų bendruomenės narių nebeliko. Taip pat tikėtina, kad čia žuvo 14 žydų moterų iš Veliuonos, 21 žydė iš Čekiškės, 62 žydės ir 14 žydų vyrų iš Seredžiaus, t. y. 111 asmenų (14 vyrų ir 97 moterys), kurie Vilkijoje atsidūrė tada, kai buvo įvykdytas Policijos departamento 1941 m. rugpjūčio 16 d. aplinkraštyje išdėstytas reikalavimas. Taigi žuvo 333 Vilkijos, Veliuonos, Seredžiaus ir Čekiškės valsčių žydai. Realu, kad su jais kartu buvo sušaudyti ir 9 žydai iš Lekėčių, kurie čia buvo atvežti vykdant minėtą V. Reivyčio reikalavimą. Tad

galima manyti, kad tarp 402 žuvusiųjų buvo 342 žydai iš Vilkijos, Veliuonos, Seredžiaus, Čekiškės ir Lekėčių valsčių.

IŠVEŽIMAI 1941 M. RUGSĖJO PRADŽIOJE, ANTROSIOS ŽUDYNĖS PRIE JAUČAKIŲ KAIMO

Kaip minėta, po masinių žydų žudynių prie Jaučakių kaimo 1941 m. rugpjūčio 28 d. Vilkijos valsčiaus teritorijoje nebeliko vietinių žydų. Vilkija tapo Čekiškės, Seredžiaus ir Veliuonos valsčiuose likusių žydų sutelkimo vieta. Kad 1941 m. rugsėjo pradžioje žydai iš Veliuonos buvo išvežami į Vilkiją, apie tai žinių esama po karo teistų Veliuonos valsčiaus savivaldybės pareigūnų ir pagalbinės policijos būrio narių baudžiamosiose bylose. Buvęs pagalbinės policijos būrio narys Jonas Sabaliauskas teigė, kad 1941 m. rugsėjo pradžioje dalyvavo suimant visus žydus, kurie liko Veliuonos miestelyje. Buvo suimta apie 200 žydų, daugiausia moterų ir vaikų. Jie visi išvežti į Vilkiją²⁰⁵. Buvęs pašto įstaigos vadovas Viktoras Kvietkauskas per apklausą sakė, kad 1941 m. rugsėjo pradžioje iš Veliuonos į Vilkiją buvo išvežta apie 150 žydų moterų ir vaikų, jie buvo uždaryti sinagogoje ir vėliau tą patį mėnesį sušaudyti²⁰⁶. Buvęs valsčiaus viršaitis B. Cvirka davė tokius parodymus: „Iš Kauno buvo gautas potvarkis dėl visų Veliuonos žydų suėmimo ir išsiuntimo į getą, esančio kaip ir Kauno apskrities Vilkijos miestelyje. Kitą dieną žydų gyventojus suėmė vietinio baudžiamojo būrio dalyviai šaulistai, o vėliau išsiuntė į Vilkiją. Pagal konvojuotojų žodžius, šį kartą buvo suimta virš 100 žmonių, žydus taip pat sušaudė.“²⁰⁷ Jis taip pat teigė, kad žydų moteris, vaikus ir senelius išvežti iš Veliuonos įsakė vokiečių karininkas, su kuriuo kartu buvo dar trys vokiečiai. Karininkas nurodė, kad tam reikia paruošti dvi dešimtis vežimų. B. Cvirka davė

nurodymą pasirūpinti vežimais. Policijos nuovados viršininkas ir pagalbinės policijos vadas apsvarstė vokiečių nurodymus. Po to žydai buvo vedami iš jų namų į sinagogą. Viršaitis, policijos vadas ir pagalbinės policijos vadas apeidavo žydų namus, apžiūrėdavo turtą ir namus uždarydavo, užrakindavo ir užantspauduodavo. Kitą dieną žydai buvo susodinti į vežimus ir išvežti. Sodinant žydus dalis daiktų iš jų namų buvo paimti ir sudėti parduotuvėje, nuo kurios raktus turėjo viršaitis²⁰⁸. Buvęs pagalbinis policininkas Aleksandras Kazanovas teigė, kad žydės moterys buvo konvojuojamos į Vilkiją²⁰⁹. Pasak pagalbinio policininko Broniaus Mickūno, Veliuonoje visų žydų suėmimas truko apie dvi dienas, suimti žydai buvo uždaryti sinagogos pastate²¹⁰. Minėtos žinios suteikia tik apytikrius statistinius duomenis, rodančius išvežtų asmenų skaičių. Apie konkrečius išvežtųjų skaičius galima spręsti iš Veliunos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 27 d. tarnybinio rašto Kauno apskrities viršininkui. Viršaitis rašė: „Valsčiaus ribose yra žydų: 1) žydų vyrų nuo 12 iki 60 mt. amžiaus – 9; 2) žydų (vyrų) senių virš 60 mt. amžiaus – nėra; 3) žydžių moterų nuo 12 mt. iki senatvės – 78; 4) žydų vaikų (mergaičių ir berniukų iki 12 mt.) – 73. Viso 160. Laikomų suimtais žydų nėra.“²¹¹ K. Jägerio ataskaitoje nurodyta, kad 1941 m. rugsėjo 4 d. Veliuonoje buvo sušaudyti žydai: 2 vyrai, 71 moteris ir 86 vaikai, iš viso 159 asmenys²¹². Sugretinus ataskaitos duomenis su anksčiau pateiktomis žiniomis ir juos išanalizavus galima manyti, kad ataskaitos duomenys iš tiesų žymi ne Veliuonoje nužudytų, o iš jos į Vilkiją išvežtų ir netrukus ten sušaudytų žydų skaičių. Galima teigti, kad iš Veliunos į Vilkiją buvo išvežti 159 žydai (2 vyrai, 71 moteris ir 86 vaikai). Tarp viršaičio apskrities viršininkui pateiktų duomenų (160 asmenys) ir K. Jägerio ataskaitoje nurodyto skaičiaus (159 asmenys) yra nežymus skirtumas. Esama žinių, kad

per išvežimą buvo nušautas vienas namuose pasislėpęs žydas²¹³. Greičiausiai dėl to šis skirtumas ir atsirado.

Seredžius. Kad Seredžiaus žydai buvo vežami į Vilkiją, rodo šios žinios. Pasak įvykių liudininko Alekso Ramanausko, Seredžiuje suimtos žydės moterys ir vaikai buvo išvežti į Vilkiją ir ten sušaudyti²¹⁴. Buvęs pagalbinis policininkas Pranas Volskis teigė, kad Seredžiaus valsčiuje buvo suimta apie 500 žydų tautybės sovietinių piliečių ir išsiųsta į Kauną ir Vilkiją²¹⁵. Jis taip pat prisipažino, kad pats dalyvavo suimant žydus. 14 žydų konvojavo į Vilkiją, ten juos sušaudė vokiečiai²¹⁶. Buvęs pagalbinis policininkas S. Džemedžiūnas kalbėjo, kad iš Seredžiaus į Vilkiją žydai buvo vežami ištisomis šeimomis. Šeimose buvo vaikai, moterys ir seneliai. Žydai buvo sušaudyti Vilkijoje²¹⁷. Esama žinių, kad prieš išvežimą žydai, t. y. vyrai, moterys ir vaikai, buvo laikomi kareivinėse²¹⁸. Kiek žydų išvežta 1941 m. rugsėjo pradžioje, apie tai galima spręsti iš Seredžiaus valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 24 d. tarnybinio rašto Kauno apskrities viršininkui. Viršaitis rašė: „Pranešu, kad iš žydų tautybės asmenų buvo pareikalauta kontribucija. Šiame valsčiuje yra 188 žydų tautybės asmenys ir iš jų išreikalauta aštuoniolika tūkstančių aštuoni šimtai (18 800) rublių. Išreikalauti pinigai 18 800 rb. įnešti valsčiaus savivaldybės kason.“²¹⁹ Rugpjūčio 27 d. viršaitis Kauno apskrities viršininkui rašė: „Į Jūsų š/m. raštą Nr. 973 prisiunčiame žinias apie žydų skaičių šiame valsčiuje ir pranešame, kad mano rašte iš š/m. rugpjūčio 26 d. Nr. 2488 yra žydų skaičiuje skirtumas 4 asmenų tame, kad žydė Evinienė Zlatė š/m. rugpjūčio 26 d. pavakarį atvyko į valsčiaus raštinę ir pareiškė, kad ji yra likusi su 3 vaikais ir gyvena pro tarpiais Povietuvkos k. Seredžiaus valsčiuje ir Pagausančių k. Veliunos valsčiuje, likusi, kai vyras buvo išvežtas ir buvo manyta, kad jų šeimos neliko. Pastaroji gyveno kaimuos

todėl, kad mokėsi katalikų tikybos ir su vyru persikrikštijo. Kadangi ji viena su vaikais yra nesumokėjusi kontribucijos, iš jos pareikalauta 1000 rub. už likusius 4 asmenis ir įpareigota grįžti į Seredžiaus m., kaip Seredžiaus valsčiaus gyventoja. Priede: žinios ir metrika.²²⁰ Priede pateikti tokie duomenys apie Seredžiaus valsčiaus žydus: 5 žydai vyrai, kurių amžius nuo 12 iki 60 metų; žydų vyrų, senių daugiau kaip 60 metų nerasta; 66 žydės moterys, kurių amžius nuo 12 metų iki senatvės; 121 žydų vaikas (mergaitės ir berniukai), kurių amžius iki 12 metų. Iš viso 192 žydai²²¹. Remiantis minėtomis žiniomis galima teigti, kad Seredžiaus valsčiuje 1941 m. rugpjūčio 27 d. buvo 192 žydai. Vadinasi, tiek žydų (192 asmenys) 1941 m. rugsėjo pradžioje galėjo būti išvežta į Vilkiją. K. Jägerio ataskaitoje nurodyta, kad 1941 m. rugpjūčio 4 d. Seredžiuje buvo nužudyti 193 žydai (6 vyrai, 61 moteris ir 126 vaikai)²²². Sugretinus ataskaitos duomenis su anksčiau pateiktomis žiniomis ir juos išanalizavus atrodo, kad ataskaitos duomenys iš tiesų žymi ne Seredžiuje nužudytų, o iš ten į Vilkiją išvežtų ir netrukus ten sušaudytų žydų skaičių. Taigi išvada būtų tokia: iš Seredžiaus į Vilkiją buvo išvežti 193 žydai (6 vyrai, 61 moteris ir 126 vaikai). Šis skaičius nežymiai skiriasi nuo žinių apie Seredžiaus žydų skaičių (192 asmenys) 1941 m. rugpjūčio 27 d. Galbūt prieš pat išvežimą buvo surastas dar vienas žydas.

Čekiškė. Kad 1941 m. rugsėjo pradžioje Čekiškės žydai buvo vežami į Vilkiją, esama žinių po karo teistų asmenų, kurie okupacijos laikotarpiu dirbo policijoje ar priklausė pagalbiniam būriui, baudžiamosiose bylose. Įvykių liudininkas Bronius Semaška kalbėjo: „1941 m. rugpjūčio mėnesio pabaigoje ar tai rugsėjo pradžioje visi valsčiuje gyvenę žydai buvo suvaryti į Čekiškės miestelį, suimti ir uždaryti į sinagogą bei saugomi. Rugsėjo mėnesį žydai konvojumi buvo etapuojami į

Vilkiją ir ten sušaudyti.“²²³ Buvęs pagalbinis policininkas Jonas Pranevičius teigė, kad 1941 m. rugpjūčio pabaigoje ar rugsėjo pradžioje visi žydai, kurie gyveno Čekiškės miestelyje ir aplinkiniuose kaimuose, buvo konvojumi etapuoti į Vilkiją²²⁴. Buvęs policijos nuovados viršininkas Aleksas Skuodis davė tokius parodymus: „1941 m. rugpjūčio antroje pusėje, tiksliai neprisimenu, aš gavau iš apskrities policijos viršininko nurodymą pristatyti konvojumi žydų gyventojus į Vilkijos miestelį. Tokį patį nurodymą iš apskrities viršininko gavo ir valsčiaus viršaitis. Suderinę šį klausimą su viršaičiu Stumbru, pretekstu dėl žydų perkėlimo į kitą gyvenamąją vietą, žydus aš konvojumi išsiunčiau į Vilkiją sušaudyti. Žydų gyvenvietę dienos metu apsupo ginkluoto būrio dalyviai, į getą pristatė vežimus ir pradėjo iškraustymą, kilo baisūs šauksmai ir verksmai. Dalį turto sukrovė į vežimus ir visi žydai, apie 200 žmonių, konvojumi buvo išsiųsti į Vilkiją, perduoti saugumo viršininkui Mikelioniui ir patalpinti į sinagogą ir mokyklą. Kaip vėliau sužinojau, visi jie ten buvo sušaudyti.“²²⁵ Buvęs seniūnas Adomas Radis apklausiamas pasakojo: „1941 m. rugpjūčio pabaigoje arba rugsėjo mėnesio pradžioje buvo gautas iš apskrities viršininko įsakymas apie tai, kad būtų areštuoti visi Čekiškėje gyvenantys žydai ir išsiųsti į Vilkiją. Aš kaip seniūnas parūpinau transportą. Be to, vieną kartą mane iškviėtė policija, davė šautuvą ir privertė konvojuoti į Vilkiją. Tai buvo 1941 m. rugsėjo mėnesį.“²²⁶ Kiek žydų 1941 m. rugsėjo pradžioje iš Čekiškės buvo išvežta į Vilkiją, apie tai galima spręsti ir iš šių duomenų. Čekiškės valsčiaus viršaitis 1941 m. rugpjūčio 27 d. Kauno apskrities viršininkui rašė, kad žydų vyrų, kurių amžius nuo 12 iki 60 metų, buvo 19 asmenų, žydų vyrų, vyresnių nei 60 metų, – 13 asmenų, moterų (nuo 12 metų iki senatvės) – 70, vaikų (berniukų ir mergaičių) iki 12 metų – 42 asmenys; iš viso 144 asmenys²²⁷. Taigi

šie duomenys rodo, kad 1941 m. rugsėjo pradžioje iš Čekiškės į Vilkiją buvo išvežti 144 žydai. K. Jägerio ataskaitoje nurodyta, kad 1941 m. rugpjūčio 4 d. Čekiškėje buvo nužudyti 146 žydai (22 vyrai, 64 moterys ir 60 vaikų)²²⁸. Ataskaitos duomenis sugretinus su anksčiau pateiktomis žiniomis darytina išvada, kad šie duomenys iš tiesų žymi ne Čekiškėje nužudytų, o iš jos į Vilkiją išvežtų ir netrukus ten sušaudytų žydų skaičių. Taigi 1941 m. rugsėjo pradžioje iš Čekiškės į Vilkiją buvo išvežti ir netrukus ten sušaudyti 146 asmenys (22 vyrai, 64 moterys ir 60 vaikų). Šie duomenys nežymiai skiriasi nuo 1941 m. rugpjūčio 27 d. duomenų, rodančių Čekiškės žydų skaičių (144 asmenys). Galbūt prieš pat išvežimą buvo surasti dar du žydai, kurie nebuvo užfiksuoti anksčiau. Apibendrinant galima teigti, kad 1941 m. rugsėjo pradžioje iš Veliuonos, Čekiškės ir Seredžiaus valsčių į Vilkiją buvo išvežti ir netrukus ten nužudyti 498 žydai (30 vyrų, 196 moterys ir 272 vaikai).

Minėti 498 žydai buvo sušaudyti per antrąją masinių žudynių operaciją prie Jaučakių kaimo. Po karo teistas Vilkijos pagalbinės policijos narys V. Stelmokaitis apklausos metu yra kalbėjęs, kad antrasis šaudymas piliečių, kurie buvo suimti ir laikomi sinagogoje, vyko 1941 m. rugsėjo pabaigoje arba spalio pradžioje²²⁹. Anot jo, dar išvakarėse buvo paskelbta, paskui duotas perskaityti įsakymas, kad visi būrio nariai 4 ar 5 val. ryto turi atvykti prie sinagogos. Ryte prie sinagogos mašina atvažiavo apie 20 policijos bataliono karių, trys keturi vokiečių karininkai ir puskarininkis. Išaušus Vilkijos partizanų būrio vadas S. Gudavičius davė komandą, kad būrio nariai išsirikiuotų į gretą 4–5 m atstumu. Kartu su jais išsirikiavo ir kariai. Gretos išsidėstė abiejose gatvės pusėse. Jų ilgis buvo apie 150 m. Po to Vilkijos saugumo viršininkas Mikelionis kartu su vokiečių karininkais atidarė sinagogos duris ir pagal sąrašą vedė iš ten žydus. Partizanai

ir bataliono kariai išvestuosius rikiavo į eiles po 6, o eiles – į koloną. Sergantys asmenys buvo susodinti į vežimus. Žydai buvo konvojuojami į žudynių vietą. Kai žydų kolona ir vežimai su žydų moterimis ir vaikais pasiekė sušaudymo vietą, čia jau buvo iškasta duobė. S. Gudavičius, Mikelionis ir vokiečių karininkai į žudynių vietą atvažiavo automobiliu. Jie davė įsakymą bataliono kariams ir daliai partizanų eiti prie duobės, o likusiems partizanams – saugoti žydus. Vilkijos partizanai žydams liepė nusirengti ir atiduoti vertingus daiktus, paskui grupelėmis vedė juos prie sušaudymo vietos. Pagal S. Gudavičiaus, Mikelionio ir vokiečių karininkų įsakymą bei komandas žydus – vyrus, moteris, vaikus ir senelius – šaudė bataliono kariai ir Vilkijos partizanai. Žudynės vyko nuo 8.30 val. iki 13 val. Po žudynių partizanai grįžo į Vilkiją, o bataliono kariai ir vokiečių karininkai išvyko nežinoma kryptimi²³⁰.

Tai, kad prie Jaučakių kaimo vyko ir antrosios masinės žudynės, be V. Stelmokaičio pateiktų žinių, patvirtina ir kiti duomenys. 1944 m. gruodžio 12 d. Vilkijos vykdomojo komiteto pirmininkas Skaudys, jo padėjėjas Armanis ir Saulėtekių kaimo gyventojas Beržanskas sudarė aktą; jame rašoma, kad Vilkijos valsčiuje prie Jaučakių kaimo 1941 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. vyko masiniai žydų šaudymai, kuriuose dalyvavo vokiečiai ir jų talkininkai lietuviai. Sušaudyta apie 800 žmonių, įskaitant ir vaikus. Visi buvo užkasti dviejose duobėse prie Jaučakių kaimo²³¹. Akto duomenis sugretinus su 1941 m. rugpjūčio 28 d. nužudytųjų skaičiumi (402 žydai) galima daryti prielaidą, kad per antrąsias žudynes galėjo būti sušaudyti 398 žydai. Tačiau reali tikimybė, kad akte pateiktas netikslus nužudytųjų skaičius, nes nenurodyta, ar aukų palaikai buvo ekshumuoti. Tyrimas atskleidžia, kad po pirmųjų žudynių 1941 m. rugpjūčio 28 d. prie Jaučakių kaimo Vilkijos valsčiaus teritorijoje vietinių žydų neliko.

Tad antrųjų žudynių metu tarp sušaudytųjų Vilkijos žydų nebuvo. Per antrąsias žudynes buvo šaudomi iš Seredžiaus, Veliuonos ir Čekiškės valsčiaus į Vilkiją suvežti žydai, iki egzekucijos kalinti sinagogoje. K. Jägerio 1941 m. gruodžio 1 d. ataskaitos duomenimis, 1941 m. rugpjūčio 4 d. Veliuonoje buvo nužudyti 159 žydai (2 vyrai, 71 moteris ir 86 vaikai). Tą pačią dieną Čekiškėje buvo nužudyti 146 žydai (22 vyrai, 64 moterys ir 60 vaikų), o Seredžiuje – 193 (6 vyrai, 61 moteris ir 126 vaikai). Iš viso 1941 m. rugsėjo 4 d. Veliuonoje, Čekiškėje ir Seredžiuje nužudyti 498 žydai (30 vyrų, 196 moterys ir 272 vaikai)²³². Tyrimo metu nustatyta, kad šie K. Jägerio ataskaitos duomenys iš tiesų rodo 1941 m. rugsėjo pradžioje iš Veliuonos, Čekiškės ir Seredžiaus į Vilkiją konvojuotų ir tenai netrukus sušaudytų žydų skaičius.

Kada konkrečiai įvyko antrosios žudynės? Buvo minėta, kad, pasak buvusio Vilkijos pagalbinio policininko V. Stelmokaičio, antrosios žudynės vyko 1941 m. rugsėjo pabaigoje arba spalio pradžioje. Realu, jog V. Stelmokaitis per apklausą prisiminė tik apytikrą žudynių laiką, nes praktika rodo, kad apklausiami kaltinamieji ir liudininkai dažniausiai prisimindavo tik apytikres, o ne tiksliai įvykių datas. Kita vertus, tikėtina, kad K. Jägerio nurodytos žūties datos yra tikslios, nors žūties vietos nurodytos ir netiksliai. Atsižvelgiant į minėtas aplinkybes darytina prielaida, kad 1941 m. rugsėjo pradžioje iš Veliuonos, Seredžiaus ir Čekiškės valsčių į Vilkiją išvežti žydai buvo nužudyti 1941 m. rugsėjo 4 d. Tad apibendrinant galima teigti, kad Vilkijos valsčiuje prie Jaučakių kaimo 1941 m. rugsėjo 4 d. buvo sušaudyti 159 Veliuonos žydai (2 vyrai, 71 moteris ir 86 vaikai), 146 Čekiškės žydai (22 vyrai, 64 moterys ir 60 vaikų), 193 Seredžiaus žydai (6 vyrai, 61 moteris ir 126 vaikai). Iš viso sušaudyti 498 Veliuonos, Čekiškės ir Seredžiaus valsčių žydai (30 vyrų, 196 moterys

ir 272 vaikai). Per 1941 m. rugpjūčio 28 d. ir rugsėjo 4 d. vykusias masines žudynes Vilkijos valsčiuje prie Jaučakių kaimo buvo sušaudyta apie 900 žydų (106 vyrai, 388 moterys ir 406 vaikai). Tyrimas rodo, kad per abejas žudynes čia buvo nužudyti 173 Veliuonos žydai (2 vyrai, 85 moterys ir 86 vaikai), 167 Čekiškės žydai (22 vyrai, 85 moterys ir 60 vaikų), 269 Seredžiaus žydai (20 vyrų, 123 moterys ir 126 vaikai). Iš viso sušaudyti 609 Veliuonos, Seredžiaus ir Čekiškės valsčių žydai (44 vyrai, 293 moterys ir 272 vaikai). Vilkijos valsčiaus žydai buvo žudomi tik 1941 m. rugpjūčio 28 d., aukomis tapo 222 asmenys. 1941 m. rugpjūčio 28 d. sušaudyti ir 9 žydai, kurie buvo atvežti iš Šakių apskrities Lekėčių valsčiaus.

KAUNO IV FORTAS: 1941 M. RUGPJŪTIS

Vokiečių saugumo policijos ir SD įstaiga Lietuvoje (vadas SS štandartenfiureris K. Jägeris) 1941 m. rugpjūčio ir rugsėjo mėn. Kauno IV forte surengė kelias masinių žudynių operacijas, kurių metu sušaudytų aukų didžiąją daugumą sudarė žydai. Galima prielaida, kad čia buvo sušaudyta ir dalis 1941 m. liepos ir rugpjūčio mėn. iš Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčių išvežtų žydų. Kauno IV forte 1941 m. rugpjūčio 2 d. buvo sušaudyta 170 žydų, 1 JAV žydas, 1 JAV žydė, 33 žydės ir 4 lietuviai komunistai²³³. Aukas sušaudė Tautinio darbo apsaugos bataliono (vadas mjr. K. Šimkus) 3-iosios kuopos kariai, kuriems vadovavo leitenantai J. Barzda ir J. Skaržinskas. Bataliono kariai aukas prieš tai buvo išsivedę iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo ir konvojavę į fortą. Žudynėse taip pat dalyvavo apie 10 vokiečių karininkų ir kareivių²³⁴. Yra žinių, kad vokiečių saugumo policijai 1941 m. rugpjūčio 2 d. buvo perduoti 163 žydai, kalinti Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. Tarp jų

buvo ir 6 žydai iš Vilkijos: Motelis Antovickis, Leibos (g. 1877 m.), Elijas Rubinovičius (g. 1887 m.), Abromas Brukas (g. 1877 m.), Joselis Karnauskas (g. 1906 m.), Jokūbas Karnauskas (g. 1901 m.) ir Leiba Šoferis (g. 1900 m.)²³⁵. A. Brukas ir M. Antovickis į kalėjimą buvo uždaryti 1941 m. liepos 11 d.²³⁶, J. Karnauskas – liepos 17 d.²³⁷, kiti 3 žydai uždaryti veikiausiai liepos mėn. Taigi 1941 m. rugpjūčio 2 d. forte galėjo būti sušaudyti ir 6 Vilkijos žydai.

K. Jägerio ataskaitos duomenimis, Kauno IV forte 1941 m. rugpjūčio 9 d. nužudyti 484 žydai ir 50 žydžių²³⁸. Esama žinių, kad tą dieną žydus iš sunkių darbų kalėjimo išsivedė, konvojavo į IV fortą ir ten sušaudė lietuvių bataliono 3-iosios kuopos kariai, vadovaujami leitenantų A. Dagio ir J. Barzdos. Žudynėse dalyvavo ir vokiečiai²³⁹. 1941 m. liepos 11 d. Kauno sunkių darbų kalėjime buvo uždaryti ir lietuvių saugumo policijos žinioje laikomi šie Veliuonos valsčiaus žydai: Fridas Mauša, Zeliko (g. 1908 m.), Mauša Grinbergas, Boruko (g. 1914 m.), Jankelis Berelis Jofė, Leibos (g. 1890 m.), Joselis Jainė Kravecas, Maušo (g. 1911 m.), Chaimas Lafferis, Abromo (g. 1901 m.), Šmuila Levitanas, Leibos (g. 1903 m.), Jankelis Panemunskis, Maušo (g. 1905 m.), Mauša Zendelis, Mejerio (g. 1923 m.) ir Mejeris Zundelevičius, Giršo (g. 1880 m.), iš viso 9 asmenys. Jų asmens bylose nurodyta, kad jie 1941 m. rugpjūčio 9 d. buvo perduoti vokiečių policijai²⁴⁰. 1941 m. liepos 22 d. Kauno sunkių darbų kalėjime uždaryti šie Čekiškės valsčiaus žydai: Jankelis Buršteinas, Dovydo (g. 1922 m.), Efroimas Judelevskis, Orelio (g. 1922 m.), Mauša Judelevičius-Judelevskis, Efroimo (g. ? m.) ir Leiba Kaplinas, Jerukimo (g. 1895 m.), iš viso 4 žydai. Jie buvo laikomi lietuvių saugumo policijos žinioje ir 1941 m. rugpjūčio 9 d. perduoti vokiečių policijai²⁴¹. Esama žinių, kad 1941 m. liepos 11 d. Kauno sunkių darbų kalėjime buvo uždaryti šie iš

Seredžiaus atvežti žydai: Leizeris Aroniškis, Hiršo (g. 1908 m. vasario 16 d.), Evinas Joselis, Giršo (g. 1900 m.), Faivelis Padrečikas, Calelio (g. 1920 m.), Aronas Acka, Maušo (g. 1925 m.), ir Jude Nochimas Kaganas, Elijo (g. 1909 m.). Jų kalinių asmens bylos baigtos 1941 m. rugpjūčio 9 d. ir tą pačią dieną jie buvo perduoti vokiečiams²⁴². 1941 m. rugpjūčio 9 d. vokiečių policijai perduotas ir Seredžiaus žydas Izaokas Vitenbergas, Abromo²⁴³. Tad realu, kad 1941 m. rugpjūčio 9 d. Kauno IV forte galėjo būti sušaudyti 9 Veliuonos, 4 Čekiškės ir 6 Seredžiaus žydai, iš viso 19 asmenų; juos veikiausiai sušaudė lietuvių bataliono 3-iosios kuopos kariai, vadovaujami leitenantų A. Dagio ir J. Barzdos.

Yra žinių, kad 1941 m. rugpjūčio 14 d. vokiečių saugumo policijai buvo perduoti šie Seredžiaus valsčiaus žydai: Hilkė Aroniškis, Pesės (g. 1923 m.), Leiba Geldas, Boruko (g. 1922 m.), Gecelis Geldas, Borucho (g. 1925 m.), Abromas Segalis, Nochimo (g. 1905 m.), Abelis Tirča, Leibos (g. 1902 m.), Icikas Bekeris, Chaimo (g. 1907 m.), Abelis Grausmanas, Vulfo (g. 1924 m.), Simanas Grausmanas, Joselio (g. 1901 m.), Motelis Mazinteris, Motelio (g. 1923 m.), Tevelis Milneris, Zalmano (g. 1923 m.), Bencelis Podriačikas, Calialio (g. 1923 m.), Izraelis Palunskis, Berelio (g. 1900 m.), Mauša Motelis Todresas-Todresovičius, Nochimo (g. 1895 m.), ir Faivelis Todresas, Judelio (g. 1923 m.), iš viso 14 Seredžiaus žydų; jie į Kauno sunkių darbų kalėjimą buvo uždaryti 1941 m. liepos 11 d. ir laikomi lietuvių saugumo policijos žinioje²⁴⁴. Esama žinių, kad 1941 m. rugpjūčio 14 d. vokiečių policijai buvo perduoti šie Veliuonos žydai: Nokumas Eliasovas, Leibos (g. 1902 m.), Idelis Levitas, Abelio (g. 1894 m.), Motelis Rozinas, Chaimo (g. 1903 m.), ir Mauša Smolis, Abromo (g. 1902 m.), iš viso 4 žydai; jie į Kauno sunkių darbų kalėjimą buvo uždaryti 1941 m. liepos 11 d. ir laikomi

lietuvių saugumo policijos žinioje²⁴⁵. Taigi 1941 m. rugpjūčio 14 d. vokiečių policijai buvo perduota 18 Veliuonos ir Seredžiaus valsčiaus žydų. Nėra duomenų, kad 1941 m. rugpjūčio 14 d. Kaune vyko žydų žudynės. Koks buvo jų likimas? LCVA Vilniaus miesto policijos vado fonde (R-689) saugoma byla, kurioje pateikta žinių apie suimtus ir vokiečių policijai perduotus asmenis. Bylos sąrašuose įrašyti ir minėti 18 Veliuonos bei Seredžiaus valsčių žydų. Skirtumas tik tas, kad čia nurodyta kita jų perdavimo vokiečių policijai data – 1941 m. rugpjūčio 9 d. Sąrašai byloje dėl neaiškių priežasčių subraukti. Neaišku, kodėl šie sąrašai, kuriuose minimi Kauno sunkiųjų darbų kalėjime laikyti ir vokiečių policijai perduoti žydai, apskritai atsidūrė Vilniaus miesto policijos vado žinioje²⁴⁶. Kad ir kaip būtų, galima daryti prielaidą, kad minėti vokiečių policijai perduoti 18 Seredžiaus ir Veliuonos žydų buvo sušaudyti 1941 m. rugpjūčio 14 d., kad tai greičiausiai įvyko Kauno IV forte. Taip pat galima prielaida, kad K. Jägeris, rengdamas ataskaitą, šią dieną sušaudytųjų skaičių galėjo priskirti prie 1941 m. rugpjūčio 9 d. Kauno IV forte sušaudytų asmenų skaičiaus. Tokio priskyrimo galimybė iš dalies tikėtina dėl to, kad į K. Jägerio ataskaitoje nurodytą 1941 m. liepos 6 d. Kauno VII forte sušaudytų aukų skaičių įeina ir liepos 5-ąją sušaudytų aukų – žydų – skaičius. Tad galima teigti, kad į 1941 m. rugpjūčio 9 d. Kauno IV forte sušaudytų žydų skaičių, kuri nurodo K. Jägeris, patenka ir šie asmenys: 13 Veliuonos, 4 Čekiškės ir 20 Seredžiaus valsčių žydų, iš viso 37 asmenys.

K. Jägerio ataskaitoje rašoma, kad Kauno IV forte 1941 m. rugpjūčio 18 d. nužudyti 698 žydai, 402 žydės, 1 lenkė ir 711 inteligentų žydų kaip represija už sabotažo aktą, iš viso 1812 asmenų, iš kurių 1811 buvo žydai²⁴⁷. Dalis aukų buvo Kauno geto žydai. Istorinėje literatūroje yra žinių, kad

1941 m. rugpjūčio 18 d. geto Žydų taryba gavo geto komendanto F. Jordano įsakymą surinkti žydų vyrus inteligentus ir pristatyti prie geto vartų. Kauno miesto savivaldybėje žydų reikalus tvarkęs Mikas Kaminskas geto atstovams pasakė, jog inteligentai bus reikalingi darbui Kauno miesto archyve. Suvilioti šio pasiūlymo (dėl darbo pobūdžio ir geresnio atlyginimo) susirinko 534 žydai. Visi jie dar tą pačią dieną buvo nuvežti į IV fortą ir sušaudyti. Tarp sušaudytųjų buvo Operos ir baleto teatro koncertmeisteris smuikininkas Robinas Stenderis, iš Lenkijos į Lietuvą atvykęs garsus kino režisierius Marekas Martensas, tapytojas A. Kaplanas, žurnalistas Maksas Volfovičius, daug gydytojų, inžinierių, advokatų ir mokytojų²⁴⁸. Kyla klausimas: kas tarp 1811 nužudytųjų, be 534 Kauno geto kalinių, buvo kiti 1277 žydai? Esama duomenų, kad 1941 m. rugpjūčio 18 d. vokiečių policijai buvo perduotas Seredžiaus žydas Samuelis Palunskis, Berelio (g. 1901 m.), jis į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą buvo uždarytas 1941 m. rugpjūčio 12 d.²⁴⁹ Taip pat yra duomenų, kad 1941 m. rugpjūčio 18 d. buvo baigtos bylos ir vokiečių policijai perduoti 29 Vilkijos žydai: Leizeris Brukas, Leibos (g. 1926 m.), Lėja Brukytė, Leibos (g. 1925 m.), Dovydas Ciganas, Iciko (g. 1926 m.), Mera Eglinaitė, Išerio (g. 1925 m.), Mina Eglinaitė, Išerio (g. 1922 m.), Niuta Eglinaitė, Izraelio (g. 1921 m.), Hiršas Fridlandas, Mejerio (g. 1923 m.), Bencelis Garberis, Maušo (g. 1927 m.), Dovydas Garberis, Zelmano (g. 1923 m.), Giršas Garberis Leiba, Jankelio (g. 1926 m.), Izraelis Gempelis, Abromio (1924 m.), Šėva Grosmanaitė, Motelio (g. 1925 m.), Šmuelis Geršonas, Abromio (g. 1926 m.), Frida Gordonšteinaitė, Leibos (g. 1923 m.), Rachilė Gordonšteinaitė, Leibos (g. 1920 m.), Cilė Grosmanaitė, Berelio (g. 1924 m.), Abromas Grausmanas, Motelio (g. 1920 m.), Danielius Katenšnikas,

Joselio (g. 1924 m.), Icikas Kotas, Dovydo (g. 1925 m.), Chaja Mesnikaitė, Simano (g. 1924 m.), Avigdaras Melceris, Chaimo (g. 1920 m.), Jankelis Miasnikas, Šimono (g. 1923 m.), Jerachmelis Mileris, Abromo (g. 1919 m.), Maušas Giršas Rabinavičius, Zuselio (g. 1920 m.), Dobė Rabinavičiūtė, Elijo (g. 1920 m.), Šmuelis Šilkineris, Leizerio (g. 1924 m.), Abromas Tamšė, Šmuilos (g. 1875 m.), Golda Zoerytė, Iciko (g. 1923 m.), ir Leiba Vaišfilas, Šnėjerio (g. 1920 m.). 28 žydai į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą buvo uždaryti 1941 m. rugpjūčio 11 d., 1 žydas – 1941 m. rugpjūčio 9 d. Visi jie kalėjo būdami lietuvių saugumo policijos žinioje²⁵⁰. Realu, kad šie 29 žydai buvo sušaudyti Kauno IV forte 1941 m. rugpjūčio 18 d. 1941 m. rugpjūčio 19 d. vokiečių policijai buvo perduota Vilkijos žydė Chaja Rabinavičiūtė, Zuselio (g. 1925 m.), ji į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą buvo uždaryta 1941 m. rugpjūčio 11 d. ir laikoma lietuvių saugumo policijos žinioje²⁵¹. Nėra duomenų, kad 1941 m. rugpjūčio 19 d. Kauno IV forte vyko žudynės. Galima prielaida, jog tą dieną Kauno IV forte galėjo būti sušaudyti pavieniai žydai, kuriuos K. Jägeris atskaitoje galbūt priskyrė prie rugpjūčio 18 d. šiame forte sušaudytųjų skaičiaus. Galima manyti, kad rugpjūčio 18 d. Kauno IV forte žuvo 30 Vilkijos žydų. Taigi tarp 1941 m. rugpjūčio 18 d. IV forte sušaudytų 1811 žydų buvo 1 Seredžiaus, 30 Vilkijos žydų ir 534 Kauno geto kaliniai, iš viso 565 asmenys.

Duomenų analizė rodo, kad iš 76 Veliuonos, 37 Čekiškės, 107 Seredžiaus ir 386 Vilkijos žydų (iš viso 606 asmenys), kurie 1941 m. liepos ir rugpjūčio mėn. buvo išvežti į Kauną, IV forte žuvo atitinkamai 13, 4, 21 ir 36 žydai (iš viso 74 asmenys). Kas nutiko kitiems 63 Veliuonos, 33 Čekiškės, 86 Seredžiaus ir 350 Vilkijos žydų (iš viso 532 asmenims)? Galima prielaida, kad didelė jų dalis galėjo atsидurti tarp žydų, sušaudytų Kauno IV

forte 1941 m. rugpjūčio 18 d., likusieji – gete Vilijampolėje ir buvo sušaudyti per nacių 1941 m. rugsėjo ir spalio mėn. Kauno IV ir IX fortuose surengtas žudynes ar vėliau jau likviduojant getą.

Yra žinių, kad 1944 m. Estijoje Kloogos koncentracijos stovykloje atsidūrė Seredžiaus žydai: Beila Dranes (g. 1919 m.), Eliash Ganz (g. 1914 m.), Golda Grossmann (g. 1900 m.) ir Judel Judkowskis (g. 1907 m.)²⁵². Yra žinių, kad Dachau koncentracijos stovykloje atsidūrė šie Vilkijoje gimę žydai: Sender Bursstein (g. 1908 m.), Harry Eglin (g. 1906 m.), Salomon Schapiro (g. 1911 m.), Abram Taitz (g. 1924 m.) ir Jankel Zigan (g. 1902 m.)²⁵³. Ten taip pat pateko Seredžiaus žydas Motel Todres (g. 1901 m.)²⁵⁴. Esama žinių, kad į Štuthofo koncentracijos stovyklą pateko šie Vilkijoje gimę žydai: Hinda Barake (g. 1906 m.), Dimant Zlate (g. 1929 m.), Ela Epstein (g. 1895 m.), Israel Dimant (g. 1930 m., vėliau pateko į Aušvicą), Leiba Gempl (g. 1912 m., vėliau pateko į Aušvicą), Golde Langman (g. 1899 m.), Golde Klebansky (g. 1909 m.), Braine Kaufmann (g. 1914 m., vėliau pateko į Aušvicą), Moses Karmowski (g. 1907 m., vėliau pateko į Dachau), Jeba Joffe (g. 1919 m.), Paula Wilentshuk (g. 1919 m.), Mera Poner (g. 1916 m., vėliau pateko į Aušvicą), Sonja Sworin (g. 1915 m.), Eige Wolk (g. 1910 m.) ir Beile Dimant (g. 1902 m.)²⁵⁵. Ten taip pat pateko Seredžiuje gimę žydai Pola Drane (g. 1919 m.) ir Sara Eliaschew (g. 1905 m., vėliau pateko į Aušvicą) ir Veliuonoje gimęs Meier Smoll (g. 1890 m., vėliau pateko į Buchenvaldą)²⁵⁶.

IŠVADOS

Nacių okupacijos (1941–1944 m.) laikotarpiu Lietuvoje Kauno apskrities Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčių žydų

genocidą 1941 m. vasarą ir rudenį galima vertinti kaip vokiečių karinės administracijos (Vilkijos ir Seredžiaus vokiečių karo komendantūrų), Kauno apygardos komisaro A. Lentzeno įstaigos, Vokiečių saugumo policijos ir SD įstaigos Lietuvoje (vadas SS štandartenfuureris K. Jägeris) inicijuotą ir organizuotą procesą, į kurį okupacinė valdžia įtraukė ir jai pavaldžias lietuvių organizacijas: Kauno apskrities viršininko ir apskrities policijos vado įstaigas, Policijos departamentą Kaune (direktorius V. Reivytiš), lietuvių saugumo policijos įstaigas Vilkijoje ir Kaune, minėtų valsčių savivaldybes ir policijos nuovadas su joms pavaldžios pagalbinės policijos pajėgomis bei 1-ojo pagalbinės policijos bataliono 3-įją kuopą.

Vokiečių karinės administracijos valdymo laikotarpiu (1941 m. birželio pabaiga–liepos mėn.) Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos žydų genocidas ir represijos prasi-dėjo okupacinei valdžiai davus nurodymus (1941 m. birželio pabaiga–liepos pradžia) valsčių vietinei administracijai sužymėti žydų namus ir pasirūpinti, kad žydai nešiotų skiriamuosius ženklus. Šiuo laikotarpiu kartu su lietuviais buvo suimami žydai vyrai ir moterys (jų suimta mažiau nei vyrų), kurie buvo įtariamai buvę komunistais, komjau-nuoliais ir sovietų režimui lojalūs asmenys. Suimta ir žydų, kurie buvo Šaulių sąjungos kariai, nepriklausomybės kovų dalyviai, t. y. asmenys, anksčiau prosovietine veikla nepasižymėję. Žydų vaikai nebuvo suimami. Čekiškėje suimta apie 50, Seredžiuje – apie 174, Veliuonoje – apie 87, Vilkijoje – apie 60 žydų, iš viso 371 žydas. Dalis suimtųjų buvo sušaudyti valsčių teritorijose. 1941 m. birželio 28 d. ir liepos 22 d. Vilkijoje (prie Nemuno netoli malūno ir prie Jagminiškių kaimo) sušaudyti 24 žydai. Tų pačių metų liepos mėn. Veliuonos žydų kapinėse, liepos 19 d. ir 20 d. pušyne prie Gystaus upelio sušaudyti 74 žydai. Liepos mėn. Seredžiaus

valsčiuje Stanislavos miške prie Skrebenų kaimo ir kitose vietose sušaudyti 153 žydai, o Čekiškės valsčiaus teritorijoje – 17 žydų, iš viso sušaudyti 268 asmenys. Dalis suimtųjų buvo išvežti į Kauną ir uždaryti sunkiųjų darbų kalėjime. Liepos mėn. į kalėjimą išvežti 4 Čekiškės, 20 Seredžiaus, 13 Veliuonos ir 6 Vilkijos žydai, iš viso 43 asmenys. 1941 m. rugpjūčio mėn. išvežti 1 Seredžiaus ir 30 Vilkijos žydų (iš viso 31 asmuo); jie buvo suimti dar iki civilinio valdymo įvedimo. 1941 m. liepos ir rugpjūčio mėn. išvežti ir į kalėjimą uždaryti iš viso 74 žydai. 1944 m. liepos mėn., prieš pat sovietų kariuomenės atėjimą, Seredžiuje sušaudyti 4 slapstęsi žydai.

Vokiečių civilinės administracijos valdymo laikotarpiu (1941 m. rugpjūtis–rugsėjis) Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčiuose dėl okupacinės valdžios antisemitinės politikos pokyčių pradėta persekioti ir naikinti visus žydus (vyrus, moteris ir vaikus). Kauno apygardos komisaras A. Lentzenas, talkinant Kauno apskrities viršininkui ir valsčių viršaičiams, nuo 1941 m. rugpjūčio 7 d. pradėjo vykdyti valsčių žydų suvaymo į getus darbą; tai reiškė tiek visų žydų izoliavimą nuo kitų nežydų tautybės gyventojų, tiek masinį jų suėmimą. Čekiškėje izoliuoti 200, Veliuonoje – 237, Seredžiuje – 356, Vilkijoje – 603 žydų vyrai, moterys ir vaikai. Vilkijos ir Čekiškės mažuosiuose getuose, Veliuonos ir Seredžiaus miestelių žydų namuose, kurie tapo kalėjimu jų gyventojams, buvo uždaryti ir pagalbinės policijos saugomi apie 1396 žydai. Čekiškėje 8 žydai sušaudyti už tai, kad nenorėjo keltis į getą.

1941 m. rugpjūčio mėn. dėl išvežimų į Vilkiją ir Kauną žydų gyventojų iki to paties mėnesio 28 d. Čekiškėje sumažėjo nuo 200 iki 146 (54 asmenimis), Seredžiuje – nuo 356 iki 193 (163 asmenimis), Veliuonoje – nuo 237 iki 160 (77 asmenimis). Iš viso minėtuose valsčiuose žydų sumažėjo nuo 793 iki 499, t. y. 294 asmenimis. Vykdamas Policijos

departamento direktoriaus V. Reivyčio 1941 m. rugpjūčio 16 d. aplinkraštyje nurodytą reikalavimą, iš Veliuonos į Vilkiją buvo išvežta 14 moterų, iš Čekiškės – 21 moteris, iš Seredžiaus – 62 moterys ir 14 vyrų, iš viso 111 žydų. Į Kauną iš Čekiškės buvo išvežti 33, iš Veliuonos – 63, iš Seredžiaus – 87 žydai, iš viso 183 žmonės. 1941 m. rugpjūčio mėn. iki 28 d. Vilkijoje žydų gyventojų sumažėjo nuo 603 iki 222, t. y. 381 asmeniui (pastarieji išvežti į Kauną). Priešingai nei Čekiškėje, Seredžiuje ir Veliuonoje, aplinkraštyje nurodytos kategorijos žydai (18 moterų) iš Vilkijos nebuvo išvežti. 1941 m. rugpjūčio pradžioje Čekiškėje, Seredžiuje, Veliuonoje ir Vilkijoje gyveno 1396 žydai, iki to paties mėnesio 28 d. jų liko 721, t. y. sumažėjo 675 asmenimis. Iš keturių valsčių 564 žydai buvo išvežti į Kauną. 111 žydų iš Čekiškės, Seredžiaus ir Veliuonos miestelių buvo išvežti į Vilkiją. Vokiečių saugumo policijos ir SD įstaiga Lietuvoje 1941 m. rugpjūčio 28 d. Vilkijos valsčiuje prie Jaučakių kaimo surengė žudynes, per kurias 1-ojo pagalbinės policijos bataliono 3-iosios kuopos kariai sušaudė 402 žydus: 76 vyrus, 192 moteris ir 134 vaikus. Žudynių metu talkino Vilkijos policijos nuovados pareigūnai ir pagalbiniai policininkai. Dalį sušaudytųjų sudarė 222 Vilkijos žydai, 14 žydų moterų iš Veliuonos, 21 žydė iš Čekiškės, 62 žydės ir 14 žydų vyrų iš Seredžiaus, t. y. 111 asmenų (14 vyrų ir 97 moterys), kurie Vilkijoje atsidūrė vykdant Policijos departamento 1941 m. rugpjūčio 16 d. aplinkraštyje nurodytą reikalavimą (iš viso 333 žydai), ir 9 žydai iš Lekėčių.

Po 1941 m. rugpjūčio 28 d. žudynių Vilkijoje vietinių žydų nebeliko. Dėl to okupacinei valdžiai buvo patogiu čia sutelkti Čekiškės, Seredžiaus ir Veliuonos valsčiuose po rugpjūčio mėn. išvežimų likusius žydus; 1941 m. rugsėjo pradžioje jie čia ir buvo sutelkti. Vokiečių saugumo policijos ir SD įstaiga Lietuvoje 1941 m. rugsėjo 4 d. surengė

antrąsias žudynes prie Jaučakių kaimo; jų metu žuvo 159 Veliuonos žydai (2 vyrai, 71 moteris ir 86 vaikai), 146 Čekiškės žydai (22 vyrai, 64 moterys ir 60 vaikų) ir 193 Seredžiaus žydai (6 vyrai, 61 moteris ir 126 vaikai). Iš viso sušaudyti 498 žydai (30 vyrų, 196 moterys ir 272 vaikai). Aukus šaudė 1-ojo pagalbinės policijos bataliono 3-iosios kuopos kariai. Žudynių metu talkino Vilkijos policijos nuovados pareigūnai ir vietinė pagalbinė policija. 1941 m. rugpjūčio 28 d. ir rugsėjo 4 d. per dvi žudynių operacijas sušaudyta apie 900 žydų (106 vyrai, 388 moterys ir 406 vaikai). Dalį sušaudytųjų sudarė 173 Veliuonos žydai (2 vyrai, 85 moterys ir 86 vaikai), 167 Čekiškės žydai (22 vyrai, 85 moterys ir 60 vaikų), 269 Seredžiaus žydai (20 vyrų, 123 moterys ir 126 vaikai), iš viso 609 asmenys (44 vyrai, 293 moterys ir 272 vaikai) iš minėtų trijų valsčių, taip pat 222 Vilkijos žydai ir 9 žydai iš Šakių aps. Lekėčių valsčiaus.

Dalis iš Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos valsčių 1941 m. liepos ir rugpjūčio mėn. į Kauną išvežtų žydų galėjo žūti per Vokiečių saugumo policijos ir SD įstaigos Lietuvoje 1941 m. rugpjūčio mėn. Kauno IV forte suorganizuotas ir įvykdytas masinių žudynių operacijas. Rugpjūčio 2 d. Kauno IV forte surengtų masinių žudynių metu sušaudyta 170 žydų, 1 JAV žydas, 1 JAV žydė, 33 žydės ir 4 lietuviai komunistai. Tarp jų galėjo būti 6 žydai iš Vilkijos. Rugpjūčio 9 d. forte nužudyti 484 žydai vyrai ir 50 žydų moterų. Yra tikimybė, kad į šią dieną sušaudytųjų skaičių gali patekti ir žydai, kurie galėjo būti sušaudyti 1941 m. rugpjūčio 14 d. Šios aplinkybės leidžia manyti, kad į sušaudytųjų skaičių patenka 13 Veliuonos, 4 Čekiškės ir 19 Seredžiaus žydų, iš viso 36 asmenys. Rugpjūčio 18 d. forte buvo nužudyti 698 žydai, 402 žydės, 1 lenkė ir 711 inteligentų žydų kaip represija už sabotažo aktą, iš viso 1812 asmenų, iš jų 1811 buvo žydai. Tikėtina,

kad į šį skaičių pateko ir kiek vėliau sušaudyti pavieniai asmenys. Galimas daiktas, kad tarp sušaudytųjų buvo ir 1 Seredžiaus bei 30 Vilkijos žydų. Tad galima prielaida, kad į Kauno IV forte 1941 m. rugpjūčio 2 d., 9 d. ir 18 d. sušaudytųjų skaičių patenka 13 Veliuonos, 4 Čekiškės, 21 Seredžiaus ir 36 Vilkijos žydai, iš viso 73 asmenys, kurie Kauno sunkiųjų darbų kalėjime buvo uždaryti 1941 m. liepos ir rugpjūčio mėn. ir kalinti čia iki žudynių (jų vardai ir pavardės yra žinomos).

Į Kauną 1941 m. liepos ir rugpjūčio mėn. buvo išvežti 76 Veliuonos, 37 Čekiškės, 107 Seredžiaus ir 386 Vilkijos žydai, iš viso 606 asmenys. Kitų 63 Veliuonos, 33 Čekiškės, 86 Seredžiaus ir 350 Vilkijos žydų (iš viso 534

asmenų) likimas neaiškus. Didelė jų dalis 1941 m. rugpjūčio 18 d. galėjo būti sušaudyti Kauno IV forte. Kita dalis galbūt pateko į getą Vilijampolėje ir buvo sušaudyti per nacių 1941 m. rugsėjo ir spalio mėn. Kauno IV ir IX fortuose surengtas žudynes ar vėliau likviduojant getą. Dalis į Kauno getą patekusių Čekiškės, Seredžiaus, Veliuonos ir Vilkijos žydų galėjo žūti už Lietuvos ribų. Yra žinių, kad koncentracijos stovykloje Kloogoje (Estija) atsidūrė 4 Seredžiaus žydai. Dachau koncentracijos stovykloje buvo 5 Vilkijoje gimę žydai ir 1 Seredžiaus žydas. Į Štuthofio koncentracijos stovyklą pateko 1 Veliuonoje, 15 Vilkijoje ir 2 Seredžiuje gimę žydai.

Nuorodos

¹ A. Bubnys, „Žydų žudynės Kaunos apskrityje 1941 m.“, *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius, 2011, p. 166–193.

² A. Ruksėnas, „Veliuonos valsčiaus žydų genocidas 1941 m.“, *Veliuona*, Vilnius, 2001, p. 264–270.

³ Chr. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Göttingen, 2011, Band 2, S. 866–877.

⁴ *Holokausto Lietuvoje atlasas*, Vilnius, 2011, 317 p.

⁵ S. Gudavičiaus 1944 m. rugpjūčio 28 d. apklausos protokolas, teismo posėdžio 1944 m. spalio 11 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44463/3, l. 17–19, 95.

⁶ J. Pranevičiaus 1944 m. spalio 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 178.

⁷ Kauno miesto ir apskrities viršininko 1941 m. rugpjūčio 1 d. įsakymas Nr. 3, Kauno apskrities viršininko 1942 m. gegužės 18 d. įsakymas Nr. 11, LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 183, l. 7, 57 a. p.

⁸ K. Sadlauskio 1944 m. rugsėjo 5 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44492/3, l. 15 a. p., 16.

⁹ Kauno miesto ir apskrities Policijos vado įsitaigos tarnautojų 1941 m. liepos mėn. antros pusės algų lapas, LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 199, l. 181–182.

¹⁰ Kauno apskrities policijos Čekiškės, Veliuonos, Vilkijos ir Seredžiaus nuovadų pareigūnų

1941 m. liepos 1–31 d. algų lapai, *ibid.*, l. 155–156, 167–168, 169–170, 183–184.

¹¹ S. Butkaus 1944 m. rugpjūčio 17 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45459/3, l. 10 a. p.

¹² A. Skuodžio 1944 m. rugsėjo 6 d. ir spalio 2 d., J. Pranevičiaus 1944 m. spalio 2 d., P. Bakanausko 1947 m. sausio 30 d., J. Žauko 1946 m. vasario 22 d., K. Sankausko 1944 m. rugsėjo 20 d. ir spalio 2 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, b. 43246/3, l. 100, 175–176, 179, 240 a. p.; b. P-4835, l. 29 a. p.; b. 8307/3, l. 20; b. 44463/3, l. 50–51, 55–56.

¹³ B. Mickūno 1959 m. gegužės 12 d., K. Veličkos 1944 m. rugsėjo 23 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, b. 45116/3, t. 1, l. 36; b. 34255/3, l. 50 a. p.

¹⁴ K. Sadlauskio 1944 m. rugsėjo 5 d., P. Volskio 1944 m. rugpjūčio 16 d. ir spalio 21 d. apklausų protokoliai, K. Sadlauskio ir S. Butkaus 1944 m. spalio 21 d. akistatos protokolas, S. Butkaus 1944 m. rugpjūčio 17 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44492/3, l. 15 a. p.–16, 25 a. p., 36–36 a. p., 72; b. 45459/3, l. 10 a. p.

¹⁵ Chr. Dieckmann, S. Sužiedėlis, *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės*, Vilnius, 2006, p. 273–276.

¹⁶ *Ibid.*, p. 273–274.

¹⁷ *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius, 2011, p. 8.

¹⁸ Teismo 1944 m. spalio 11 d. posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44463/3, l. 95.

¹⁹ S. Gudavičiaus 1944 m. rugpjūčio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 17.

- ²⁰ Ibid., l. 18–19.
- ²¹ Motelio Antovickio ir Abromo Bruko asmens byla, LCVA, f. R-731, ap. 1, b. 1627, viršelis, l. 1–5; b. 1816, viršelis, l. 1–5.
- ²² Joselio Karnausko asmens byla, *ibid.*, b. 2499, viršelis, l. 1–5.
- ²³ Abromo Tamšės asmens byla, *ibid.*, b. 3689, viršelis, l. 1–3.
- ²⁴ Kalinių asmens bylos, *ibid.*, b. 1818, viršelis, l. 1–3; b. 1819, viršelis, l. 1–3; b. 1864, viršelis, l. 1–3; b. 1997, viršelis, l. 1–3; b. 1998, viršelis, l. 1–3; b. 1996, viršelis, l. 1–3; b. 2053, viršelis, l. 1–3; b. 2074, viršelis, l. 1–3; b. 2072, viršelis, l. 1–3; b. 2073, viršelis, l. 1–3; b. 2103, viršelis, l. 1–3; b. 2207, viršelis, l. 1–3; b. 2114, viršelis, l. 1–3; b. 2164, viršelis, l. 1–3; b. 2163, viršelis, l. 1–3; b. 2208, viršelis, l. 1–3; b. 2209, viršelis, l. 1–3; b. 2517, viršelis, l. 1–3; b. 2616, viršelis, l. 1–3; b. 2910, viršelis, l. 1–3; b. 2906, viršelis, l. 1–3; b. 2915, viršelis, l. 1–3; b. 2948, viršelis, l. 1–3; b. 3254, viršelis, l. 1–3; b. 3255, viršelis, l. 1–3; b. 3256, viršelis, l. 1–3; b. 3609, viršelis, l. 1a–3; b. 3821, viršelis, l. 1 a. p.–3; Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo budinčio valdininko suimtųjų kalinių registracijos knyga. 1941 m. nuo liepos 12 d. (knygoje nurodyta, kad žydas Vaisfeldas Leiba, Šnejerio, į kalėjimą uždarytas 1941 m. rugpjūčio 8 d.), *ibid.*, ap. 4, b. 10, l. 118 a. p.
- ²⁵ Kalinių asmens bylos, *ibid.*, ap. 1, b. 2498, viršelis, l. 1–4; b. 3231, viršelis, l. 1–5; b. 3548, viršelis, l. 1–4.
- ²⁶ Vilkijos policijos nuovados 1941 m. liepos 8 d. nutarimas, *ibid.*, f. R-972, ap. 1, b. 50, l. 1.
- ²⁷ Įtariamiosios M. Eglinaitės 1941 m. liepos 28 d. kvotos protokolas, *ibid.*, l. 2.
- ²⁸ Liudininko K. Audiejaus 1941 m. rugpjūčio 8 d. kvotos protokolas, *ibid.*, l. 3.
- ²⁹ Vilkijos policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 8 d. nutarimas, *ibid.*, b. 39, l. 1.
- ³⁰ Valstybės saugumo policijos Vilkijos rajono valdininko K. Mikelionio 1941 m. liepos 26 d. nutarimas, *ibid.*, l. 2.
- ³¹ Įtariamojo I. Gempelio 1941 m. liepos 27 d. kvotos protokolas, *ibid.*, l. 4.
- ³² Vilkijos policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 9 d. nutarimas, *ibid.*, b. 120, l. 2.
- ³³ 1941 m. rugpjūčio 8 d. kvotos protokolas, *ibid.*, l. 1.
- ³⁴ Vilkijos policijos nuovados 1941 m. liepos 11 d. nutarimas, *ibid.*, b. 95, l. 1.
- ³⁵ Liudininko A. Rimkaus 1941 m. rugpjūčio 8 d. protokolas, *ibid.*, l. 2.
- ³⁶ Įtariamojo M. Rabinavičiaus 1941 m. rugpjūčio 8 d. kvotos protokolas, *ibid.*, l. 2.
- ³⁷ M. Rabinavičiaus (gyv. Vilkijos m. Kreivoji g-vė 24) 1940 m. spalio mėn. prašymo LSSR Centrinei pašto valdybai nuorašas, *ibid.*, l. 4.
- ³⁸ Vilkijos policijos nuovados 1941 m. liepos 11 d. nutarimas, *ibid.*, b. 30, l. 1.
- ³⁹ Įtariamojo L. Vaisfeldo 1941 m. rugpjūčio 8 d. kvotos protokolas, *ibid.*, l. 2.
- ⁴⁰ S. Kalvaičio 1944 m. lapkričio 3 d., D. Danilevičiaus 1944 m. lapkričio 4 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27754/3, l. 127–127 a. p., 130.
- ⁴¹ J. Dailydės 1944 m. spalio 12 d. ir 18 d., P. Baltrušaičio 1944 m. lapkričio 3 d., J. Dailydės ir P. Baltrušaičio 1944 m. lapkričio 10 d. akistatos protokolas, teismo posėdžio 1944 m. gruodžio 23 d. protokolas, S. Gudavičiaus 1944 m. rugpjūčio 7 d. ir 28 d., B. Bugvilos 1944 m. rugsėjo 23 d., Petro Večegovskio 1944 m. rugsėjo 23 d. apklausų protokolai, teismo posėdžio 1944 m. spalio 11 d. protokolas, *ibid.*, l. 14 a. p., 27 a. p., 119–120, 142 a. p.–143, 196; b. 44463/3, l. 9–10 a. p., 19–21, 44, 47–48, 95–96.
- ⁴² J. Dailydės 1944 m. spalio 12 d., P. Baltrušaičio 1944 m. lapkričio 3 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 27754/3, l. 14 a. p., 119 a. p.
- ⁴³ J. Dailydės 1944 m. spalio 17 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 22.
- ⁴⁴ B. Mikelkevičiaus 1944 m. spalio 20 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 34255/3, l. 182.
- ⁴⁵ J. Sabaliausko 1944 m. rugsėjo 23 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 228.
- ⁴⁶ Pažyma apie 1941 m. Veliuonos miestelyje veikusių partizanų būrį, J. Danilaičio 1953 m. spalio 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 45116/3, t. 2, l. 146; b. 27330/3, t. 2, l. 66.
- ⁴⁷ J. Sabaliausko 1944 m. spalio 21 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 34255/3, l. 245.
- ⁴⁸ K. Adumavičiaus 1944 m. rugsėjo 6 d. ir 17 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 260, 269.
- ⁴⁹ Kalinių asmens bylos, Valstybės saugumo departamento Kvotų skyriaus 1941 m. liepos 11 d. raštas Nr. 13 Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkui, LCVA, f. R-731, ap. 1, b. 2009, viršelis, l. 1–3; b. 2050, viršelis, l. 1–3; b. 2194, viršelis, l. 1–3; b. 2377, viršelis, l. 1–3; b. 2631, viršelis, l. 1–3; b. 2709, viršelis, l. 1–3; b. 2764, viršelis, l. 1–3; b. 2765, viršelis, l. 1–3; b. 3061, viršelis, l. 1–3; b. 3095, viršelis, l. 1–3; b. 3214, viršelis, l. 1–3; b. 3455, viršelis, l. 1–3; b. 3802, viršelis, l. 1–3; b. 3830, viršelis, l. 1–3; b. 3214, l. 3.

⁵⁰ Valstybės saugumo departamento Kvotų skyriaus 1941 m. liepos 11 d. raštas Nr. 13 Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkui, *ibid.*, b. 3214, l. 3.

⁵¹ Veliuonos žydų karių, dalyvavusių Lietuvos Nepriklausomybės atvadavime, sąjungos skyriaus visuotinio susirinkimo 1938 m. liepos 4 d. protokolas, M. Teitelio pasižadėjimas, N. Volfsono pasižadėjimas, *ibid.*, f. 593, ap. 1, b. 7, l. 25, 27, 28, 32.

⁵² B. Mickūno 1959 m. gegužės 14 d., 20 d., birželio 4 d. ir 29 d., J. Danilaičio 1959 m. birželio 13 d., P. Lukošiaus 1959 m. birželio 16 d. apklausų protokolai, J. Antanaičio ir B. Mickūno 1959 m. birželio 5 d. akistatos protokolas, J. Danilaičio 1946 m. spalio 26 d., P. Lukošiaus 1946 m. lapkričio 11 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45116/3, t. 1, l. 46–47, 62–63, 109–110, 133–134, 217–218, 219–220; t. 2, l. 21–22, 131; b. 6315/3, l. 51–52.

⁵³ 1945 m. kovo 20 d. aktas Nr. 1, LCVA, f. MK-1, b. 113, l. 364.

⁵⁴ A. Kazanovo 1944 m. rugpjūčio 26 d. ir 30 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44627/3, l. 7–8, 12 a. p.–13.

⁵⁵ B. Cvirkos 1944 m. rugsėjo 9 d., J. Antanaičio 1959 m. birželio 5 d., A. Kazanovo 1944 m. rugpjūčio 30 d., P. Danaičio 1953 m. spalio 10 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 34255/3, l. 23; b. 45116/3, t. 1, l. 155; t. 2, l. 105–106.

⁵⁶ B. Mickūno 1959 m. gegužės 15 d., J. Antanaičio 1959 m. birželio 5 d., P. Danaičio 1953 m. spalio 10 d. apklausų protokolai, *ibid.*, t. 1, l. 50–51, 155–156; b. 27330/3, t. 1, l. 79–80.

⁵⁷ P. Užupio 1959 m. gegužės 29 d. tardymo protokolas, VSK prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos Tardymo skyriaus tardytojų ltn. Rimkaus ir ltn. Vyšniausko 1959 m. birželio 17 d. protokolas, *ibid.*, b. 45116/3, t. 1, l. 144, 211.

⁵⁸ P. Užupio 1959 m. gegužės 29 d., J. Antanaičio 1949 m. spalio 15 d. ir 1959 m. birželio 5 d. apklausų protokolai, A. Kazanovo 1944 m. rugpjūčio 30 d., P. Danaičio 1953 m. spalio 2 d. ir 6 d., A. Kazanovo 1944 m. rugpjūčio 26 d. apklausų protokolai, J. Antanaičio ir B. Mickūno 1959 m. birželio 5 d. akistatos protokolas, *ibid.*, l. 145–146, 155–158; t. 2, l. 18, 98, 105–106, 115; b. 27330/3, t. 1, l. 33, 48; b. 44627/3, l. 8.

⁵⁹ Žr. 51 nuorodą.

⁶⁰ J. Antanaičio 1959 m. birželio 5 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45116/3, t. 1, l. 158.

⁶¹ J. Antanaičio 1959 m. birželio 5 d., J. Grybausko 1959 m. gegužės 25 d., P. Baltrušaičio 1959 m. birželio 16 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 158, 167, 192.

⁶² B. Mickūno 1959 m. gegužės 15 d. ir gegužės 20 d., J. Antanaičio 1959 m. birželio 5 d., B. Račkaičio 1959 m. birželio 29 d., A. Kazanovo 1944 m. rugpjūčio 30 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 50–51, 64, 155, 207 a. p.; b. 44617/3, l. 13 a. p.

⁶³ J. Antanaičio 1959 m. balandžio 19 d. pareiškimo protokolas, J. Grybausko 1959 m. gegužės 25 d., P. Danaičio 1953 m. spalio 6 d. ir 10 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 10, 165; b. 27330/3, t. 1, l. 51, 82.

⁶⁴ K. Bartušo 1953 m. vasario 12 d. atpažinimo protokolas, *ibid.*, l. 154.

⁶⁵ K. Bartušo 1953 m. liepos 29 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 162.

⁶⁶ K. Bartušo 1953 m. rugsėjo 12 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 174.

⁶⁷ K. Bartušo 1959 m. birželio 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 45116/3, t. 1, l. 190 a. p.

⁶⁸ B. Cvirkos 1944 m. rugsėjo 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 34255/3, l. 23 a. p.

⁶⁹ J. Sabaliausko 1944 m. spalio 7 d., P. Danaičio 1953 m. spalio 6 d., B. Mickūno 1959 m. liepos 1 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 238 a. p.; b. 27330/3, l. 52; b. 45116/3, t. 1, l. 115.

⁷⁰ J. Antanaičio 1948 m. spalio 13 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 27330/3, t. 1, l. 143 a. p.

⁷¹ P. Užupio 1959 m. kovo 31 d. pareiškimo protokolas, P. Užupio ir B. Mickūno 1959 m. gegužės 30 d. akistatos protokolas, *ibid.*, b. 45116/3, t. 1, l. 5; t. 2, l. 6.

⁷² J. Antanaičio 1949 m. spalio 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 97.

⁷³ J. Kačiulio 1946 m. lapkričio 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 6315/3, l. 102.

⁷⁴ J. Antanaičio 1959 m. balandžio 19 d. pareiškimo protokolas, B. Mickūno 1959 m. gegužės 20 d., J. Grybausko 1959 m. gegužės 25 d., M. Mickutės 1959 m. birželio 15 d., B. Ramono 1959 m. birželio 2 d. apklausų protokolai, Jono Cibulskio ir Broniaus Mickūno 1959 m. birželio 23 d. akistatos protokolas, *ibid.*, b. 45116/3, t. 1, l. 9, 64, 165, 181 a. p., 223; t. 2, l. 36.

⁷⁵ J. Danilaičio ir K. Ramono 1946 m. gruodžio 23 d. akistatos protokolas, *ibid.*, b. 6315/3, l. 60.

⁷⁶ 1945 m. kovo 20 d. aktas Nr. 1, LCVA, f. MK-1, b. 113, l. 364.

⁷⁷ Vilkijos rajono darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto 1959 m. birželio 17 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45116/3, t. 2, l. 148.

⁷⁸ *Masinės žudynės Lietuvoje, 1941–1944: Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1973, d. 2, p. 13, 393.

⁷⁹ Žr. 77 nuorodą.

⁸⁰ A. Kazanovo 1944 m. rugpjūčio 30 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45116/3, t. 2, l. 102, 104.

⁸¹ P. Danilaičio ir P. Ptašinsko 1953 m. spalio 7 d. akistatos protokolas, *ibid.*, b. 27330/3, t. 2, l. 101.

⁸² J. Dubinskio-Gerulaičio 1947 m. liepos 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18890, l. 21–22.

⁸³ B. Mickūno 1959 m. birželio 4 d., J. Antanaičio 1959 m. birželio 5 d. apklausų protokolai, P. Užupio ir ir B. Mickūno 1959 m. gegužės 30 d. akistatos protokolas, J. Antanaičio 1949 m. spalio 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 45116/3, t. 1, l. 134–135, 153–154; t. 2, l. 6, 97.

⁸⁴ P. Užupio 1953 m. liepos 31 d. ir rugsėjo 13 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 27330/3, t. 1, l. 113–114, 130–131.

⁸⁵ V. Mikšos 1945 m. balandžio 29 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-16771, l. 11.

⁸⁶ H. Žatkevičiaus 1945 m. gegužės 17 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 26937/3, l. 22.

⁸⁷ P. Volskio 1944 m. rugpjūčio 16 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44492/3, l. 26 a. p.

⁸⁸ K. Sadlausko ir S. Butkaus 1944 m. spalio 21 d. akistatos protokolas, *ibid.*, l. 72.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ *Ibid.*, l. 72 a. p.

⁹¹ M. Gaižausko 1945 m. gegužės 31 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44245/3, l. 64 a. p.

⁹² V. Mikšos 1945 m. gegužės 25 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-16771, l. 21.

⁹³ Kalinių asmens bylos, LCVA, f. R-731, ap. 1, b. 1644, l. 1–3; b. 1645, l. 1–3; b. 2015, l. 1–3; b. 2099, l. 1–3; b. 2100, l. 1–3; b. 3055, l. 1–3; b. 3371, l. 1–3; b. 3716, l. 1–3; b. 1568, l. 1–3; b. 1735, l. 1–3; b. 2176, l. 1–3; b. 2175, l. 1–3; b. 2442, l. 1–3; b. 2891, l. 1–3; b. 2960, l. 1–3; b. 3053, l. 1–3; b. 3059, l. 1–3; b. 3723, l. 1–3; b. 3724, l. 1–3.

⁹⁴ Seredžiaus policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 10 d. raštas Nr. 15 Kauno karo komendantui, *ibid.*, f. R-1444, ap. 2, b. 3a, l. 2.

⁹⁵ Samuelio Palunskio asmens byla, *ibid.*, f. R-731, ap. 1, b. 3060, l. 1–3.

⁹⁶ Seredžiaus policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 10 d. raštas Nr. 14 Kauno karo komendantui, *ibid.*, f. R-1444, ap. 2, b. 2a, l. 1.

⁹⁷ 1941 m. liepos 10 d. patyrimo aktas, *ibid.*, l. 2–2 a. p.

⁹⁸ Seredžiaus policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 10 d. raštas Nr. 15 Kauno karo komendantui, *ibid.*, b. 3a, l. 2.

⁹⁹ 1941 m. liepos 7 d. patyrimo aktas, *ibid.*, b. 3a, l. 1–1 a. p.

¹⁰⁰ Seredžiaus policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 10 d. raštas Nr. 6 Kauno karo komendantui, *ibid.*, f. R-972, ap. 1, b. 18, l. 1.

¹⁰¹ 1941 m. liepos 9 d. patyrimo aktas, *ibid.*, l. 2–2 a. p.

¹⁰² Seredžiaus policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 10 d. raštas Nr. 8 Kauno karo komendantui, *ibid.*, b. 19, l. 1.

¹⁰³ 1941 m. liepos 7 d. patyrimo aktas, *ibid.*, b. 19, l. 2–2 a. p.

¹⁰⁴ Seredžiaus policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 10 d. raštas Nr. 3 Kauno karo komendantui, *ibid.*, b. 20, l. 1.

¹⁰⁵ 1941 m. liepos 10 d. patyrimo aktas, *ibid.*, l. 2–2 a. p.

¹⁰⁶ 1941 m. liepos 11 d. patyrimo aktas, *ibid.*, b. 111, l. 1.

¹⁰⁷ Seredžiaus policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 10 d. raštas Nr. 2 Valstybės saugumo policijos viršininkui, *ibid.*, b. 128, l. 1.

¹⁰⁸ 1941 m. liepos 9 d. patyrimo aktas, *ibid.*, l. 2–2 a. p.

¹⁰⁹ Seredžiaus nuovados viršininko 1941 m. liepos 10 d. raštas Nr. 4 Kauno karo komendantui, *ibid.*, b. 105, l. 2.

¹¹⁰ 1941 m. liepos 9 d. patyrimo aktas, *ibid.*, l. 1–1 a. p.

¹¹¹ Seredžiaus policijos nuovados 1941 m. liepos 10 d. raštas Nr. 9 Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 35, l. 1.

¹¹² 1941 m. liepos 7 d. patyrimo aktas, *ibid.*, b. 35, l. 2–2 a. p.

¹¹³ Seredžiaus policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 10 d. raštas Nr. 18 Kauno karo komendantui, *ibid.*, b. 36, l. 1.

¹¹⁴ 1941 m. liepos 10 d. patyrimo aktas, *ibid.*, l. 2–2 a. p.

¹¹⁵ Seredžiaus policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 10 d. raštas Nr. 20 Kauno karo komendantui, *ibid.*, b. 91, l. 1.

¹¹⁶ 1941 m. liepos 10 d. patyrimo aktas, *ibid.*, l. 2–2 a. p.

¹¹⁷ Seredžiaus policijos nuovados viršininko 1941 m. liepos 10 d. raštas Nr. 19 Kauno karo komendantui, *ibid.*, b. 22, l. 2.

¹¹⁸ 1941 m. liepos 10 d. patyrimo aktas, *ibid.*, l. 1–1 a. p.

¹¹⁹ M. M. Todreso-Todresovičius asmens byla, *ibid.*, f. R-731, ap. 1, b. 3723, viršelis, l. 1–3.

¹²⁰ M. M. Todreso 1936 m. gruodžio 6 d. pareiškimas, *ibid.*, f. 561, ap. 2, b. 1638, l. 84–84 a. p.

¹²¹ Z. Vaivados 1945 m. gegužės 16 d., M. Gaižausko 1945 m. balandžio 18 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44245/3, l. 21 a. p., 59 a. p.

¹²² Apibendrinti duomenys apie nustatytas vokiečių-fašistų piktadarybes, padarytas SSRS piliečiams Kauno apskrities Seredžiaus valsčiuje. Seredžiaus valsčiaus Vykdomojo komiteto pirminko raštas, LCVA, f. MK-1, ap. 1, b. 113, l. 6, 7.

¹²³ Vilkijos rajono MGB skyriaus 1951 m. lapkričio 16 d. pažyma apie Seredžiaus valsčiuje veikusį sukilėlių būrį, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34163/3, t. 2, l. 135.

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ K. Eimučio 1951 m. spalio 20 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 95.

¹²⁶ K. Eimučio 1951 m. spalio 20 d. ir lapkričio 20 d., O. Ovsiankienės 1951 m. lapkričio 18 d. apklausų protokolai, teismo posėdžio 1952 m. sausio 25–26 d. protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 95–96, 102–103; t. 2, l. 34–35, 261–262.

¹²⁷ A. Romanausko 1946 m. rugsėjo 25 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 6434/3, l. 48.

¹²⁸ A. Ročkos 1946 m. rugsėjo 26 d., A. Karpavičiaus 1946 m. rugsėjo 28 d. ir 1947 m. gegužės 27 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 53, 55, 72 a. p.

¹²⁹ M. Bubliauskaitės 1945 m. kovo 6 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44245/3, l. 148 a. p.

¹³⁰ Vilkijos rajono MGB skyriaus 1951 m. lapkričio 16 d. pažyma apie Seredžiaus valsčiuje veikusį sukilėlių būrį, *ibid.*, b. 34163/3, t. 2, l. 131–132.

¹³¹ Z. Banio 1951 m. lapkričio 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 334–335.

¹³² Teismo posėdžio 1952 m. sausio 25–26 d. protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 261–262.

¹³³ Apibendrinti duomenys apie nustatytas vokiečių-fašistų piktadarybes, padarytas SSRS piliečiams Kauno apskrities Seredžiaus valsčiuje, 1945 m. lapkričio 15 d. aktas, LCVA, f. MK-1, ap. 1, b. 110, l. 6, 14.

¹³⁴ Leonardo Vaižgėlos 1942 m. gegužės 27 d. buto-ūkio lapas Nr. 1, *ibid.*, f. R-743, ap. 2, b. 2038, l. 35.

¹³⁵ Žr. 133 nuorodą.

¹³⁶ Vilkijos rajono MGB skyriaus 1951 m. lapkričio 16 d. pažyma apie Seredžiaus valsčiuje veikusį sukilėlių būrį, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34163/3, t. 2, l. 135.

¹³⁷ V. Skučaitė, „Ką liudija vokiška lūpinė armonikėlė“, <http://m.kauno.diena.lt>.

¹³⁸ A. Ročkos 1947 m. birželio 2 d. ir 4 d. apklausų protokolai, teismo posėdžio 1947 m. birželio 27 d. protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 6434/3, l. 132, 137 a. p.–138, 169–170.

¹³⁹ J. Ovsiankos ir J. Leonavičiaus 1947 m. gegužės 28 d. akistatos protokolas, *ibid.*, l. 97.

¹⁴⁰ B. Skaisgirienės ir Z. Banio 1951 m. lapkričio 29 d. akistatos protokolas, *ibid.*, b. 34163/3, t. 2, l. 100.

¹⁴¹ L. Dackevičiaus 1945 m. balandžio 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44245/3, l. 168 a. p.

¹⁴² K. Urniežiaus 1945 m. balandžio 12 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 129–133.

¹⁴³ A. Rusteikos 1945 m. balandžio 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 177 a. p.–178.

¹⁴⁴ B. Gudžiūno 1945 m. balandžio 19 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 180–181.

¹⁴⁵ J. Reifono 1945 m. balandžio 13 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 186–186 a. p.

¹⁴⁶ J. Ovsiankos ir J. Leonavičiaus 1947 m. gegužės 28 d. akistatos protokolas, P. Rakausko 1946 m. gegužės 29 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 6434/3, l. 96 a. p., 115.

¹⁴⁷ J. Leonavičiaus 1946 m. rugsėjo 20 d. apklausos protokolas, teismo posėdžio 1947 m. birželio 27 d. protokolas, *ibid.*, l. 44, 169–170.

¹⁴⁸ A. Bubnys, „Žydų žudynės Kauno apskrityje 1941 m.“, p. 182.

¹⁴⁹ Z. Vaivados 1945 m. kovo 23 d. ir 31 d., S. Stancerno 1945 m. kovo 13 d., J. Levišausko 1945 m. balandžio 8 d., H. Žatkevičiaus 1945 m. gegužės 17 d., L. Dackevičiaus 1945 m. balandžio 7 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44245/3, l. 13, 16, 141–142, 169, 176–176 a. p.; b. 26937/3, l. 24–26, 28 a. p.–29, 30.

¹⁵⁰ B. Semaškos 1944 m. rugsėjo 22 d., J. Pranevičiaus 1944 m. rugsėjo 15 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43246/3, l. 8 a. p., 163.

¹⁵¹ J. Žauko 1944 m. rugsėjo 20 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 259 a. p.

¹⁵² B. Maliausko 1947 m. vasario 19 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-4835, l. 34–34 a. p.

¹⁵³ I. Vaičiaus 1944 m. spalio 16 d., E. Armanavičienės 1944 m. spalio 28 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 7218/3, l. 41, 54 a. p.

¹⁵⁴ Ibid., l. 41, 54 a. p.–55.

¹⁵⁵ J. Krasausko 1944 m. rugsėjo 23 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 52 a. p.

¹⁵⁶ Kalinių asmens bylos, LCVA, f. R-731, ap. 1, b. 1847, l. 1–4; b. 2404, l. 1–4; b. 2400, l. 1–3; b. 2480, l. 1–4.

¹⁵⁷ A. Skuodžio 1944 m. rugsėjo 29 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43246/3, l. 107.

¹⁵⁸ J. Žauko 1944 m. rugsėjo 20 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 259 a. p.

¹⁵⁹ A. Domašausko 1944 m. rugsėjo 22 d. ir 28 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 52, 57.

¹⁶⁰ I. Vaičiaus 1944 m. spalio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 7218/3, l. 36 a. p.

¹⁶¹ J. Žaukos 1944 m. lapkričio 1 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 58.

¹⁶² S. Gudavičiaus 1944 m. rugpjūčio 7 d. ir 28 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 44463/3, l. 10, 21.

¹⁶³ A. Skuodžio 1944 m. spalio 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 57–58.

¹⁶⁴ E. Armanavičienės 1944 m. spalio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 7218/3, l. 55.

¹⁶⁵ K. Sankausko 1944 m. spalio 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44463/3, l. 52.

¹⁶⁶ A. Skuodžio 1944 m. spalio 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 60–61.

¹⁶⁷ K. Sankausko 1944 m. spalio 2 d., A. Skuodžio 1944 m. spalio 2 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 52–53, 58.

¹⁶⁸ J. Dailidos 1944 m. spalio 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 28–28 a. p.

¹⁶⁹ A. Skuodžio 1944 m. spalio 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 57–58.

¹⁷⁰ Kauno miesto ir Kauno miesto burmistro įsakymas Nr. 15, LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 191, l. 182.

¹⁷¹ *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сборник документов и материалов*, Иерусалим, 1991, c. 49.

¹⁷² Kauno apskrities viršininko 1941 m. rugsėjo 7 d. raštas Nr. 445 visiems valsčių viršaičiams, policijos nuovadų viršininkams, LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 186, l. 37.

¹⁷³ J. Dailydės 1944 m. spalio 18 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27754/3, l. 21–21 a. p., 23.

¹⁷⁴ Vilkijos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio ? d. raštas Kauno apskrities viršininkui, LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 193, l. 27.

¹⁷⁵ J. Navickaitės 1944 m. lapkričio 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27754/3, l. 122–122 a. p.

¹⁷⁶ A. Bubnys, „Žydų žudynės Kauno apskrityje 1941 m.“, p. 177.

¹⁷⁷ A. Vaičius, *Čekiškė*, Kaunas, 2012, p. 67.

¹⁷⁸ A. Skuodžio 1944 m. rugsėjo 29 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43246/3, l. 109–110.

¹⁷⁹ A. Skuodžio 1944 m. spalio 10 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 123.

¹⁸⁰ B. Cvirkos 1944 m. rugsėjo 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 34255/3, l. 24–24 a. p.

¹⁸¹ P. Danaičio 1953 m. spalio 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 6315/3, l. 33.

¹⁸² Veliuonos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 9 d. raštas Nr. 2529 Kauno apskrities viršininkui, LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 193, l. 57.

¹⁸³ Seredžiaus valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 12 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 24.

¹⁸⁴ Veliuonos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 9 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 57.

¹⁸⁵ Seredžiaus valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 12 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 24.

¹⁸⁶ Policijos departamento 1941 m. rugpjūčio 16 d. raštas Nr. 3 sl. Kauno apskrities policijos vadui, *ibid.*, f. R-683, ap. 2, b. 2, l. 1.

¹⁸⁷ Policijos departamento raštas Kauno policijos vadui, *ibid.*, l. 6.

¹⁸⁸ Vilkijos policijos nuovados 1941 m. rugpjūčio 18 d. raštas Nr. 2 sl. Policijos departamento direktoriui, *ibid.*, l. 62.

¹⁸⁹ Šakių apskrities Lekėčių policijos nuovados 1941 m. rugpjūčio 17 d. raštas Nr. 8 sl. Policijos departamento direktoriui, *ibid.*, l. 50.

¹⁹⁰ B. Mickūno 1959 m. birželio 4 d., V. Kvietkausko 1944 m. rugsėjo 28 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45116/3, t. 1, l. 136; b. 34255/3, l. 33 a. p.

¹⁹¹ Veliuonos gyventojos R. Jankelevičienės 1941 m. rugpjūčio 23 d. prašymas Veliuonos valsčiaus viršaičiui, LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 186, l. 21.

¹⁹² J. Pranevičiaus 1944 m. rugsėjo 15 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43246/3, l. 164 a. p.–165.

¹⁹³ S. Džemedžiūno 1950 m. kovo 29 d., J. Barkausko 1950 m. balandžio 3 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. P-16127, l. 29, 56.

¹⁹⁴ Vilkijos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio ? d. raštas Kauno apskrities viršininkui, LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 193, l. 27.

¹⁹⁵ Vilkijos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 28 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 190, l. 13.

¹⁹⁶ Vilkijos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio mėn. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 186, l. 34.

¹⁹⁷ Vilkijos policijos nuovados 1941 m. rugpjūčio 18 d. raštas Nr. 2 sl. Policijos departamento direktoriui, *ibid.*, f. R-683, ap. 2, b. 2, l. 62.

¹⁹⁸ A. Dvoriakovo 1950 m. gegužės 30 d. apklausos protokolas, A. Dvoriakovo ir J. Karaliaus

1950 m. birželio 21 d. akistatos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 25535/3, l. 77–78, 120.

¹⁹⁹ J. Karaliaus 1950 m. birželio 5 d. ir 6 d., J. Ickevičiaus 1950 m. gegužės 29 d., A. Dvoriakovo 1950 m. gegužės 30 d., A. Urbaičio 1950 m. gegužės 30 d., P. Zelionkos 1968 m. gruodžio 8 d., J. Belskio 1944 m. rugsėjo 26 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, l. 29, 30, 31, 41–42, 72–73, 77–79; b. 47588/3, t. 2, l. 227–228; b. 38506/3, l. 16.

²⁰⁰ V. Stelmokaičio 1961 m. balandžio 6 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47337/3, t. 8, l. 92.

²⁰¹ J. Petrausko 1950 m. gegužės 29 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 25535/3, l. 66.

²⁰² A. Dvoriakovo 1950 m. gegužės 30 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 79.

²⁰³ P. Karaliaus 1950 m. liepos 10 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 99.

²⁰⁴ *Masinės žudynės Lietuvoje, 1941–1944: Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1965, d. 1, p. 134.

²⁰⁵ J. Sabaliausko 1944 m. spalio 7 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34255/3, l. 240.

²⁰⁶ V. Kvietkausko 1944 m. rugsėjo 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 202–202 a. p.

²⁰⁷ B. Cvirkos 1944 m. rugpjūčio 27 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 11 a. p.

²⁰⁸ B. Cvirkos 1944 m. rugsėjo 3 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 23 a. p.–24.

²⁰⁹ A. Kazanovo 1944 m. rugpjūčio 30 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 45116/3, t. 2, l. 106–107.

²¹⁰ B. Mickūno 1959 m. gegužės 20 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 61–62.

²¹¹ Veliuonos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 27 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 186, l. 23.

²¹² *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 133–135.

²¹³ B. Cvirkos 1944 m. rugpjūčio 27 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34255/3, l. 1 a. p.

²¹⁴ A. Romanausko 1946 m. rugsėjo 25 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 6434/3, l. 48.

²¹⁵ P. Volskio 1944 m. spalio 21 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44492/3, l. 37.

²¹⁶ *Ibid.*

²¹⁷ S. Džemedžiūno 1950 m. kovo 31 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-16127, l. 33.

²¹⁸ V. Šimkaus 1951 m. balandžio 14 d. ir 24 d., K. Džiugo 1950 m. kovo 16 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, b. 26940/3, l. 53–54, 69–70; b. P-16127, l. 75.

²¹⁹ Seredžiaus valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 24 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 190, l. 9.

²²⁰ Seredžiaus valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 27 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 186, l. 16.

²²¹ Kauno apskrities Seredžiaus valsčiaus ribose gyvenančių žydų žinios, *ibid.*, l. 17.

²²² *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 131, 132.

²²³ B. Semaškos 1944 m. rugsėjo 26 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43246/3, l. 17.

²²⁴ J. Pranevičiaus 1944 m. spalio 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 183.

²²⁵ A. Skuodžio 1944 m. rugsėjo 29 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 109.

²²⁶ A. Radžio 1944 m. rugsėjo 24 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 144 a. p.

²²⁷ Čekiškės valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 27 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, žinios apie Čekiškės valsčiaus ribose esančius žydus, LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 186, l. 30, 31.

²²⁸ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 131, 132.

²²⁹ V. Stelmokaičio 1961 m. balandžio 6 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47337/3, t. 8, l. 94–96.

²³⁰ *Ibid.*

²³¹ 1945 m. gruodžio 4 d. aktas, *ibid.*, b. 44687/3, l. 8.

²³² *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 131, 132.

²³³ *Ibid.*

²³⁴ A. Bubnys, „Lietuvių policijos 1(13)-asis batalionas ir žydų žudynės“, *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, p. 387.

²³⁵ Operatyvinio būrio 3/A 1941 m. rugpjūčio 2 d. raštas Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo vadovybei, LCVA, f. R-731, ap. 1, b. 2499, l. 4–5.

²³⁶ Bruko Abromo, Vavelio ir Antovickio Motelio, Leibos, asmens bylos, *ibid.*, b. 1816, viršelis, l. 1–5; b. 1627, viršelis, l. 1–5.

²³⁷ Joselio Karnausko asmens byla, *ibid.*, b. 2499, viršelis, l. 1–5.

²³⁸ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 133–135.

²³⁹ A. Bubnys, „Kauno getas“, *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, p. 67.

²⁴⁰ Kalinių asmens bylos, VSD žinios apie Jankeļi Panemunskį, Valstybės saugumo departamento Kvotų skyriaus 1941 m. liepos 11 d. raštas Nr. 13 Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkui, LCVA, f. R-731, ap. 1, b. 2050, viršelis, l. 1–3; b. 2194, viršelis, l. 1–3; b. 2377, viršelis, l. 1–3; b. 2631, viršelis, l. 1–3; b. 2709, viršelis, l. 1–3; b. 2764, viršelis, l. 1–3; b. 3802, viršelis, l. 1–3; b. 3830, viršelis, l. 1–3; b. 3061, l. 1–3.

²⁴¹ Kalinių asmens bylos, *ibid.*, b. 1847, l. 1–4; b. 2404, l. 1–4; b. 2400, l. 1–3; b. 2480, l. 1–4.

²⁴² Kalinių asmens bylos, *ibid.*, b. 1645, viršelis; b. 2015, viršelis; b. 3055, viršelis; b. 2442, viršelis, l. 1–3; b. 1568, viršelis, l. 1–3.

²⁴³ Vilniaus miesto policijos viršininkas. Knyga apskaitos asmenų, perduotų vokiečių policijai, *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 25, l. 79.

²⁴⁴ Kalinių asmens bylos, *ibid.*, f. R-731, ap. 1, b. 1644, viršelis, l. 1–3; b. 2099, viršelis, l. 1–3; b. 2100, viršelis, l. 1–3; b. 3371, viršelis, l. 1–3; b. 3716, viršelis, l. 1–3; b. 1735, viršelis, l. 1–3; b. 2176, viršelis, l. 1–3; b. 2175, viršelis, l. 1–3; b. 2891, viršelis, l. 1–3; b. 2960, viršelis, l. 1–3; b. 3053, viršelis, l. 1–3; b. 3059, viršelis, l. 1–3; b. 3723, viršelis, l. 1–3; b. 3724, viršelis, l. 1–3.

²⁴⁵ Kalinių asmens bylos, *ibid.*, b. 2009, viršelis, l. 1–3; b. 2765, viršelis, l. 1–3; b. 3214, viršelis, l. 1–3; b. 3455, viršelis, l. 1–3.

²⁴⁶ Vilniaus miesto policijos viršininkas. Knyga apskaitos asmenų, perduotų vokiečių policijai, *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 25, l. 1, 13, 21, 40, 45, 57, 61, 67, 73.

²⁴⁷ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 133–135.

²⁴⁸ A. Bubnys, „Kauno getas“, p. 68; A. Tory, *Kauno getas: diena po dienos*, Vilnius, p. 34; M. Eglinis, *Mirties frontuose*, Vilnius, 1958, p. 19.

²⁴⁹ Samuelio Palunskio Berelio asmens byla, LCVA, f. R-731, ap. 1, b. 3060, viršelis, l. 1–3.

²⁵⁰ Kalinių asmens bylos, *ibid.*, b. 1818, viršelis, l. 1–3; b. 1819, viršelis, l. 1–3; b. 1864, viršelis, l. 1–3; b. 1997, viršelis, l. 1–3; b. 1998, viršelis, l. 1–3;

b. 1996, viršelis, l. 1–3; b. 2053, viršelis, l. 1–3; b. 2074, viršelis, l. 1–3; b. 2072, viršelis, l. 1–3; b. 2073, viršelis, l. 1–3; b. 2103, viršelis, l. 1–3; b. 2207, viršelis, l. 1–3; b. 2114, viršelis, l. 1–3; b. 2164, viršelis, l. 1–3; b. 2163, viršelis, l. 1–3; b. 2208, viršelis, l. 1–3; b. 2209, viršelis, l. 1–3; b. 2517, viršelis, l. 1–3; b. 2616, viršelis, l. 1–3; b. 2910, viršelis, l. 1–3; b. 2906, viršelis, l. 1–3; b. 2915, viršelis, l. 1–3; b. 2948, viršelis, l. 1–3; b. 3254, viršelis, l. 1–3; b. 3256, viršelis, l. 1–3; b. 3609, viršelis, l. 1a–3; b. 3689, viršelis, l. 1–3; b. 3821, viršelis, l. 1a–3; Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo budinčio valdininko suimtųjų kalinių registracijos knyga. 1941 m. nuo liepos 12 d., *ibid.*, f. R-731, ap. 4, b. 10, l. 134–137.

²⁵¹ Chajos Rabinavičiūtės asmens byla, *ibid.*, b. 3255, viršelis, l. 1–3.

²⁵² R. L. Cohem, S. Issroff, *The Holocaust in Lithuania 1941–1945*. A. Book of Remembrance, Jerrualem, New York, 2002, Vol. III, p. 83, 87, 91, 94.

²⁵³ *Ibid.*, p. 203, 204, 224, 228, 230.

²⁵⁴ *Ibid.*, p. 228.

²⁵⁵ *Ibid.*, p. 241, 260, 262, 264, 276, 283, 287, 289, 290, 299, 324, 328, 343, 347.

²⁵⁶ *Ibid.*, p. 259, 270, 340.

Gauta 2019 04 16
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Alfredas Rukšėnas

HOLOCAUST IN LITHUANIA: THE FATE OF THE JEWS IN THE RURAL DISTRICTS OF ČEKIŠKĖ, SEREDŽIUS, VELIUONA AND VILKİJA OF THE KAUNAS COUNTY IN SUMMER AND AUTUMN 1941

Summary

The article deals with the subject of the Holocaust in the rural districts of Čekiškė, Seredžius, Veliuona and Vilkija of the Kaunas District in the summer and autumn of 1941.

The goal is to supplement the existing data about the Holocaust with new facts in those rural districts based of the available archival documents and other sources and historical literature. In the article, the Holocaust in the districts mentioned above is considered as a process initiated and organised by the German military and civilian administration, the German security police and the SD in Lithuania (headed by the SS standartenführer Karl Jäger) into which the occupying power involved the central institutions of Kaunas District and the Lithuanian civilian authorities of the mentioned rural districts, officers of various police institutions, auxiliary police, and the 3rd Company of the First Auxiliary Police Battalion, which all were under its jurisdiction.

In this article we ascertain that during the rule the German military administration (June – end of July 1941) in the rural districts of Čekiškė, Seredžius, Veliuona and Vilkija the discrimination and repressions of the Jews started with the order of the occupying authorities to mark the houses they lived in; they had to wear the Star of David and were banned from walking along pavements. We claim that during the period those Jewish men and women (there were fewer women than men) who were suspected of being communists, young komsomols and loyal to the Soviet regime were taken into custody. Jews who were not engaged in pro-Soviet activities, but belonged to the Riflemen's Union and took part in the fight for Lithuania's independence (1918–1920) were also apprehended. Jewish children were not held in custody. It has been established that during the rule of the German military administration, 371 Jews were

taken into custody; from them 268 persons were shot in those districts in July 1941, while 42 Jews were transferred to a heavy physical labour prison in Kaunas. Thirty-two more Jews were taken to Kaunas after the rule of the German military administration had ended, i.e. in August 1941. In July 1944, before the Soviet army returned four Jews who had been hiding in Seredžius were killed.

We claim in this article that during the rule of the civilian German administration, the occupying authorities started the genocide of all the Jews indiscriminately – men, women and children. It has been established that Commissar Arnold Lentzen of Kaunas District through the head of the district and the chiefs of rural districts started the ghettoization of the Jews from 7 August 1941. In the smaller ghettos of Vilkija and Čekiškė and the Jews' houses in the towns of Veliuona and Seredžius that had become prisons for their inhabitants, about 1396 Jews were confined. The isolated Jews were guarded by the auxiliary police. In Čekiškė, eight Jews were shot because they did not want to move to the ghetto. It has been ascertained that in Čekiškė, Seredžius, Veliuona and Vilkija, in August 1941 the number of Jews who lived there, decreased from 1396 to 721, i.e. by 675 persons until 28th of the same month. From Čekiškė, Seredžius, Veliuona and Vilkija rural districts, 564 Jews were transferred to Kaunas. Complying with the requirement of the 16 August 1941 circular issued by the director of the police department Vytautas Reivytiš to the chief of the Kaunas District, Jews who had been actively engaged in the Soviet activities had to be arrested, and 111 Jews from the towns of Čekiškė, Seredžius and Veliuona were taken to Vilkija. It has been determined that following the murders of 28

August 1941 in Vilkija, there were no local Jews left. Those who avoided the deportations from the towns were taken to Vilkija at the beginning of September 1941. It has been also established that during two mass murders organised by the German security police and SD in Lithuania on 28 August and 4 September 1941 about 900 Jews (106 men, 388 women, and 406 children) were killed at the village of Jaučakiai in the rural district of Vilkija. Among the people shot 173 (2 men, 85 women, 86 children) Jews were from Veliuona; 167 (22 men, 85 men, 60 children) came from Čekiškė; 269 (20 men, 123 women, 126 children) were from Seredžius (a total of 609: 44 men, 293 women, 272 children people from the three rural districts); 222 Jews from Vilkija; and nine from the rural district of Lekėčiai of Šakiai District. It has been established that among the people shot at Kaunas Fort IV on 2, 9 and 18 August 1941, 13 were from Veliuona, four from Čekiškė, 21 from Seredžius, and 36 Jews from Vilkija (a total of 74 persons whose names and surnames are known), who had been imprisoned in heavy physical labour prison in Kaunas in July and August 1941 and kept there until the murders. We claim that some of the Jews transferred to Kaunas from the rural districts could have ended in the ghetto in Vilijampolė and shot in the autumn 1941 at Kaunas IV and IX forts or later when the ghetto was liquidated. It has been established that four Jews from Seredžius were transferred to the concentration camp in Klooga, Estonia. Five Vilkija-born Jews and one Jew from Seredžius ended up at the Dachau concentration camp; two Jews born in Seredžius, one in Veliuona and 15 in Vilkija were transferred to the Stutthof concentration camp.